

Analiza vlasništva predmeta u suvremenim muzejima

Milković, Dora

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:871875>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-05**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA KULTURALNE STUDIJE

Dora Milković

ANALIZA VLASNIŠTVA PREDMETA U SUVREMENIM MUZEJIMA

DIPLOMSKI RAD

Rijeka, 2020.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA KULTURALNE STUDIJE

Dora Milković

ANALIZA VLASNIŠTVA PREDMETA U SUVREMENIM MUZEJIMA

DIPLOMSKI RAD

Mentorica: doc.dr.sc. Sarah Czerny

Rijeka, 2020.

Sadržaj

1. UVOD	1
2. MUZEJI.....	2
2.1. Što su muzeji i što je kulturno naslijeđe?	2
2.2. Muzeji kao utočišta za artefakte	4
3. POVEZANOST SA STVARIMA I REPATRIJACIJA	8
3.1. Mongoli i „fortune“	8
3.2. Zašto repatrijacija?	9
3.3. Protiv repatrijacije	14
4. AMERIČKI DOMOROCI I LJUDSKI OSTACI	16
4.1. Kolonijalizam i reprezentacija Američkih domorodaca	16
4.2. Muzeji i kosti	19
4.3. Američki domoroci i povezanost sa mrtvima	22
4.4. Uspješne repatrijacije, ali i problemi danas	25
5. EGIPĆANI I DREVNI ARTEFAKTI.....	33
5.1. Prikaz egipatske drevne povijesti u muzejima	33
5.2. Važnost artefakata za Egipat	34
5.3. Rosetta kamen.....	36
5.4. Bista kraljice Nefertiti	40
6. ABORIDŽINI AUSTRALIJE	44
6.1. Sveti objekti, ljudski ostaci i repatrijacija	45
6.2. Suradnja Aboridžina Australije i muzeja.....	49
7. BAŠĆANSKA PLOČA I APOKSIOMEN	55
7.1. Anketa.....	61
7.2. Analiza Hrvatske situacije na temelju obrađenog u radu	66
8. ZAKLJUČAK	70
9. LITERATURA.....	73

SAŽETAK:

Sve više zemalja šalje zahtjeve za repatrijaciju određenih predmeta, svetih objekata pa čak i ljudskih ostataka (kosti). Američki domoroci se bore za vraćanje ljudskih ostataka, te kako bi se zadovoljila pravda preminulima, ali i živima. Egipćani se trude vratiti predmete ukradene tokom kolonijalističke povijesti, nastoje vratiti kući svoju povijest. Žele ojačati svoj nacionalni identitet i nacionalni ponos, a pokušavaju i kulturno i ekonomski ojačati zemlju. Uz sva blaga povijesti koja imaju, ukradeni predmeti bi bili savršeni za upotpunjavanje konteksta povijesti države. Aboridžini Australije i muzeji Australije surađuju i dolazi do iscjeljenja domorodaca koji su doživjeli patnju i bol tokom povijesti. Priča je sada ispričana od strane domorodaca. Pokrenula se i priča oko repatrijacije Bašćanske ploče na Bašku na otok Krk iz Zagreba. Priča je svježija i vrlo vjerojatno će se o tome tek aktivno raspravljati kroz neko vrijeme. Ovim primjerima ću ispričati priču vezanu uz problematiku repatrijacije. Repatrijacija je važna i potrebna, te predstavlja vraćanje kulturne baštine svojoj izvornoj zemlji ili zajednici. Predmeti nisu samo proizvod kulture, zajednice i države, već su predmeti mogućnost očuvanja kulture, tradicije i baštine. Pomoću njih tradicija se nastavlja, bilo to u istom ili nešto drugačijem obliku. Oduzimanjem predmeta se oduzima i kultura, tradicija i nasljeđe.

KLJUČNE RIJEČI: artefakti, kulturno nasljeđe, ljudski ostaci, muzeji, repatrijacija

SUMMARY:

More and more countries are sending requests for the repatriation of certain objects, sacred objects and even human remains (bones). Native Americans are fighting to return human remains, and to bring justice to the dead, but also to the living. The Egyptians are trying to bring back objects stolen during colonial history, they are trying to bring home their history. They want to strengthen their national identity and national pride, and they are also trying to strengthen the country culturally and economically. With all the treasures of history they have, stolen items would be perfect to complement the context of the state's history. Australian Aborigines and Australian museums are collaborating and there is healing for Indigenous people who have experienced suffering and pain throughout history. The story is now told by the natives. The story about the repatriation of the Baška tablet to Baška on the island of Krk from Zagreb also started. The story is fresh and will very likely only be actively discussed over the next few years. With these examples I will tell a story related to the issue of repatriation. Repatriation is important and necessary, and it represents the return of cultural heritage to its original country or community. The objects are not only a product of culture, community and state, but the objects are an opportunity to preserve culture, tradition and heritage. With them, the tradition continues, either in the same or somewhat different form. By confiscating objects, culture, tradition and heritage are also confiscated.

KEYWORDS: artefacts, cultural heritage, human remains, museums, repatriation

1. UVOD

Tema ovog diplomskog rada je analiza vlasništva predmeta u suvremenim muzejima. Ovom analizom ću naglasiti problem repatrijacije, a definicija repatrijacije je vraćanje nekoga, nečega, novca ili drugih predmeta u izvorne države, a u slučaju ovog rada to se specifično odnosi na artefakte u muzejima. Glavno je pitanje ovog rada stoga, trebaju li države kojoj su artefakti ukradeni, bilo to tokom kolonijalističkog razdoblja, krađom pojedinaca, ili ilegalnom razmjenom, biti vraćeni nazad? Imaju li pravo te države tražiti repatrijaciju specifičnih predmeta, a i ljudskih ostataka? Teško je dati jedan „točan“ odgovor budući da postoji mnogo specifičnih slučajeva i svaki otvara još nekoliko novih problema koje treba raspraviti. Prije nego krenem sa primjerima, pisat ću o ulozi muzeja i zašto je on prema muzejskim stručnjacima utočište za artefakte, a nakon toga ću govoriti o čovjekovoj povezanosti sa stvarima, te zašto je repatrijacija za neke države, domorodačke zajednice potrebna i važna. Kako bih dala što raznolikije primjere, odlučila sam pisati o zahtjevu država za repatrijacijom (na međunarodnoj razini), zahtjevu domorodačkih zajednica za repatrijacijom, a također sam se okrenula i na problem repatrijacije unutar naše države. Okrenula sam se ovoj temi kako bi shvatila što pojedinim državama i zajednicama ti predmeti znače, kako su oni sa njima povezani te u kojem smislu bi im repatrijacija pomogla. Kada se zahtjeva repatrijacija nekog predmeta, obično se radi o nacionalnom identitetu i ponosu, ljudi se kroz artefakte povezuju sa svojom prošlošću i precima i isto tako im pomaže u ekonomskom smislu. Pojačao bi se turizam, odnosno kulturni turizam države, bila bi veća posjećenost stranih turista, a i domaćeg stanovništva u muzeje u kojima su ti artefakti, jer često domaće stanovništvo nije dovoljno financijski potkovano kako bi putovalo u strane države, kao što je npr. put iz Egipta u Ujedinjeno Kraljevstvo kako bi se u Britanskom muzeju vidjela Rosetta kamen. Kada se radi o repatrijaciji ljudskih ostataka tu govorimo o duhovnoj povezanosti domorodaca sa mrtvima i njihovim vjerovanjima o tijelu i duši nakon smrti. Kažem domoroci, budući da su se uglavnom njihove kosti iskapale i istraživale, često u korist da bi se dokazala njihova „primitivnost“. Domorodački zahtjevi za repatrijacijom ljudskih ostataka je osjetljiva tema jer svako iskapanje za njih predstavlja uznemiravanje i preminulih i njihovih živih prijatelja, rodbine. Također osjećaju povezanost i sa davno preminulim precima. Kroz primjere dajem nekoliko specifičnih slučajeva repatrijacije i zahtjeva za repatrijacijom, osvrnuvši se na Egipat, Američke domoroce, Aboridžine Australije, i na kraju na Hrvatsku. Pred kraj rada analizirat ću slučajeve u Hrvatskoj na temelju ankete i odgovora ispitanika, ali i na temelju onoga što će do tada u radu i biti obrađeno.

2. MUZEJI

2.1. Što su muzeji i što je kulturno naslijeđe?

Prema ICOM-u (International Council of Museums ili Međunarodno vijeće muzeja), točna je definicija muzeja da je on neprofitna, trajna institucija u službi društva i njegovog razvitka, otvoren javnosti, koji stječe, čuva, istražuje, komunicira i izlaže opipljivo i neopipljivo naslijeđe čovječanstva i njegove okoline za ciljeve obrazovanja, proučavanja i užitka. Naime, ova se definicija i dan danas koristi kao prava i točna definicija, no isto to vijeće je 2019. godine dalo prijedlog za novu alternativnu definiciju muzeja koja kaže da su muzeji demokratizirajući, uključujući i polifoni prostori za kritički dijalog o prošlosti i o budućnosti. Priznajući i adresirajući konflikte i izazove sadašnjosti, oni drže artefakte i primjerke u povjerenju za društvo, zaštitu raznolikih sjećanja za buduće generacije i garantiraju jednaka prava i jednaki pristup naslijeđu za sve ljude. Muzeji nisu za profit. Oni su participativni i transparentni te rade u aktivnom partnerstvu sa i za različite zajednice da prikupe, čuvaju, proučavaju, interpretiraju, izlažu i povećaju razumijevanja svijeta, ciljajući da pridonese ljudskom dostojanstvu i društvenoj pravdi, globalnoj jednakosti i planetarnoj dobrobiti.¹ Muzeji, dakle, čuvaju i interpretiraju opipljive i neopipljive dokaze čovječanstva i okoliša. Stvari ili artefakti koji su unutra čuvani su uglavnom jedinstveni i sadrže sirovi materijal studije i istraživanja. Često su ti artefakti izdvojeni iz vremena, mjesta i okolnosti njihovog originalnog konteksta, te tako komuniciraju direktno sa gledateljem na način koji nije moguć kroz bilo koji drugi medij. Muzeji imaju različite svrhe kao što je služiti kao rekreacijska ustanova, znanstvena mjesta ili edukacijski izvor. Služe kao doprinos kvaliteti života mjesta gdje su smješteni, te privlače turiste, imaju ponekad i cilj promoviranja građanskog ili nacionalističkog ponosa što ponekad dovodi i do prenošenja otvorenih ideoloških koncepata. Unatoč svim ovim različitim svrhama, jedna je svrha svima zajednička a to je očuvati i interpretirati materijalne aspekte društvene kulturalne svijesti. Prije postojanja muzeja i javnih izložbi, puno je privatnih renesansnih kolekcija označavalo simbole društvenog prestiža i služile su kao važan element u tradicijama plemenitosti i vladajućim obiteljima. Kasnije se javljaju novi kolekcionari koji su bili zaokupljeni uživanjem, istraživanjem i unaprjeđenjem znanja, a istovremeno jednako zaokupljeni kontinuiranošću vlastite kolekcije koja nije imala garanciju naslijeđa. Ako se ta garancija nije mogla pronaći u obitelji onda je korporativna jedinica pružala veću sigurnost tim

¹ ICOM, (n.d.), „*Museum definition*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/> >

predmetima, te također ako je znanje imalo dugotrajnu važnost, ono je moralo biti premješteno u javnu sferu. Tako pomalo dolazi do prelaska kolekcija iz privatnih u javne domene. Najraniji zabilježeni prijenos privatne kolekcije u javno tijelo je u 16.stoljeću sa naslijeđem Domenica Cardinala Grimanija koje je preneseno Venecijanskoj republici 1523.godine. Motivacija je bila promovirati učenost i odlikovati vladu. Najpoznatiji prvi javni muzeji su: Ashmolean, Britanski muzej, Louvre, muzeji u Rimu i Vatikanu, te još neke europske kolekcije.²

Naime, uvijek se govori da muzeji čuvaju kulturno naslijeđe, no koja je njegova definicija. Kulturno naslijeđe, prema ICOMOS-u (International Council on Monuments and Sites ili Međunarodno vijeće za spomenike i mjesta) predstavlja ekspresiju načina življenja koje je razvijeno od neke zajednice, te se prenosi sa generacije na generaciju, uključujući običaje, prakse, mjesta, objekte, umjetničke ekspresije i vrijednosti. Kulturno je naslijeđe izraženo kao ili opipljivo ili neopipljivo naslijeđe. Kulturno naslijeđe predstavlja, naravno, ljudsku aktivnost, te ono proizvodi opipljive reprezentacije vrijednosnih sistema, uvjerenja, tradicija i životnih stilova. Kao esencijalni dio kulturne cjeline, kulturno naslijeđe sadrži vidljive i opipljive tragove od antike pa do nedavne prošlosti. Kulturno se naslijeđe može izdvojiti iz sagrađenih okolina (zgrade, arheološki ostaci,...), prirodne okoline (ruralni krajolici, obale,...), artefakata (knjige, dokumenti, objekti, slike,...). Nekada su se samo opipljive stvari (artefakti, zgrade, krajolici) smatrale kulturnim naslijeđem, no danas se manifestacijom naslijeđa smatraju i neopipljive forme, kao što su glasovi, vrijednosti, tradicije, usmena povijest. Popularno razmišljanje za naslijeđe je uvijek bilo da je ono manifestirano kroz odjeću, tradicionalne vještine, tehnologije, religijske ceremonije,... No danas vrijednost također ima i neopipljivo naslijeđe.³ Naslijeđe znači imovina, nešto što je naslijeđeno, preneseno sa prošlih generacija. To kulturno naslijeđe implicira zajedničku vezu, naše pripadanje zajednici, te reprezentira našu povijest i identitet, odnosno našu povezanost sa prošlošću, sadašnjošću pa prema budućnosti. No, kulturno naslijeđe nije samo set kulturalnih objekata ili tradicija iz prošlosti, već je također rezultat selekcijskog procesa. To je proces sjećanja i zaborava koje karakterizira svako ljudsko društvo konstantno angažirano u odabiru što je vrijedno očuvanja za buduće generacije i što nije. Svi ljudi imaju doprinos kulturi svijeta. Nezakonita trgovina artefaktima i kulturalnim objektima, pljačke arheoloških nalazišta, i uništenje povijesnih zgrada i spomenika uzrokuju nepovratnu štetu kulturnom naslijeđu zemlje. Upravo zato je 1954.godine osnovan UNESCO

² Lewis G.D., (n.d.), Encyclopaedia Britannica, „*Museum: Cultural institution*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.britannica.com/topic/museum-cultural-institution> >

³ Culture in Development, (n.d.), „*What is Cultural Heritage*“, [Internet], < raspoloživo na: http://www.cultureindevelopment.nl/Cultural_Heritage/What_is_Cultural_Heritage >

(United Nations Educational, Scientific and Cultural Organizations ili Ujedinjeni Narodi edukacijske, znanstvene i kulturalne organizacije). UNESCO je adaptirao međunarodne konvencije zaštite kulturalnog naslijeđa kako bi čuvao interkulturalno shvaćanje dok istovremeno ističe važnost međunarodne suradnje. Bitno je samo napomenuti kako se pod terminom kulturalno naslijeđe misli na ideju jednog društva i komunikaciju između njezinih članova. No, nema točno određenih kulturalnih granica budući da razni umjetnici, pisci, znanstvenici, glazbenici uče jedni od drugih iako pripadaju različitim kulturama. Dobar je primjer utjecaja afričke maske na radove Pabla Picassa.⁴

2.2. Muzeji kao utočišta za artefakte

Svi mi volimo posjećivati muzeje i naučiti nešto novo, vidjeti nešto novo, odnosno staro, i saznati prošlost naših predaka, tuđih predaka, te kako su njihovi načini života i njihovo znanje doveli do života kojeg danas živimo. Također osobno volim posjećivati razne muzeje jer mi daju uvide u nešto što ne mogu vidjeti svaki dan, na neki način se povezujem sa prošlošću kroz razne predmete i artefakte. No nikada baš ne razmišljam kako su ti predmeti dospjeli u neki muzej, legalno ili ilegalno (krađom). Kako bi mogli razmisliti o tome, prvo ću se okrenuti mišljenju da ti artefakti pripadaju muzejima i da ih oni moraju čuvati (npr. Britanski muzej) i da pružaju ljudima diljem svijeta mogućnost da posjete „kulturu“ različitih naroda.

James Bash Cuno, američki povjesničar umjetnosti i kustos, koji je bio direktor raznih muzeja i umjetničkih institucija, a sada je i predsjednik J. Paul Getty Trust-a (organizacija koja dijeli vizualnu umjetnost i kulturno naslijeđe svima u svijetu) je među najpoznatijim pristalicama da se artefakti zadrže u muzeju smatrajući da se tako znanje o tim predmetima i njihovoj prošlosti može pružiti svima. On smatra kako bi muzeji i predmeti u njima trebali biti sagrađeni da prošire i prodube naše razumijevanje svjetskih kultura u svim njezinim razlikama, sličnostima i povezanostima. U svojoj knjizi „*Whose Culture? The Promise of Museums and the Debate Over Antiquities*“ daje svoje argumente i argumente kolega. Njegov kolega Philippe Montebello, inače ravnatelj jednog muzeja, kaže da idealan muzej u srži mora biti kozmopolitski i mora predstaviti cijeli tok naše povijesti i svih nacija i vremenskih perioda. Zanimljivo je možda spomenuti citat kojeg je Montebello koristio za svoj argument, a to je citat Georgea F. Comforta (Studij visoke umjetnosti) koji kaže da je prava umjetnost kozmopolitska te ne poznaje državu, ne poznaje godinu. Homer je tako pjevao ne samo za Grke već za sve

⁴ Franchi E., (2014), Khan Academy, „*What is Cultural Heritage?*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.khanacademy.org/humanities/special-topics-art-history/arches-at-risk-cultural-heritage-education-series/arches-beginners-guide/a/what-is-cultural-heritage> >

nacije i za svo vrijeme. Beethoven je isto tako glazbenik, ne za Nijemce već i za sve kultivirane nacije,...(Cuno, ed., 2012:55). Montebello smatra kako je primarni cilj muzeja zapravo steći, čuvati, prikazati i publicirati vlastitu kolekciju. Muzeji moraju biti dostupni svima, odnosno predmeti u njemu, a muzeji moraju ponuditi svoje predmete kako bi ih netko proučavao i istraživao za buduće generacije, te ono najvažnije, smatra on, je da ti predmeti služe kao inspiracija za mlade ljude koji će se možda baviti arheologijom (Cuno, ed., 2012:55-56). Dakle, primarna bi zadaća muzeja bila da svi možemo učiti o povijesti svojeg naroda, ali isto tako i saznati nešto o drugim kulturama, narodima i njihovim tradicijama. Kada Montebello govori o muzejima najviše se referira na muzeje koji obuhvaćaju predmete iz raznih kultura i zemalja, a ne na one lokalne. Cilj je, prema ovome, naša mogućnost uviđanja u razne kulture i njihovu povijest i običaje. Ono što on tvrdi je da kulturno naslijeđe ne smije samo biti na mjestu u kojem je ono pronađeno, već se dio treba dati i drugim mjestima i državama kako bi svi ljudi svijeta imali priliku vidjeti nešto izvan svojeg kulturnog naslijeđa. Čak i ne govori o tome da se muzejski predmeti trebaju raspršiti po svijetu, već ti predmeti moraju kolati svijetom, posuditi se nekoj državi na neko vrijeme, ali isto tako smatra da vlasništvo treba i dalje postojati. Zanimljiv je njegov argument u kojem daje primjer ploče s reljefom akademskog vladara Naramsina (Mezopotamija). Naime, smatra da ako bi ta ploča ostala u Iranu, onda bi ona bila shvaćena u kontekstu današnje (kasnije) politike Irana, u kontekstu i kulturi vojnog osvajanja. Ovako prema njemu ta ploča ima više smisla u muzeju u Louvreu u Francuskoj zbog toga što se nadovezuje na mnoge druge materijale pronađene u Mezopotamiji, te je više kulturno prikladnije tom kontekstu, nego onom političkom u Iranu (Cuno, ed., 2012:57-59). Uvijek se moraju proučavati sličnosti među objektima, predmetima iste kulture ali i različitosti između različitih kultura, pa tako pojedinac dobije jasniju sliku jedinstvenosti svake kulture. Montebello se zbog toga snažno protivi argumentu onih koji smatraju da svaki taj drevni predmet mora ostati u blizini svojeg nalazišta, kako bi očuvali svoj lokalni ponos ali isto tako ih držali u izvornom kontekstu. No kaže kako ti predmeti, pronađeni u zemlji a potom i izvučeni već gube svoj pravi kontekst, a bitno je da se taj predmet dobro prouči i postavi ga se u pravi kontekst što je jako teško zbog razno raznih ili klimatskih posljedica ili pljački i slično koja su oštetila to mjesto i predmet pronađen na tom mjestu. Prema tome arheološki kontekst nije jedini i ne smije se uzeti kao konačni kontekst tog predmeta. Ako je i neki predmet „propotovao“ pola svijeta, mijenja se i kontekst, odnosno priče se mijenjaju i teško je ustanoviti njegovo pravo značenje i kontekst. Montebello tvrdi da su veliki i poznati gradovi (atraktivni masi ljudi) najbolji za otvaranje muzeja koji će tako u sebi imati priču i predmete iz svih dijelova svijeta. Naime, smatra kako su često pronađeni predmeti zapravo na nekim zabačenim mjestima za koje

ljudi ili ne znaju ili do njih ne mogu ni doći, pa je tako posjeta i uvid u taj predmet nedostupan mnogima. Atraktivna i poznata mjesta su onda idealna i predmet bi bio pristupačan većem broju ljudi. Daje primjer slonovače koju su iskopali kolege iz Britanskog muzeja zajedno sa arheolozima iz Iraka. Iskopi su podijeljeni u muzeju u Britaniji i u muzeju u Bagdadu, no puno je tih predmeta i slonovače oštećeno zbog loših uvjeta skladištenja i nedostupnosti. Zbog toga je bilo nemoguće premjestiti ih i sačuvati u doba kada su vojne snage prodrle u Irak 2003.godine (Cuno, ed., 2012).

Kwame Anthony Appiah, filozof, kulturalni teoretičar i novelist, koji se bavi afričkom poviješću te je profesor na sveučilištu Princeton govori o barbarizmu u svim periodima povijesti. Smatra kako treba postojati sigurno utočište za pronađene društveno vrijedne predmete. Postavlja pitanje što to zapravo znači da nešto pripada ljudima? Tako daje primjer Nigerije i gdje su terakote (kiparski predmeti izvedeni iz lončarske gline koji su pečeni na visokoj temperaturi) Nok skulpture, koje datiraju od 800. g.pr.n.e. pa sve do 200.g.n.e, bile poručene od kralja i pučana. Ne zna se da li su ljudi koji su zapravo i radili te skulpture, te oni koji su ih plaćali, mislili o njima kao da pripadaju kraljevstvu, čovjeku, lozi ili bogovima. Ono što Kwame tvrdi sa sigurnošću je da sigurno nisu rađene za Nigeriju. Na temelju te tvrdnje on zapravo daje argument da ti predmeti ne bi trebali pripadati tim ljudima, budući da su nastali prije moderne države Nigerije. Prema njemu, ako su Nok ljudi izumrli, zašto bi Nigerija uzimala sebi za pravo da su vlasnici tih predmeta (Cuno, ed., 2012). Naime, ako je već puno materijala, artefakata npr. u Norveškoj što se tiče Vikinga i njihove kulture, zašto ne bi dio išao i u npr. Španjolsku da i drugi ljudi budu u mogućnosti ih vidjeti. Međutim kada se radi o riječi izvor, tada se dolazi do mnogo problema. Puno je država, a među njima i Italija, tražila od muzeja Getty u Kaliforniji (koja sadrži mnogo artefakata iz grčke, rimske, europske kulture) repatrijaciju vaze staru 2300 godina, nađenu na prostoru Italije a koja je zapravo nastala u Grčkoj. Sada se tu više ne radi o ponosu naroda ili države na određeno kulturno naslijeđe ili baštinu, već si neke države uzimaju za pravo govoriti kako to pripada njima iako je taj artefakt ili konkretno ta vaza upravo izvorom iz neke druge zemlje. Ima li onda Grčka pravo tražiti tu vazuu? Ono što Kwame ovdje i ovim primjerom želi reći da se radi o licemjeru pojedinih država, jer dok optužuju druge muzeje i druge države da drže artefakte iz drugih zemalja, one isto tako žele da sve što je nađeno na njihovom području pripada njima, te ih ne interesira pripadaju li oni nekome drugom. (Cuno, ed., 2012). Također ono što njemu smeta je to što se bilo koja umjetnost, ako dobije na vrijednosti, ne smije izvoziti van države osim ako to od države nije dopušteno, kao npr. Italija koja tako lijepo govori o kulturnoj baštini čovječanstva, a upravo se

to događa tamo. Uvijek se govori o doprinosu čovjeka kulturi svijeta, no pitanje je da li je ta kulturna baština doprinos naroda određene države ili je to doprinos umjetnika, ili onoga tko je platio da se nešto napravi? Naime što možemo reći o Sikstinskoj kapeli u Vatikanu? Michelangelo Buonarroti je oslikao strop upravo te Sikstinske kapele, ali je pitanje čiji je to doprinos kulturi svijeta, država i ljudi u njoj ili je to doprinos jednog čovjeka, odnosno umjetnika (Cuno, ed., 2012). Prema tome treba li onda bilo koji artefakt koji je čovjek stvorio, i ima određenu vrijednost, pripadati svim ljudima ili samo toj državi? Ljudi nisu zainteresirani samo za svoju vlastitu kulturu, već žele biti upoznati i sa drugim kulturama i njihovim običajima, pa su muzeji odlični upravo za takve želje i zainteresiranosti ljudi. Govori se i o tome da je sada sve virtualno dostupno na internetu, a uobičajeni argumenat je sigurnost predmeta. Naime, neke su države nestabilne, kao što se često navodi primjer Nacionalni muzej u Afganistanu, jer kada je došao talibanski režim, kustosi su se bojali za sigurnost svih neislamskih predmeta u muzeju, pa su tako molili kolege iz drugih zemalja da ih preuzmu i sačuvaju. No, ako se samo prisjetimo velike krađe Mona Lise iz muzeja u Louvreu 1911.godine, a koja je tek vraćena 1913.godine, da li su i „sigurne“ zemlje doista sigurne? Svako malo se može pročitati negdje da su vrijedne stvari ukradene iz „sigurnih“ muzeja, kao što je i nedavni primjer sa ukradenim ranim radovima Vincenta Van Gogha u muzeju u Nizozemskoj. Naime, svugdje postoji mogućnost ili oštećenja artefakata ili njihova krađa. Kwame smatra kako je repatrijacija nekih objekata siromašnijim zemljama ponekad opasna zbog malih budžeta za muzeje, jer će upravo to dovesti do raspadanja objekata. On bi naime savjetovao siromašnoj zajednici da igraju u korist međukulturalnog razumijevanja tih artefakata, time što će spasiti predmete i očuvati ih za buduće generacije da ih mogu vidjeti i proučiti. Ipak, smatra Kwame da je u nekim slučajevima repatrijacija poželjna, u slučaju da su predmeti ukradeni od ljudi. Tvrdi kako se ne radi o identifikaciji sa nečime, već se radi o različitosti, a kao što odgovaramo na našu kulturu, isto tako odgovaramo i na tuđu kulturu. Ljudi koji su stvorili nešto, neku umjetnost koji drugi nisu u mogućnosti, su isto tako ljudi kao i mi, kako kaže on, i upravo zbog toga se treba ta vrijednost dijeliti sa svim ljudima svijeta (Cuno, ed., 2012).

3. POVEZANOST SA STVARIMA I REPATRIJACIJA

3.1. Mongoli i „fortune“

Kako bih dala puniju sliku pod time što želim reći o materijalnosti i o onome što ona ljudima znači koristit ću se knjigom „*Thinking Through Things*“ koja kroz lijepe primjere opisuje čovjekovu povezanost sa stvarima. Zanimljivo je poglavlje o Mongolima „*Separating and Containing People and Things in Mongolia*“ o kojima piše Rebecca Empson. Priča govori o tome kako Mongoli tretiraju škrinju u svojem domaćinstvu. Koriste koncept „fortune“ (sreća, bogatstvo, na mongolskom *xishig*) što označava aspekte društvenog života u Mongola. Ta riječ motivira prakse koji uključuju odvajanje dijela od osobe, životinje ili stvari u trenucima udaljavanja ili tranzicije, a zatim njihovo držanje u drugačijoj formi. Autorica koristi ovu riječ kako bi razmišljala o stvarima koje su ili prikazane na škrinji ili su unutar škrinje u mongolskim kućanstvima. Ovaj koncept otkriva da je zadržavanje dijela, kad je odvojeno od cjeline, esencijalno za održavanje različitih rodbinskih veza. Kada se ovi dijelovi vide zajedno oni mogu otkriti osobu stvorenu od svakog pojedinog dijela. U odsutnosti ljudi, u djelovanju koje uključuje da su stvari vidljive ili nevidljive čini odnose. Vid u ovom smislu postaje alat u kojem su kreirani odnosi (Henare, Holbraad & Wastell, eds., 2007:113). Prema objektima, u Mongoliji, se često pokazuje isto poštovanje kao i prema drugim ljudskim bićima. Ti objekti kao i ljudi sadrže jednu drugu dimenziju vidljivog svijeta. Kod Mongola stvari mogu biti vidljive (materija) i nevidljive (događaji). Stvari koje se nalaze iznad i unutar škrinje predstavljaju mjesto koje apsorbira aspekte ljudskih odnosa i privlači pozornost prema relacijama u odsustvu ljudi. Te stvari dopuštaju nastavak određenih odnosa koji ne mogu biti odigrani u tom zajedničkom mjestu. Stvar je viđena kao dio koji je odvojen da bi se zadržao i predstavlja snažnu esenciju ili kompleksan dio osobe. Autorica pod riječju „stvar“ stavlja i artefakte i dijelove ljudi. Upravo zadržavanje dijela čovjeka ili osobe je esencijalno za rast rodbinskih odnosa u Mongoliji. Naime zadržavanje stvari bi značilo održavanje neke ravnoteže života. (Henare, Holbraad & Wastell, eds., 2007:114-115). Ono što je izvan škrinje (fotografije predaka i predmeti poput pištolja za lov i slično) se konstantno održava, a kada netko uđe u kuću, nakon što se pozdravi sa domaćinom, odlazi do škrinje i odaje počast kućanstvu, tako što ili ostavi novac, slatkiše ili slično. Posjetitelj odaje počast domaćinima poštujući činjenicu da su upravo domaćini dio šire mreže ljudi koji poštuju starije i drevne duhove krajolika. Promatrajući ogledalo, posjetitelj hvata djelić samoga sebe i samim time osim što odaje počast domaćinima on također može zamisliti sebe, smještenog unutar te mreže odnosa kao potencijalni dio mreže kojeg poštuje (Henare, Holbraad & Wastell, 2007:120-121). Budući da

se Mongoli često sele (barem oni izvan čvrstog centra) oni ovim stvarima nastoje nadomjestiti one koji nedostaju, odnosno te stvari predstavljaju odnose ljudi, a oni koji ih posjećuju i vide također postaju dio tih odnosa. Oni moraju imati nešto što će ih povezivati sa drugima, i čime će stvarati veze sa drugima, nešto što će im stajati kao neko čvrsto mjesto kada već ne žive na „čvrstom“ tlu (Henare, Holbraad & Wastell, 2007). Dakle može se zaključiti da ljudi pridaju veliku važnost stvarima. Nije to samo stvar koja beživotno stoji na nekom ormariću ili stoliću, ta stvar za nekoga predstavlja nekoga, neko sjećanje ili povezanost te osobe sa nekime, ona ima određenu i sentimentalnu vrijednost. Zapažamo da upravo za Mongole stvari predstavljaju važan dio njihova života jer se pomoću predmeta oni osjećaju povezani sa svojom rodbinom ali i drugim ljudima koji su stekli svoju poziciju unutar te kompleksne mreže odnosa. A u odsustvu ljudi, stvari ih na neki način zamjenjuju, što možemo povezati sa našim nostalgичnim odnosom prema nekoj stvari, koja nas podsjeća na nekoga ili na neki period života, a možda ima drugačiji tip vrijednosti, odnosno ima važnu ulogu u razumijevanju prošlosti naše obitelji, pa čak naroda i države sve do drevnih vremena.

3.2. Zašto repatrijacija?

Repatrijacija znači vraćanje nekoga, nečega, novca ili drugih predmeta u državu iz koje su došli. U kontekstu mog diplomskog rada to se odnosi na problem repatrijacije muzejskih artefakata. Jako je važno uvidjeti problem koji se tiče i same pripreme izložbe, naravno potrebno je imati stručnjake u znanstvenom istraživanju, nekoga sa umjetničkom vizijom i ostale profesionalce za takve izložbe. Problem se javlja kada te izložbe dođu u život jer muzej postaje (kao i profesionalci u muzeju) samozvani čuvar tuđih materijala i samozvani interpretator tuđe povijesti. Sama ta izložba zapravo oblikuje percepciju javnosti o raznim objektima i kulturi koja je proizvela te objekte. Upravo onaj tko piše tekst za izložbu ima mogućnost utjecati na ljude, više nego kulturalna grupa o kojoj je zapravo riječ. U tom smislu muzej postaje „stručnjak“ a kulturalna grupa postaje gotovo nepotrebna (Watkins, 2006:58). Također se artefakti vrjednuju drugačije iz perspektive muzeja i određene društvene (kulturalne) grupe kojoj su ti artefakti pripadali. Muzej obično artefakte vidi i vrjednuje kao mogućnost davanja informacija o prošlosti ili ljudima u prošlosti, dok kulturalna grupa taj artefakt vidi kao mogućnost za pomoć očuvanja kulture i njene tradicije i nasljeđa. Muzeji često definiraju nasljeđe temeljeno na produktima neke kulture (materijalni objekti) dok kulturalna grupa često definira nasljeđe kao samu kulturu, više kao proces a manje kao proizvod (Watkins, 2006:69-70).

Domoroci doživljavaju muzeje ograničavajućima zbog toga što pokazuju, izražavaju i čuvaju kulturu, ali ono što muzej i ljudi koji u njima rade ne shvaćaju da je kultura živi proces koja uključuje kontinuitet i razvoj, odnosno promjenu (Simpson, 2009). Kalpana Nand, službenica Fijei muzeja je ovako to objasnila:

„Kultura je živa, dinamična, uvijek promjenjiva i uvijek konstantna stvar – ona je priča, pjesma, plesni performans, nikada „mrtva stvar“ koja bi se reprezentirala u formi artefakta i u koju bi se gledalo kroz staklo“ (Simpson, 2009).⁵

Sveti i ceremonijski artefakti u muzejima imaju jako veliku vrijednost kao izvori koji bi mogli kulturno obnoviti nasljeđe domorodaca, a koji su to nasljeđe izgubili tokom kolonijalne ere. Mnogo je ljudi mišljenja da je npr. Britanski muzej hram kolonijalne pljačke, iako se oni opravdavaju time da su ti artefakti ili prikupljeni ili ih je muzej dobio, ili su predmet dobili nekom razmjenom. Naime izgleda da su, prema tome, starosjedioci nudili i prodavali te predmete kolonizatorima koji bi u zamjenu njima dali nešto što im je potrebnije, kao što su alati ili novac. Opravdavaju se da je povijest ponekad brutalna i teška, ali tako je kako je, a artefakti se prema tome ne trebaju vraćati u svoja originalna mjesta jer je povijest tako odlučila za njih. Zanimljiva je emotivna molba guvernera Uskršnjeg otoka koji zahtjeva vraćanje kipa starog 800 godina u mjesto iz kojeg je uzet, a danas je dio Čilea, no samo će im ga posuditi. Taj se kip naziva Hoa Hakananai'a i ljudi Uskršnjeg otoka tvrde da je on ukraden još 1868. godine na palubi broda „Topaze“ Britanske kraljevske ratne mornarice, a kasnije je uručen kraljici Viktoriji. No, muzej kaže da su oni „prikupili“ taj kip za vrijeme ekspedicije Uskršnjeg otoka, a kraljica ga je pak godinu dana kasnije „poklonila“ Muzeju. Kip je za stanovnike Uskršnjeg otoka imao ulogu praćenja što se na otoku događa, no on više ne služi toj svojoj svrsi zbog toga što nije na svojem izvornom mjestu. Britancima taj kip nema nikakvu kulturnu niti emocionalnu vrijednost, ali za stanovnike Uskršnjeg otoka on je duhovno i kulturno iznimno vrijedan i važan, pa je stoga ono što kaže guverner Tarita Alarcon Rapu jako emotivno. Naime on kaže kako su stanovnici Uskršnjeg otoka samo tijelo, a Britanci posjeduju njihovu dušu.⁶ Voljela bih dati nekoliko primjera prikupljanja artefakata a za koje mnogi smatraju da su ukradeni. Nakon što je Ujedinjeno Kraljevstvo porazilo kineske snage tokom Drugog opijumskog rata zauzeli su

⁵ „Culture is a living, dynamic, ever-changing and yet ever-constant thing – it is a story, a song, a dance performance, never a 'dead thing' to be represented in the form of an artefact to be looked at through glass“ (citirano u Moira Simpson, 2009)

⁶ Nexus Svjetlost, (2018), „Hramovi kolonijalne pljačke: muzeji Zapada ukradene bi predmete morali vratiti tamo gdje i pripadaju“, [Internet], < raspoloživo na: <https://nexus-svjetlost.com/2018/12/18/hramovi-kolonijalne-pljacke-muzeji-zapada-ukradene-bi-predmete-morali-vratiti-tamo-gdje-i-pripadaju/> >

Peking, a time su htjeli i dobiti neku vrstu odštete. Britanske trupe, pa čak i Francuzi, su zauzeli kompleks vrta i palača Yuanmingyuan (Vrtovi savršene jasnoće) i pomalo su ga i postupno pljačkali. Europljani šalju službenog veleposlanika za mirovne pregovore, no Kinezi ga zarobljavaju i muče do smrti. Zbog toga je zapovjednik britanskih trupa odlučio i naredio svojoj vojsci da spali taj vrt, a nakon toga su Kinezi procijenili da je oko 1,5 milijuna umjetničkih djela pa i porculana ukradeno iz palače.⁷ Pomorski zapovjednik Mletačke republike Francesco Morozini, osim što je poznat po uništavanju i pljačkanju Partenona u Ateni također je poznat i po krađi niza artefakata, a među najpoznatijom krađom je bio Pirejski lav. Naime za vrijeme izbijanja Šestog osmansko-mletačkog rata između Venecije i Osmanskog Carstva i nakon što su Mlečani i Morozini zauzeli Atenu biva ukraden najvrjedniji spomenik. Radi se o skulpturi bijelog mramornog lava koji je stajao u Pireju, atenskoj luci, gotovo 1500 godina. Danas Pirejski lav stoji u venecijanskom Arsenalu.⁸ Najpoznatije krađe su one od Napoleona Bonapartea koji je nastojao novoizgrađeni muzej Louvre napuniti predmetima povijesti umjetnosti. Zanimljivo je kako je smatrao da Francuzi imaju najbolji ukus i da jedino oni mogu cijeniti umjetnost bolje od svih ostalih. Zbog toga su Francuzi počeli masovno izvoziti umjetnost iz drugih zemalja, a Italija je bila prva na udaru. Muzej u Louvreu sada ima neke od najvećih djela Italije, uključujući i „*Preobraženje*“ Rafaela. Treba istaknuti i poznati Rosetta kamen (Egipat) koji je pronašao jedan od francuskih vojnika, a kasnije je ukraden od Britanaca, no o tome kasnije.⁹ U njujorškom Metropolitanskom muzeju umjetnosti stoji oko 200 artefakata (blago Karuna) pronađenih u turskoj provinciji Ushak, iako Amerikanci nisu osobno sudjelovali u iskopavanju lidijskih nasipa. Upravo se u izjavi Amerikanaca ističe njihova drskost kada kažu da Turci moraju dokazati krađu blaga Karuna kako bi uopće razmislili o njegovom vraćanju. Blago Karuna je otkriveno 1965.godine u željeznicama zapadne Turske, a lokalni lovci na blago pronalaze mnogo artefakata, blizu 400, koji su stari gotovo 2500 godina nakon čega su prokrijumčareni iz zemlje.¹⁰ Jedan od najpoznatijih iskopa je ono poprsje kraljice Nefertiti (staro 3500 godina) koja je bila žena faraona Akhenatena. Nju je otkrio njemački arheolog Borchardt početkom 20.stoljeća. Smatra se da je poprsje kraljice Nefertiti ilegalno izneseno iz zemlje te je bilo sakriveno od egipatskih vlasti. Njemačka ne želi potvrditi niti priznati ovu

⁷ Gensdecoeur, (n.d.), „10 nevjerojatnih slučajeva krađe arheološkog ili umjetničkog blaga“, [Internet], < raspoloživo na: <https://gensdecoeur.com/6218-10-incredible-cases-of-theft-of-archaeological-or-ar.html> >

⁸ Gensdecoeur, (n.d.), „10 nevjerojatnih slučajeva krađe arheološkog ili umjetničkog blaga“, [Internet], < raspoloživo na: <https://gensdecoeur.com/6218-10-incredible-cases-of-theft-of-archaeological-or-ar.html> >

⁹ Gensdecoeur, (n.d.), „10 nevjerojatnih slučajeva krađe arheološkog ili umjetničkog blaga“, [Internet], < raspoloživo na: <https://gensdecoeur.com/6218-10-incredible-cases-of-theft-of-archaeological-or-ar.html> >

¹⁰ Gensdecoeur, (n.d.), „10 nevjerojatnih slučajeva krađe arheološkog ili umjetničkog blaga“, [Internet], < raspoloživo na: <https://gensdecoeur.com/6218-10-incredible-cases-of-theft-of-archaeological-or-ar.html> >

verziju događaja, već odlučno kažu kako je sve bilo legalno. Egipćani, kao i Rosettu kamen, bistu Nefertiti uzaludno traže nazad. Čak je Adolf Hitler kazao da se nikada neće odreći poprsje kraljice Nefertiti jer je to jedno od njegovih najdražih djela.¹¹ Zadnji primjer koji ću dati je onaj koji čak i ima sretan završetak. Naime 1937. godine talijanski vojnici su pod vodstvom Benita Mussolinija napali grad Axum u kojem se nalazilo jedno od najvećih blaga Etiopije, Obelisk Axum. On potječe iz 4.st.n.e., a grad u kojem je pronađen, Axum, je jedan od najsvetijih mjesta Etiopije. Talijani su izbačeni iz Etiopije i sklopljen je mirovni ugovor u kojem se navodi uvjet da Italija mora vratiti sve ukradene artefakte u određenom roku. Mnogi predmeti su vraćeni, a Obelisk Axum je ostao ispred zgrade Ujedinjenih naroda u Rimu. Nakon mnogih napora repatrijacije, Obelisk se vraća u Etiopiju 2005. godine, ali je zbog visine od 24 metra, morao biti razrezan na tri dijela kako bi se mogao vratiti u izvornu zemlju. No, ipak je nađeno rješenje i on je obnovljen u Etiopiji. Razlog kojeg Talijani navode zašto je tako dugo Obelisk bio tamo je taj što Etiopljani nisu mogli osigurati sigurnost Obeliska.¹²

Možda je teško odrediti unutar kojih granica se neki artefakt nalazio, jer kultura nije podređena granicama koje su se tijekom povijesti mijenjale pa je samim time ovaj problem vrlo šakkljiv. Treba se zapravo možda više osvrnuti na domorodačke narode i njihovo pravo na vraćanje artefakata. Za mnoge domorodačke narode, primjerice Aboridžini, objekti koji se nalaze u muzeju u Londonu nisu samo materijalni ostaci prošlih života, već oni osjećaju snažnu povezanost sa svojom poviješću i sa svojim precima. U muzejima se ti kulturni radovi tretiraju kao prirodna povijest, a ne kao važna kultura u svojem pravu. Nije ništa „prirodno“ u označavanju kulturalnog objekta kao artefakta ili umjetničkog djela, kao nešto što je živo ili mrtvo. Distinkcija je uvijek povijesno onečišćena i konstantno u pregovaračkom plesu. Jason Farago govori da su slučajevi vezani uz svete objekte najškakljiviji, a ideja „univerzalnog muzeja“, sa svojim obrazovnim potencijalom, je u svojoj jezgri zapravo zapadni imperijalni projekt. Prema njemu, takvi muzeji koji su „prikupili“ te objekte u prošlosti moraju ponovno promisliti o njihovoj funkciji, narativu i prikazu. Smatra kako se to najbolje može učiniti zajedno sa domorodačkim populacijama jer će oni najbolje interpretirati događaje i objekte te kakvu su važnost imali i kako su povezani sa događajima u prošlosti.¹³ Domoroci vjeruju da reprezentacija njihovog predaka na nekoj fotografiji npr. utjelovljuje svoj subjekt. Zbog toga

¹¹ Gensdecoeur, (n.d.), „10 nevjerojatnih slučajeva krađe arheološkog ili umjetničkog blaga“, [Internet], < raspoloživo na: <https://gensdecoeur.com/6218-10-incredible-cases-of-theft-of-archaeological-or-ar.html> >

¹² Gensdecoeur, (n.d.), „10 nevjerojatnih slučajeva krađe arheološkog ili umjetničkog blaga“, [Internet], < raspoloživo na: <https://gensdecoeur.com/6218-10-incredible-cases-of-theft-of-archaeological-or-ar.html> >

¹³ Farago J., (2015), „To return or not: Who should own indigenous art?“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.bbc.com/culture/article/20150421-who-should-own-indigenous-art> >

ne žele da se takva dokumentacija prikazuje javno. Trebalo bi se uzeti u obzir kulturalna osjetljivost, jer svaka kultura ili zajednica dijeli svoje vrijednosti i vjerovanja i samim time što se to ignorira ta se kultura vrijeđa. Ono za što se Farago zalaže je neko rješenje između, a sa čime se i ja slažem. Smatra kako muzeji moraju poštovati i njegovati kulturno naslijeđe domorodačkih ljudi i u isto vrijeme kultivirati razumijevanje i međukulturnu komunikaciju. Spominje primjer muzeja u Australiji koji surađuje sa domorodačkim zajednicama kako bi poboljšali interpretativne izložbe i kako bi bolje shvatili sveti karakter nekih objekata. On smatra kako se ovom suradnjom mogu ispraviti netočnosti povijesnih činjenica u muzejima te se tako i daje heterogenost razumijevanja raznih kultura.¹⁴

Muzeji će najčešće pristati na vraćanje onih postkolonijalnih predmeta, koje su kupili od drugih aktera i time tvrde da nemaju znanje o njihovom ilegalnom premještanju. Nekako im nije problem vratiti novije predmete, no kada je riječ o artefaktima koji su u njihovom vlasništvu više od stotinu godina, a to su obično drevni objekti, najvrjedniji i oni „prikupljeni“ u kolonijalističkoj eri, tu se baš i nisu pokazali „srdačnima“. Budući da su ti predmeti i najvrjedniji nekako je logično da će ih htjeti i zadržati. Oni koji smatraju da predmeti moraju ostati u muzejima navode da su to institucije koje stoje kao spomenici onoga što je čovječanstvo bilo i ono što je postalo. Ali često se zaboravlja što se događa kada se objekti maknu sa svojih mjesta diljem svijeta. Ova uklanjanja predmeta nisu samo nedosljedna premještanja preko nacionalnih granica, već su to djela koja sa sobom nose teške i trajne posljedice. Ironično u svemu ovome jest činjenica da je postojanje nacija sada blokirajuća točka za repatrijaciju, no kada su kolekcionari te artefakte „prikupljali“ onda postojanje granica nije nikoga zaustavljalo da nešto „prikupi“ iz Kine, Egipta i slično. Možemo reći da su ti predmeti povezani sa kulturama i nacijama u kojima su stvoreni, a muzeji su nerazdvojni od kultura, nacija i povijesti koje oni sami reprezentiraju. Zato nije lijepo negirati prošlost ili ju opravdavati na bilo koji način. Tvrditi tako nešto znači esencijalno izjaviti superiornost jedne kulture i društva nad drugom. Stjecanje ovih kulturnih artefakata nije bilo u duhu „otvorenosti“ i poštovanja, odnosno nije bilo u duhu ideje da takvi predmeti budu prikazani javnosti, već je ono bilo u duhu isključivanja i samozadovoljenja. Samim odbijanjem vraćanja važnih dijelova kulturalnog naslijeđa se šalje poruka da su druge kulture manje bitne i vrijedne.¹⁵ Najčešće ključni razlozi zašto neka zajednica ili narod, država želi svoje predmete nazad, su ti što smatraju da su artefakti centralan dio stvaranja

¹⁴ Farago J., (2015), „*To return or not: Who should own indigenous art?*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.bbc.com/culture/article/20150421-who-should-own-indigenous-art> >

¹⁵ Tam A., (2020), „*Priceless Treasures and Their Shaky Pedestals*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://harvardpolitics.com/world/art-museum-repatriation/> >

identiteta nove nacije, te žele tim predmetima i kulturnim naslijeđem govoriti o sebi, a kulturalna blaga predstavljaju ključne artefakte u ohrabrivanju održavanja turističke ekonomije i to predstavlja stvar dostojanstva.¹⁶ Zanimljivo je da dok šetamo hodnicima muzeja možemo često uočiti da nedostaju esencijalne informacije o nekom predmetu, kao što su godina ili lokacija. Takve se informacije gube kada se predmet premješta sa svoje originalne lokacije i konteksta bez pažljivog znanstvenog iskopavanja. Više se brine o očuvanju, što je isto tako važno, ali se sve manje brine o tome gdje je predmet napravljen, te ujedno i nedostaje kontekstualna povijest. Repatrijacija bi uvelike pomogla u smanjivanju gubitka znanja o predmetima, te bi pomogla u očuvanju naše zajedničke ljudske povijesti.¹⁷ Dijelovi izvučeni iz svog konteksta nikada nemaju puno značenje, pa tako i predmeti uzeti sa izvorne lokacije gube svoje potpuno značenje. Pobornici repatrijacije govore kako su ljudski ostaci i kulturalni artefakti važni za očuvanje kulturnog identiteta i za uspjeh kulture i time te zemlje doprinose svojem vlastitom procesu rasta prema nacionalnoj zrelosti. Repatrijacija je prema njima više od samo „odštete“ za prošlost, ona za njih znači pomoć u zacjeljivanju emocionalnih ožiljaka koji su preneseni sa generacija na generaciju unutar različitih zajednica.¹⁸

3.3. Protiv repatrijacije

James Cuno u svom drugom tekstu „*Culture War: The Case Against Repatriating Museum Artifacts*“ daje argumente zašto se repatrijacija treba najčešće izbjegavati. Tvrdi kako se zadnjih godina pogotovo podižu tužbe protiv npr. Britanskog muzeja u kojima se traži povratak određenih artefakata (npr. Kamen iz Rosette) svojim izvornim državama u kojima su pronađeni. Iako je UNESCO kazao da niti jedna kultura nije hermetično zatvoren entitet, ipak vlade različitih država i dalje traže povratak svojih artefakata. Cuno smatra da se tim drevnim kulturalnim predmetima nastoji potvrditi velika prošlost kao način „poliranja“ moderne političke slike, što je u Egiptu slučaj sa faraonskim dobom, u Iranu sa Perzijom ili u Italiji sa Rimskim Carstvom (Cuno, 2014). Time se nastoji promovirati nacionalni identitet. Cuno tvrdi kako su zemlje koje traže repatrijaciju u poricanju kulturne razmjene. Cilj bi trebao biti prema njemu, vidjeti mnoge kulture i običaje jedne pokraj drugih kako bi se stvorio svjetski pogled, te zato on govori o kozmopolitskom pogledu na muzeje, a protivi se nacionalnom konceptu

¹⁶ Archeology and Contemporary Society, (n.d.), „*The Return of Cultural Property: National and International Mechanisms*“, [Internet], < raspoloživo na: https://pcwww.liv.ac.uk/~Sinclair/ALGY399_Site/return.html#why_return >

¹⁷ Kontes Z., (2015), New York Times, „*Repatriation Reinforces International Collaboration*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.nytimes.com/roomfordebate/2015/01/21/when-should-antiquities-be-repatriated-to-their-country-of-origin/repatriation-reinforces-international-collaboration> >

¹⁸ Wunderlich C.S., (2017), The Museum Scholar, „*Museum Sector Policy Deficit: Repatriation from United States Museums*“, [Internet], < raspoloživo na: <http://articles.themuseumscholar.org/vol1no1wunderlich> >

kulturalnog identiteta. Kultura ne treba stati na granici, ona se mora dijeliti ljudima. Trebali bi se stvarati povoljni odnosi među različitim muzejima iz cijelog svijeta kako bi se ponudio kozmopolitski pogled. Kulturalna baština je ostavština čovječanstva a ne moderne nacije-države, subjekt političke agende trenutne vladajuće elite. Svrha je muzeja poticati znatiželju i promovirati kozmopolitski svjetski pogled. Najviše govori o osjećaju koji čovjeka preuzme kada ugleda neki artefakt koji je stoljećima ili više očuvan i doveden u muzej. Taj osjećaj pruža neko zadovoljstvo u čovjeka te se na neki način povezuje sa povijesnim događajima neke zemlje. Zanimljivo je da Cuno koristi citat Edwarda Saida (književni kritičar i aktivist) koji kaže da je važno pitanje želimo li mi raditi za civilizacije koje su odvojene ili trebamo uzimati više ujedinjujući, teži put kojim pokušavamo uvidjeti jednu veliku cjelinu koju jedan čovjek teško uviđa, ali to postojanje taj čovjek može osjetiti i predosjetiti (Cuno, 2014). Muzejima se prema tome križa priroda različitih kultura koja su više slična nego različita jer su rezultat višestoljetnih kontakata kroz razmjenu, hodočašća i osvajanja (Cuno, 2014). Na optužbe da su ti muzeji imperijski instrumenti i suvremeni agenti povijesne neravnoteže moći pri čemu jače nacije i dalje obogaćuju sebe nauštrb slabijih odgovara kako niti jedno carstvo nije bilo jedinstveno i čisto, već se povijest i artefakti mogu pronaći svugdje budući da je sve međupovezano. Većina država ima iste zakone po pitanju prava vlasništva nad drevnim objektima. Ili se prihvaća vlasništvo nad tim predmetima koji su nađeni unutar granica ili se zabranjuje njihov izvoz bez dopuštenja države. Ti su zakoni uglavnom doneseni 70ih godina 20.st. Ti se zakoni ne odnose na predmete prije tih godina, pa tako mnoge zemlje nemaju pravo na repatrijaciju nekih predmeta. UNESCO je zakonima iz 70ih pa onda i 2008.godine nastojao poduprijeti repatrijaciju onim državama u kojima su predmeti ukradeni, jer ti predmeti su reprezentacija kulturne baštine neke države, te imaju određenu duhovnu vrijednost. Naime ono čega se Cuno boji je to što svaka država ima pravo odlučiti koji su predmeti važni za baštinu a koji nisu, bez da se pita ikoga izvana, te će se možda neki vrijedni predmeti samo negdje odbaciti. On žudi za postojanjem veće povezanosti između muzeja u različitim dijelovima svijeta kako bi se svi ti predmeti mogli bolje očuvati, u smislu, možda će neki predmet bolje biti očuvan u nekim određenim uvjetima koja posjeduje jedna zemlja. Ali njegova glavna tvrdnja je da su muzeji tu kako bi povećali svijet ljudima (Cuno, 2014).

4. AMERIČKI DOMOROCI I LJUDSKI OSTACI

4.1. Kolonijalizam i reprezentacija Američkih domorodaca

Zanimljiva je „*Vanishing Red Man*“ (Nestajući crveni čovjek) teorija koja je bila unaprijeđena od strane antropologa (u vrijeme kolonijalizma) kao opravdanje za prisilno tjeranje plemena Američkih domorodaca i uzimanje njihove zemlje. Ističe se pjesma Roberta Frosta upravo naslovljena „*The Vanishing Red*“ (Nestajući crveni) koja govori o brutalnom ubojstvu Johna, posljednjem čovjeku svoje zajednice u Actonu. Njega ubija čovjek po imenu Miller, koji je pun mržnje prema ljudima druge rase. Frost zapravo svojom pjesmom ukazuje na nadmoć tokom kolonijalnih vremena u Americi. Oni „ne-bijeli“ i Crveni Indijanci su postali mete napada. Dolazi do sukoba interesa između bijelaca i „drugih“, te kako bi se bijelci ustanovili oni su se morali boriti protiv „drugih“. Zbog toga su se domoroci ubijali na brutalne načine kako bi se riješio kolonijalni problem. Domoroci su se smatrali ljudima koji nisu zaslužili živjeti pa su se ta ubojstva prema ovome i opravdavala. John je ubijen od Millera, a Miller sebe smatra superiornim te Johna naziva „Crvenim čovjekom“ jer smatra kako on ne zaslužuje da ga se zove imenom. Millerov plan ubojstva podsjeća na neki način na plan bijelaca da iskorijene plemena Crvenih Indijanaca.¹⁹ Ta teorija nije uspjela dugo opstati jer Američki domoroci nisu nikamo išli niti su ikamo „nestali“. Američki domoroci i njihova plemena još uvijek postoje unatoč patnjama od dolaska Europljana, uključujući ogromne gubitke života i zemlje koje je dovelo do bolesti, ratova i genocida. Međutim, mnogo je različitih grupa preživjelo, napredovalo i nastavilo biti važan dio američkog društva (Watkins, 2006:vii).

Američki domoroci dijele istu povijest i sudbinu sa ostalim domorodačkim ljudima diljem svijeta. Način na koji se definiraju domorodački narodi određen je međunarodnim pravom koji glasi da su domorodački ljudi kao ne Europljani populacije koje su obitavale u mjestima koloniziranim od Europljana prije nego su kolonizatori došli. U svijetu postoji oko 300 milijuna različitih domorodačkih naroda, a od 1492. do 1945.godine europske su se nacije borile oko toga koja će osvojiti, kolonizirati i kristijanizirati ostatak svijeta. Zbog toga su domorodački narodi jako patili tokom povijesti. Kolonizatori su silom provaljivali u njihove zemlje, oduzimali njihova mjesta i uništavali su njihove kuće i način života, a često je to dovodilo i do genocida (Watkins, 2006:vi). Najveći problem današnjice je da iako su kolonizatori ustanovili svoju neovisnost, domoroci još uvijek nemaju sva svoja prava koja su

¹⁹ Bachelorandmaster, (n.d.), „*The Vanishing Red by Robert Frost: Summary and Analysis*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.bachelorandmaster.com/britishandamericanpoetry/the-vanishing-red-summary-analysis.html#.XyrlHYgzblX> >

im oduzeta, i još uvijek se mogu iščitati kolonijalistički obrasci ponašanja kolonizatora prema domorocima. Ono što je važno jest pronaći načine kako zaštititi politička, kulturna, ljudska i imovinska prava domorodačkih ljudi, jer su ona i dan danas nestabilna. Kolonizatori su, dapače, sačuvali veze sa svojim udaljenim rodnim mjestima i rijetko kada su prihvatili i usvojili vrijednosti, kulturu i način gledanja i odnosa sa Zemljom svojih susjeda domorodaca. Ne bi niti to bio problem koliko je to da su kolonizatori nametali svoju kulturu, jezik i religiju plemenskim ljudima kroz svećenike, škole, vojnike i vladu (Watkins, 2006:vii). Postoji nekoliko primjera koji ukazuju na to da je domorocima oduzeta ili njihova kultura ili jezik,... Američki domoroci ovise o vlastitim zakonima koji štite njihov preostali kulturni integritet ali često je to pravo slabo i ponekad uopće ne postoji. Primjer je toga da SAD i njegov zakon ne štiti domorodačka sveta mjesta iako druge nacije diljem svijeta preuzimaju odgovornost zaštite svetih mjesta unutar vlastitih granica. Iako je SAD toga svjestan (npr. religijska sloboda), ipak se ništa ne poduzima po tom pitanju. Često zakoni promoviraju asimilaciju, kao što je zakon „samo engleski jezik“ koji krše pravo Američkih domorodaca da zadrže svoj domorodački jezik. Drugi primjer su imovinska prava jer su tokom kolonizacije bogatstva, imovine i sredstava prebačeni u ruke Europljana. To je još uključivalo i zemlju, prirodne izvore i vlastita sredstva, što se još naziva i artefakti. Čak su se iskapala i odnosila mrtva tijela domorodaca, a što se danas naziva arheološkim izvorima. Prisvajanje se proširilo na intelektualno vlasništvo kao što su domorodačko znanje o biljkama i životinjama koje se dakle patentiralo određenim korporacijama. Zatim su se plemenska imena, umjetnost i simboli premjestili u neke oznake, a religijska vjerovanja i prakse su posudili članovi New Age pokreta. Čak su i plemenski identiteti uzeti za osobnu, profesionalnu ili reklamacijsku dobit. Gotovo sve vrijednosti domorodaca su uzete od strane kolonizatora (Watkins, 2006:vii-viii). Iako su mnogi ugovori i sporazumi postignuti između Američkih domorodaca i SAD-a, rijetko koji su zapravo i održani. Danas mnoge zajednice Američkih domorodaca doprinose bogatstvu nacionalnog nasljeđa. To se može vidjeti u Nacionalnom muzeju Američkih Indijanaca u Washingtonu i različitim časopisima. Njihovu kulturu možemo vidjeti u galerijama, muzejima kroz umjetnost, ples, glazbu, filozofiju, religiju, literaturu i filmove koji su čak označeni kao jedni od najboljih filmova. Dosta je škola i fakulteta koji vraćaju važnost kulture, tradicije Američkih domorodaca. Odlučnost da se vrati domorodačka kultura se može vidjeti u oživljavanju plemenskih jezika, kulture i religijskog ceremonijalnog života. No iako se njihova prava pomalo vraćaju, određeni problemi još uvijek ostaju. Mnogo je Američkih domorodaca osiromašeno i u slabom zdravlju, te žive na samom dnu gotovo svih socioekonomskih indikatora i često žive u zajednicama gdje su bolesti (AIDS npr.) česte. Neki socioekonomski problemi proizlaze iz

posljedica kolonizacije domorodačkih zemalja, ljudi i sredstava ili iz napora da se istrijebi domorodačka kultura i religija. Dok neki problemi proizlaze iz predrasuda i neprijateljstva prema domorodačkim ljudima. Možda je najveći problem što se u školama Američki domoroci ili krivo reprezentiraju ili se o njima niti ne uči (Watkins, 2006:ix-x).

Europljani su tokom povijesti konstruirali reprezentacije ne-Europljana tražeći njihovo porijeklo, čitajući njihova tijela, pripisujući razlike i slično. Ono što se najviše istraživalo su bila tijela Američkih domorodaca. Tijela postaju podaci, a prestaju biti, kako se kaže, hram duše. Znanstvenici su prikupljali tijela zbog medicinskih i znanstvenih istraživanja. Fizičar Samuel G. Morton je smatrao kako ljudska tijela, odnosno kosti (i lubanja) govore o pojedincu, ali i „istine“ o rasi pojedinca. Zbog toga su se iskapala tijela Američkih domorodaca, no usprkos otporu Američkih domorodaca, rijetko je bilo uspjeha. Iako su klasifikacija lubanje i rangiranje inteligencije političke i reprezentacijske odluke, a ne-biološke, one ipak postaju izjave činjenice. Vjerovalo se da se Indijanci ne mogu promijeniti zbog njihove inferiornosti koja je upisana u njihovu lubanju. Njihova ih je biologija opremila samo za preživljavanje u svijetu divljaštva i ovisnosti. Mnogi su smatrali, odnosno vidjeli obrazovanje kao pokušaj civiliziranja Indijanaca kao nešto što će propasti, a njihovo izumiranje je bilo prema većini neizbježno. No, 1830ih i 1840ih godina značaj se počeo davati psihološkim svojstvima. Smatralo se da zbog manjka mentalne simulacije Indijanci manifestiraju malo emocija lica. Prema mnogima, i prema James McCullochu (povjesničar, etnolog, fizičar), Indijanci nisu imali sposobnost razuma i razmišljanja u apstraktnom. Nešto kasnije, Indijanci više nisu bili „djeca prirode“, već plastični objekti na koje se djelovalo. Vršila sa dominacija. Zapravo su se kosti skupljale, agresivno, u fizičkoj antropologiji kako bi se riješila debata između onih koji su vidjeli put ljudske evolucije kao rezultat rasta mozga i onih koji su vjerovali da je progres postignut sporim razvojem uspravnog držanja. Oni koji su bili zagovornici veličine mozga za napredak, lubanja je bila bitna za crtanje progresa (ili manjka) u populaciji Američkih Indijanaca. Zbog toga se počinju sve više skupljati ostaci kostiju Američkih domorodaca, a nakon toga slijede i muzeji koji zapravo žele pokazati razvoj i evoluciju domorodaca, istovremeno ukazujući na razlike između „nas“ i „njih“. Prikazuju evoluciju od divljaštva prema civiliziranosti. Indijanci su reprezentirani u pričama istraživača kao manjkavi primjerci evolucije. Dok su neki smatrali da će Indijanci u potpunosti nestati, drugi nisu bili tog uvjerenja, i ta se debata upravo vodila u muzejima, rezervatima, kongresu,...(Mihesuah, ed., 2000:19). Ovim kratkim pregledom sam nastojala pokazati koji je razlog premještanja ljudskih ostataka, kostiju Američkih domorodaca, u muzeje.

4.2. Muzeji i kosti

Muzeji su se tako razvili tokom vremena sve do danas kako bi čuvali ostatke pružajući platformu za akademska istraživanja i za slobodno vrijeme za javnost. Argumenti za čuvanje ljudskih ostataka u muzejima su uglavnom povezani sa željom za znanje, edukaciju i slično. Smatraju kako je, primjerice, čuvanjem mumija drevnog Egipta omogućeno puno vrijednih informacija. Zbog toga ljudski ostaci imaju posebno mjesto u kolekcijama muzeja. Često se klasificiraju prema kategorijama kao što su medicinska, religijska i etnografska. Ljudski ostaci mogu biti prikupljeni arheološkim iskapanjima, a često su ti ostaci bili dio ceremonijskog pokapanja na nekim mjestima koja su pripadala drevnim kulturama. Neka mjesta su i novija, odnosno mogu se odnositi i na bojišta. Ta su iskapanja, prema mnogima, važna u slučaju razumijevanja praksi prošlih ljudskih kultura i civilizacija, dok se npr. medicinska klasifikacija kostiju odnosi na to kada su kosti iskopane i korištene za primjere znanstvenog istraživanja. Često su ti ostaci korišteni u medicinskim institucijama a u posljednje vrijeme sve više raste popularnost u javnosti i zbog toga se ti ostaci prezentiraju u muzejima.²⁰ U knjizi „*Repatriation Reader: Who Owns American Indian Remains*“ autorice i povjesničarke Devon Abbott Mihesuah se spominje nekoliko argumenata za reprezentaciju ljudskih ostataka u muzejima: „*Indijanci su previše neuki da bi znali što je dobro za njih*“, „*Jedini dobar Indijanac je onaj koji je mrtav, iskopan*“ i „*Budući da smo se svi pojavili sa istog mjesta – Afrike – zašto bi onda ikome smetalo to što su ostaci proučavani: moja prošlost je tvoja prošlost*“ (Mihesuah, 2000:95). Mnogo arheologa pretpostavlja da su čuvari i vlasnici prošlosti, ne poštujući usmenu tradiciju Američkih domorodaca. Arheolozi usmenu tradiciju vide kao fantaziju i legendu. Često ne žele ulaziti u dijaloge sa plemenima jer misle da riskiraju oduzimanje njihovog istraživačkog projekta. Antropolozi i ravnatelji muzeja često daju svoja mišljenja o inteligenciji Indijanaca, tvrdeći da oni neće znati kako se pobrinuti za stvari koje su im vraćene. Za znanstvenike su ostaci kostiju i pogrebne stvari alati za edukaciju, a svaki kostur ili grob koji je star više od 100 godina se smatra artefaktom. Znanstvenici smatraju da je rođenje civilizacije u Africi i zbog toga što svi imamo zajedničke pretke oni mogu istraživati ljudske ostatke. Govore kako se tijelo i duša odvoje nakon smrti pa je to razlog više zašto mogu istraživati ljudske kosti a kasnije ih dati i muzejima, ali taj način razmišljanja je pogrešan budući da postoje različita vjerovanja i religije. Ravnatelji muzeja znaju biti toliko sebični da čak žele držati te ostatke pa makar ne bili u izložbi, nego samo stoje u arhivi u nekom skladištu (Mihesuah, 2000:96-100).

²⁰ Markey L., (2019), Last Posts, „*The Controversy of Human Remains in Museums*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://lastposts.blog/2019/01/09/the-controversy-of-human-remains-in-museums/> >

Kako bi se kosti držale u muzejima i prikazivale javnosti, moraju postojati određeni etički standardi. Tako su muzeji i usvojili neke etičke standarde. Stjecanje i prikaz ljudskih ostataka mora služiti nekoj svrsi. Kustosica Britanskog muzeja Alexandra Fletcher kaže da ne postoji opravdanje za voajerističko prikazivanje ljudskih ostataka jednostavno kao objekti morbidne radoznalosti. Mora se uzeti u obzir da su ti ostaci ljudi nekada bile žive osobe, i upravo zbog toga se ostaci ne bi smjeli prikazivati ako nisu središnji informaciji koja se prenosi. Prikazivanje ljudskih ostataka ne smije uvrijediti posjetitelja. Ostaci se moraju poštovati više nego drugi artefakti, odnosno ne smiju se poistovjetiti sa drugim „neživim“ artefaktima. Zanimljivo je da su mnogi svjesni činjenice da je većina kostura iskopano i preneseno u muzeje tokom kolonijalnog razdoblja. U obzir se mora uzeti poštovanje prema grupi ljudi iz koje kosti dolaze, odnosno mora se znati porijeklo kostura, te daljnja istraživanja moraju isto tako biti u interesu te grupe.²¹ Mnogo je velikih prirodoslovno – povijesnih muzeja u SAD-u koji sadrže u sebi kolekciju ljudskih ostataka, a nekoliko institucija drži oko 10 000 pojedinaca (kostura). Većina, oko 90 posto ljudskih ostataka koji se drže u Sjeverno američkom muzeju su Američki domoroci. Zanimljivo je dati usporedbu da Američki domoroci čine manje od dva posto stanovništva SAD-a. Upravo se tu može vidjeti najobičnija i u najjasnijem smislu diskriminacija. Kao što sam ranije u radu spomenula, ti se ljudski ostaci čuvaju u muzejima najčešće zbog nekadašnjeg rasističkog pogleda, koji domoroce nije u potpunosti vidio kao ljude. Gotovo 250 godina su se iskapali ostaci Američkih domorodaca. Može se reći da arheolozi i nisu baš bili zainteresirani iskapati euro-američke grobove, ali su zato iskapali one od Američkih domorodaca. Muzeji zapravo čuvaju 200 godina znanstvenog rasizma.²² Uništavanje povijesti je najčešći argument protiv repatrijacije. Iz neke znanstvene perspektive, ljudski ostaci predstavljaju „glas“ iz prošlosti, budući da upravo te kosti pa i zubi prikazuju fizičke znakove dijete, bolesti, stresa i životnog stila nekog pojedinca. Muzej i znanstvenici konstantno tvrde da se repatrijacijom ljudskih ostataka zapravo otvara mogućnost potencijalnog gubitka informacije. Ljudski ostaci su odlični za dijeljenje informacija o prošlosti. Budući da ljudi rijetko naiđu u svom životu na takve ostatke, muzeji su dobra mjesta u kojem se mogu prezentirati slabost i čudo onoga što ljudsko tijelo predstavlja. Prisutnost ljudskih ostataka u muzejima je jedinstvena prilika da javnost vidi, „svjedoči“ smrti, a što se inače smatra tabu temom u životima ljudi i što se nastoji sakriti. Ljudski ostaci u muzejima su prema nekima jako

²¹ Markey L., (2019), Last Posts, „*The Controversy of Human Remains in Museums*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://lastposts.blog/2019/01/09/the-controversy-of-human-remains-in-museums/> >

²² Nash S.E., (2018), Sapiens: Anthropology/Everything Human, „*The Skeletons in the Museum Closet*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.sapiens.org/column/curiosities/natural-history-museum-human-remains/> >

važan dodatak jer oni kreiraju razgovor i razumijevanje za posjetitelje i prezentiraju rituale smrti i prakse u smislu u kojem materijalna kultura ne može.²³ Možemo se složiti da većina ljudi već očekuje da će u muzejima vidjeti ljudske ostatke, kosture i mnogi zapravo ne vide problem u tome. Ono što ti ostaci predstavljaju, oni iz daleke prošlosti, jest egzotičan „Drugi“ koji je odvojen od života posjetitelja vremenom i prostorom. Zanimljivo je da bi se mnogi zgrozili nad činjenicom da je npr. neko dijete ili starija osoba koja je umrla nedavno, predstavljena u određenoj izložbi u muzeju. Ali, primjer iz 1998.godine, kada je u Londonskom muzeju bio izložen kostur srednjovjekovne majke i djeteta koji su umrli tokom djetetova rođenja nije bilo nikakvog čuđenja. (Curtis, 2003). Ljudski ostaci, kosturi, koji su proučavani od strane znanstvenika, smatra se, da će omogućiti bolje razumijevanje kultura koja je prevladavala tada u Sjevernoj Americi prije dolaska Europljana. Muzeji čuvanje tih ostataka vide kao i svoju dužnost jer ih oni mogu koristiti kako bi poučavali ljude u različitim kulturama koje su nekad postojale ili koje trenutno postoje u svijetu (Watkins, 2006: 2). Muzeji i antropolozi su napade od Američkih domorodaca doživljavali kao smetnja njihovoj slobodi govorenja. Inzistirali su na tome da su Američki domoroci beneficirali od arheologa jer se putem njih upravo razjasnila njihova povijest, kroz znanstvene metode i kroz rezultate koji su priloženi u muzejima. Tvrde kako bi mnogo materijalne kulture bilo uništeno da ih antropolozi nisu sakupili. Repatrijacija po njima ispražnjuje muzeje i tako uništava velike zapadne društvene institucije. Puno je antropologa prezentiralo sebe kao istinske čuvarе povijesti Američkih Indijanaca, a repatrijacija i ponovno zakopavanje kostura bi značilo po njima da znanstvena zajednica više ne bi imala pristup vrijednim povijesnim resursima. Jednostavno rečeno, čini se da su oni ipak najbolje „znali“ i „razumjeli“ što je u interesu Američkih Indijanaca. Muzejski profesionalci su smatrali kako izvori arheologa, kao što su ljudski ostaci, ne pripadaju niti jednoj grupi već imaju univerzalnu vrijednost, to je nasljeđe svih. Repatrijaciju shvaćaju kao paljenje knjige, jer se u ljudskim kostima nalazi znanje, a njihovim ponovnim zakapanjem se to znanje uništava. Akademici repatrijaciju doživljavaju kao trijumf religije nad znanošću, odnosno pobjeda iracionalnih vjerovanja (Colwell, 2017:80-81). Nekada, a i danas je najlakše tvrditi da je sve u korist znanosti i učenja. Kroz ovo pod poglavlje smo uočili da je najčešći argument bio da je to sve u cilju napretka znanosti, međutim niti u jednom trenutku isti ti znanstvenici nisu pokazali suosjećanje sa domorocima i njihovom tradicijom, a nekada su ih smatrali i divljacima koji samo ometaju znanost i ne shvaćaju je (i dan danas se ponegdje „očuvala“ ta slika Indijanaca). Kroz cijelu povijest prikupljanja ljudskih ostataka argument je

²³ Museum Mutterings, (2017), „*Human Remains in Museums*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://museummutterings.wordpress.com/2017/01/28/human-remains-in-museums/> >

uvijek bio isti, a domoroci su se smatrali „kočnicom“ znanstvenog napretka. Još gora stvar je ta da su domoroce smatrali, jednostavno rečeno, „glupima“. Da su svi ti znanstvenici, sakupljači, arheolozi komunicirali sa domorocima možda bi se stvorila suradnja. Naravno, prvo što se moralo dogoditi jest da se izbriše ona krivo stvorena slika o domorocima. Da u muzeju stoji kostur rođaka ili predaka nekog znanstvenika nastala bi cijela drama oko toga, ali kada su u pitanju domoroci onda to i nije važno.

4.3. Američki domoroci i povezanost sa mrtvima

Američki domoroci su optuživali arheologe za kolonijalizam jer su oni razlog zašto se ostaci drže u muzejima. Smatraju kako su muzeji ispunjeni rasizmom i da su ljudski ostaci uglavnom oni od Indijanaca koje su smjestili u prirodoslovno-povijesne muzeje odmah uz dinosaure i dodo ptice. Ono što se oni pitaju uvijek je zašto, ako su ljudski ostaci znanstveno vrijedni, grobovi drugih etničkih grupa nisu iskapani. Uvidjeli su da nisu podjednako zaštićeni, te ističu da je intelektualna sloboda antropologa prijetila njihovoj religijskoj slobodi, odnosno duhovima svojih predaka. Zbog ovakvih otimanja ljudskih ostataka, svetih stvari i predmeta zajednice koji su držani u muzeju, oni nisu mogli održavati svoje ceremonije. Oni u ovoj borbi za vraćanjem tih predmeta i ljudskih ostataka vide ekspresiju svojih ljudskih prava, prava za svakoga da počiva u miru i da se najbliži rođaci pobrinu o svojim mrtvima. Smatrali su da zbog ovakve situacije njihova kultura umire. Zaprepastili su se duhovnim posljedicama muzejskog rada, mnogi su okrivljavali muzeje za nespokojne duše i zbog toga je vladao društveni nemir (Colwell, 2017:78-79). Zanimljiv je primjer u knjizi „*Plundered Skulls and Stolen Spirits: Inside the Fight to Reclaim Native America's Culture*“ autora Chip Colwella. Naime, u Glenwoodu su arheolozi iskopali tijela, odnosno kosti 26 bijelih ljudi koje su premjestili na drugo mjesto i ponovno zakopali, dok su kosti Indijanaca, odnosno jedne žene i djeteta odmah odveli na istraživanje, što ukazuje na diskriminaciju (Colwell, 2017:226). Smrt je univerzalna, kao i pristup prema mrtvima. Kao ljudi mi jedini prepoznajemo mehanizam smrti, odnosno mi prepoznajemo moć mrtvih u našim životima. Ta se tradicija zakopavanja preminulih proteže u davne dane, pa čak i prije 100 000 godina. Tokom eona ljudi su razvili različite načine nošenja sa smrću i umiranjem. Najpoznatije kulture diljem svijeta su kreirale npr. piramide, katedrale, mauzoleje,...(Colwell, 2017:227-228). Američki domoroci također imaju različite načine pokapanja preminulih. Kod nekih su mrtvi smješteni iznad zemlje, u kutije na štulama ili zamotani u deke na vrhu skela, ponekad su pobožno polegnuti u granama stabala. Na obalama je tijelo često bilo samo prekriveno kanuom, dok su se neka tijela spaljivala, odnosno kremirala. Neki su pokapali svoje bližnje ispod svojih kuća, ili u svećanim komorama,... Nakon prvog

vala dolaska Europljana 1500ih godina, Američki domoroci preuzimaju nama poznate prakse pokapanja. Danas ih većina smatra kako je pokapanje ispod zemlje najviše poštujuća metoda prema mrtvima kako bi počivali u miru (Colwell, 2017:228-229).

Isto tako Američki domoroci imaju svoje poglede na život poslije smrti i dušu. Zajednica Haudenosaunee New Yorka vjeruje da čovjekov duh putuje u drugi svijet, no taj put ovisi o povezanosti sa kostima i grobom. Za zajednicu Hopi smrt predstavlja početak dvaju putovanja. Jedan je put za tijelo kako bi obnovilo zemlju, a drugi je za ljudski duh koji će biti transformiran u „*Kachina*“ duh koji promatra i pazi svoju zajednicu i posjećuje tu zajednicu kao oblak koji donosi blagoslov kiše. Primjerice za Lipan Apache, duhovi mrtvih imaju veliku moć spregnuti zlo koje inače ulazi među žive kroz bolesti, nesreće i smrt. Tradicionalno oni brzo pokapaju preminule, spaljuju svako njihovo vlasništvo te ne govore o tom pojedincu više ikada i miču se što dalje od mjesta smrti. Pawnee zajednica je poznata po ponovno otvorenim grobovima kako bi se ponudili posmrtni darovi. Neki vjeruju u dušu a malo pridaju važnost tijelu, dok drugi vjeruju da tijelo nastavlja djelovati i u smrti kao što je i u životu. Ono što povezuje sve ove zajednice je sama tradicija, jer svako poznato domorodačko društvo, kao i svako društvo na svijetu, ima specifične prakse koje pomažu u tranziciji tijela od života prema smrti (Colwell, 2017:229-230). Američki domoroci vjeruju da uznemiravanje ostataka njihovih predaka traumatizira duh preminulog i to može donijeti štetu živima. Zbog iskapanja preminulog, njegov duh je uznemiren i on može hodati vječno po zemlji i uhoditi ljude ako se ostaci u potpunosti ne vrate prirodi. Reprerentacija tih ostataka u muzejima njima predstavlja uvredu, pa čak i ako nemaju direktnu obiteljsku povezanost sa ostacima, ali plemena tvrde duhovnu povezanost i simbolički odnos između ostataka i trenutnih živih ljudi (Cantor, 2010:292). Američki domoroci smatraju da je njihova reprerentacija u muzejima statična što bi značilo da su prikazani kao mrtva kultura koja je prestala postojati krajem 1800ih godina, a sada se tek mogu pronaći u umovima antropologa ili muzejskih kolekcija. Nije čudno da Američki domoroci vide muzej kao neku vrstu mauzoleja, odnosno kao mjesto gdje su mrtvi odvedeni kako bi bili izmjereni, izloženi, označeni i na kraju spremljeni u skladište. Ti mrtvi ljudi su učinjeni još jednom mrtvima kada ih se oduzelo od kulture koja im je dala život. Ono što Američke domoroce još muči u vezi muzejskih izložbi je krivo stvorena slika o njima. Izložbe u muzejima pomažu u stvaranju percepcije javnosti o plemenskim grupama, a mnoge se izložbe fokusiraju na specifične aspekte plemenske kulture. Fokus, bio on u prošlosti ili sadašnjosti, može ovisiti o orijentaciji istraživanja osobe koja planira izložbu, materijale unutar kolekcije ili o povijesnom događaju, ili o karakteru. Američki domoroci su najčešće dakle, kao što sam ranije

napisala, prezentirani u prošlosti kao dio lokalne ili regionalne „povijesti“. Takav način reprezentacije dovodi do dva različita efekta, a jedan od njih je taj da se nastavlja davati utjecaj da su domoroci postojali samo u prošlosti, dok je drugi efekt taj da se muzejima dopušta kontrola povijesti plemenskih kultura dok se istovremeno oduzima kontrola plemena nad vlastitom poviješću. Isto tako, domorodačke grupe se osjećaju neugodno dok su izvor ili subjekt edukacije drugim ljudima. Jedna od glavnih uloga muzeja je, dakle, educirati javnost, a muzeji čija je specijalnost prikazivanje predmeta Američkih domorodaca, u svojoj srži educiraju ljude o tome što znači (ili još gore što je značilo) biti Indijanac. Prema tome domoroci imaju tek sekundarnu ulogu u učenju drugih o svojoj kulturi, dok se muzeji smatraju ekspertima (Watkins, 2006:61-62). Neki su čak opisali kolekciju ljudskih ostataka kao „ranu“ između muzeja i Američkih domorodaca, a repatriacijom mnogi smatraju da je tu ranu moguće zacijeliti. No zanimljivu izjavu daje jedan čovjek po imenu Joe (u knjizi „*Plundered Skulls and Stolen Spirits*“), predstavnik Cheyenne ljudi (glavni grad Wyominga), kada kaže da repatriacija ne liječi, već da proces repatriacije to čini. Zato on smatra da je proces repatriacije važan ljudima kojima su oduzeti ostaci njihovih predaka. Repatriacija može dati mir precima koji su odvedeni sa mjesta svog počivališta, ali ona sama po sebi ne liječi žive. Jedna žena, Karen Little Coyote, u knjizi kaže kako nikada neće biti izliječena jer ona razmišlja o svojim precima kao o bliskim članovima obitelji koji su joj dragi i koji su umrli. Kaže kako će uvijek imati ožiljak od onoga što se dogodilo njenim ljudima. Takve rane duše nisu izliječene rezultatima repatriacije, ali ipak ublažavaju borbu oko vraćanja srodstva doma. Repatriacija je prema Joeu borba za kulturalno preživljavanje. Prema njemu su ljudi Cheyennea preživjeli, a ne žrtve, jer oni preuzimaju kontrolu nad svojim životima preuzimajući moć nad svojom prošlošću. Prema tome, proces liječi (Colwell, 2017:121-127). Zanimljivo je da je većina muzeja bila neuspješna identificirati domorodačke zajednice kao njihovu primarnu publiku. Samo je nekolicina pokušala razviti edukacijske programe za ljude koji žive u rezervatima ili tražila da se kolekcije prikazuju domorodačkim zajednicama. Samo nekoliko muzeja ima nekoga od Američkih Indijanaca koji ima odlučujuću poziciju. Upravo zbog manjka ustanovljavanja odnosa i pružanja edukacijskih prilika Američkim domorocima dolazi do komunikacijske rupe između muzeja i Indijanaca. Muzeji Američke domoroce vide kao protivnike. Prema autoru Rick Hillu u poglavlju „*Repatriation Must Heal Old Wounds*“ knjige „*When Sorry Isn't Enough: The Controversy Over Apologies and Repatriations for Human Injustice*“ Američki domoroci moraju postati dio programa mandata za muzeje sa kolekcijama koje se tiču upravo njih. Muzeji bi trebali razviti neka partnerstva sa domorocima zbog kulturalnog menadžmenta unutar zajednica Američkih domorodaca. Ta se partnerstva moraju temeljiti na prepoznavanju

činjenice da muzeji posjeduju predmete koji su kritični za duhovno, kulturalno i društveno stanje Američkih Indijanaca. Upravo je kroz te predmete često manifestiran identitet domorodaca. Taj gubitak predmeta (i ostataka) iz zajednica, ritualnih mjesta, kućanstava je uzrokovalo siromaštvo unutar društva Američkih Indijanaca. Muzejsko posjedovanje mrtvih i religijskih predmeta je zapravo postala glavna rana koja postoji između ljudi domorodaca (Brooks, ed., 1999:283-284).

U ovom pod poglavlju sam htjela ukazati kako su domoroci povezani sa mrtvima i njihovim ostacima, i naravno da se prakse i odnosi prema njima razlikuju u različitim skupinama. Sa mrtvima su povezani kao i što su povezani sa trenutno živim ljudima, dakle možemo reći da su povezani kao što smo i mi i svi ostali povezani sa preminulima i ne vidim razlog da se tretiraju drugačije od „nas“. Ono što je problematično je način na koji su domoroci prikazani u muzejima. Danas ipak postoji neki zakon i pravilo kada se i kako moraju prikazivati ljudski ostaci, dok su nekada ti ostaci predstavljali zastoj u evoluciji, primitivnost, a isto tako ih se opisivalo kao nešto izumrlo, kao nešto što je nekada davno postojalo, recimo kao drevni Egipat. U potpunosti su domoroci bili ignorirani, ali i izuzeti iz toga da ponude svoja znanja i reprezentaciju o tim ljudskim ostacima ali i ostalim artefaktima. Reprezentacija je bila pogrešna, odnosno domoroce su reprezentirali Amerikanci, a ne domoroci sami. Danas je situacija malo drugačija i ipak postoje pravila kada se i kako moraju reprezentirati ljudski ostaci javnosti, odnosno mora se paziti da se određena kulturna grupa ne uvrijedi. I dok postoje suradnje i dok postoje primjeri uspješne repatrijacije, ipak nisu svi ostaci vraćeni izvornim zajednicama. No možemo reći da je borba jaka i vjerujem da će se jednog dana zadovoljiti sve kulturne grupe i da će im rana zacijeliti barem malo.

4.4. Uspješne repatrijacije, ali i problemi danas

Nakon što se uspješno ustanovio National Museum of the American Indian Act (Nacionalni muzej akta Američkih Indijanaca, kratica NMAIA) 1989.godine, kongres je ustanovio novi Nacionalni muzej Američkih Indijanaca i istovremeno je zahtijevao od Smithsonian institucije (najveći muzej i istraživački kompleks) da popisuje, dokumentira, i ako je zatraženo, vraćaju kulturalno povezane ljudske ostatke i objekte domorodačkim grupama. Postoji nekoliko kategorija materijala kvalificiranih za repatrijaciju, a to su: 1) ljudski ostaci pojedinaca čiji je identitet poznat; 2) kulturalno pripojeni ljudski ostaci; 3) povezani i nepovezani pogrebni predmeti; 4) sveti predmeti; i 5) predmeti kulturalne baštine. Kulturalno pripojeni ljudski ostaci su definirani kao ljudski ostaci koji dijele odnos sa indijanskim plemenom današnjice, a moraju imati dostupni dokaz o tome. Povezani ili nepovezani pogrebni

objekti su predmeti za koje se, kao dio obreda smrti neke kulture, vjeruje da su postavljeni sa pojedincem koji je poznat (može se odrediti kome pripada, kojoj zajednici). Povezano znači da zajedno sa tim predmetima, muzeji imaju i u vlasništvu ljudske ostatke uz koje su se ti predmeti zakapali, a nepovezani su oni koji uz sebe u muzeju nemaju ljudske ostatke uz koje su zakopani. Sveti objekti su specifični ceremonijski predmeti koji su potrebni tradicionalnim religijskim vođama Američkih domorodaca kako bi prakticirali tradicionalnu religiju. Predmete kulturalne baštine je teže definirati i često se razlikuju od plemena do plemena. Vjeruje se da su to predmeti koji su originalno bili u vlasništvu cijelog plemena, a ne u vlasništvu pojedinca i koji imaju kontinuiranu povijesnu, tradicionalnu ili kulturalnu važnost domorodačkim grupama kao cjelina (Watkins, 2006:21-22). Zakon o zaštiti grobova Američkih domorodaca i repatrijaciji (The Native American Graves Protection and Repatriation Act – NAGPRA) potvrđuje prava linijskih potomaka, Indijanskih plemena, i domorodačkih havajskih organizacija da vrše nadzor nad ljudskim ostacima Američkih domorodaca, pogrebnih predmeta, svetih predmeta i objekata kulturalne baštine držanih u državnim muzejima ili agencijama, ili u muzejima koji dobivaju federalni poticaj. Potpisao ga je predsjednik George H.W. Bush 1990.godine. Ovim se zakonom omogućilo vraćanje određenih ljudskih ostataka Američkim domorocima (Watkins, 2006:24). No, kada se ostaci ne mogu kulturalno povezati sa modernim plemenom, ili ako ih niti jedno pleme ne potraži, znanstvenici mogu nastaviti istraživanje bez dopuštenja plemena.²⁴

Tako su znanstvenici 2004.godine dobili slučaj protiv repatrijacije Kennewick čovjeka jer se smatralo da je kostur prestar da bi se smatrao Američkim domorocem. Od tada su plemena i antropolozi tražili da se definicija zakona Američkih domorodaca promijeni, odnosno nadopuni, tako što se moraju uključiti i ranije postojeće domorodačke grupe, zajedno sa onim postojećim.²⁵ Kennewick čovjek, odnosno njegovi ostaci, su pronađeni 1996.godine na obali Columbie River u Washingtonu, a pronašli su ih nekoliko studenata. Kostu su bile stare otprilike oko 9200 godina. Ljudski ostaci Kennewick čovjeka su bili tretirani kao „nepažljivo otkriće“ pod NAGPRA-om te je odlučeno da će se njegovi ostaci vratiti plemenu Umatilla. No, netom prije nego će se ostaci vratiti, osam antropologa je podiglo tužbu protiv repatrijacije, a jedan od antropologa Rob Bonnicksen se izjasnio o vjerovanjima grupe (antropologa) govoreći da je u Kennewickovim kostima cijela knjiga informacija, te njegovo vraćanje u zemlju bi značilo paljenje rijetke knjige. Njemu se činilo da postoji određena blokada prema znanstvenoj istrazi

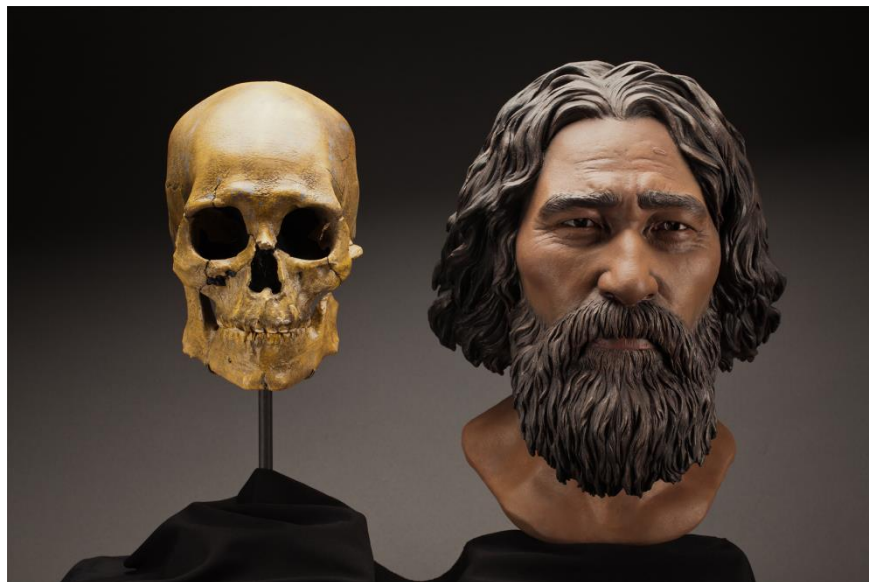
²⁴ The Editors, (2018), Scientific American, „*Indigenous Remains Do Not Belong To Science*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.scientificamerican.com/article/indigenous-remains-do-not-belong-to-science/> >

²⁵ The Editors, (2018), Scientific American, „*Indigenous Remains Do Not Belong To Science*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.scientificamerican.com/article/indigenous-remains-do-not-belong-to-science/> >

u proučavanju američkog podrijetla. Od početka su ti ostaci fascinirali znanstvenike, ali su Američki domoroci bili protiv daljnjeg istraživanja antropologa nad Kennewick čovjekom. Predstavnici Utamille smatraju kako nije važno koliko su kosti stare, jer je pleme tog pojedinca smatralo Američkim domorocem. Jedan od članova Konfederativnih plemena Utamilla Indijanaca, Armand Minthorn, je govorio o tome da plemena ne osjećaju da su znanstvenici jedini koji mogu pričati povijest plemenskih grupa. Naglašava kako je u mnogim plemenima povijest prosljeđena kroz starije i kroz religijske prakse i ne moraju se oslanjati na znanost kako bi mogli nešto reći o svojoj prošlosti. Problem nije bilo pitanje znanosti protiv religije, već je to bio konflikt između filozofije domorodaca i jednostrana primjena američke znanosti. Čak se nisu svi američki antropolozi slagali sa svojom filozofijom. U mnogim se člancima i pismima u znanstvenim novinama raspravljalo o političkim i akademskim implikacijama oko Kennewicka, posebno u odnosu prema znanstvenoj i društvenoj definiciji „rase“. Znanstvenici su otkrili da je moguće da su populacije Sjeverne Amerike (u paleoindijanskom periodu – period genetičkih i kulturalnih mutanata koji nemaju veze sa modernim Američkim domorocima) pokupile morfološke karakteristike populacije kojoj je pripadao Kennewick čovjek. Nakon objave rezultata analize kostura postaje očito da se znanost suočava sa mogućnošću gubitka primjera jednog od „utemeljitelja populacije“ Sjeverne Amerike. Činjenica da kostur nije povezan niti sa jednom nedavno ljudskom grupom, a pogotovo sa grupom domorodaca, je samo otežalo opravdanje za repatrijaciju tog kostura nekom indijanskom plemenu, dok je veća šansa bila za daljnje istraživanje. Istraživanje na Kennewick čovjeku se i dalje odrađivalo (Watkins, 2006:29-33). Smatralo se prvo da kosti ne pripadaju Američkim domorocima već Caucasian rasi (dijelovi Europe, zapadna Azija, centralna Azija, južna Azija, sjeverna Afrika, „rog“ Afrike), zbog toga je repatrijacija bila još teža, međutim, 2016.godine nakon pomnog istraživanja došlo se do zaključka da kosti ipak pripadaju Američkim domorocima te će se pokrenuti proces repatrijacije za njegovo ponovno pokapanje.²⁶ U ovakvim istraživanjima ne uzimaju se u obzir usmene tradicije domorodaca, već se smatra da će znanost riješiti sve tajne, u ovom slučaju, Kennewick čovjeka. Kao što znamo usmena tradicija se, barem kod nas u Hrvatskoj, njeguje u manjim lokalnim mjestima i osim što ju njeni pripovjedači čuvaju, također i muzeji sve više njeguju taj tip prepričavanja povijesti. U Americi se usmena tradicija doživljava kao fantazija, pa sve ono što Američki domoroci žele ispričati o svojoj povijesti, i o Kennewick čovjeku se uzima sa dozom opreza, a često se i samo ignorira. Prema tome nastaje i problem u školama i educiranju drugih o domorocima. Kreira se

²⁶ Smith C.Y.N., (2016), The Yale Law Journal, „*Oral Tradition and the Kennewick Man*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.yalelawjournal.org/forum/oral-tradition-and-the-kennewick-man> >

pogrešna slika domorodaca, a sami domoroci ne mogu prenijeti svoje informacije i činjenice o vlastitoj povijesti u škole. Drugi problem je nemogućnost povezivanja tako starog pretka sa nekom današnjom domorodačkom grupom. Smatram da se prvo treba pitati zajednicu na čijem je mjestu pronađen kostur da se na njemu i rade istraživanja. Mišljenja sam da je ipak važno istraživati tako stare pronalaskeske, jer će nam dati neke važne odgovore. No, isto tako u obzir se moraju uzeti vjerovanja i tradicije domorodačkih skupina i mora se paziti na kulturalnu osjetljivost. Najidealnije bi bilo stvoriti kompromis, a ne da svi vuku na svoju stranu, iako smatram da je razlog tomu što su se kosti iskopale i uzele bez da se razgovaralo sa zajednicom na čijem mjestu su kosti i pronađene. Ne čudi me onda i nepovjerenje domorodačkih zajednica prema istraživačima i arheolozima. Ovaj slučaj i nije dobar primjer odnošenja istraživača i arheologa prema domorocima, ali bi bio samo da se u početku sve dogovorilo. Ostaci i njihovo istraživanje su važni za cijeli svijet, ali još važniji za domoroce.

Slika 1. Lubanja Kennewick čovjeka i njegova rekonstrukcija

Zanimljiv je slučaj o Ishiu koji je pred 104 godine (25.03.1916.) umro od tuberkuloze u sobi u Pheobe Hearst muzeju antropologije u San Franciscu, Kalifornija. Naime, za Ishia se smatralo da je „posljednji divlji Indijanac u Kaliforniji“. Pet godina prije toga Ishi je pronađen iscrpljen, mršav i izgladnjen unutar rančerove klaonice blizu Orovillea u Kaliforniji. Tada je imao oko 50 godina. Dok je bio dijete, bijeli ljudi su napali njega i njegovu obitelj u podnožju Chica, Kalifornija. Oko četrdesetak njegovih plemenskih ljudi je ubijeno, a on je uspješno

pobjegao sa nekoliko članova svoje obitelji te se sakrivao oko 44 godine.²⁷ 1911.godine Ishi postaje novinarska senzacija, a antropolog Alfred Kroeber i T.T. Waterman su ga identificirali kao posljednjeg živućeg čovjeka plemena Yahí, domorodačkih ljudi u Deer Creek regiji. Ishi je doveden u Parnassus kampus kako bi tamo živio. Naime, ime Ishi mu nije pravo ime, ali ga je dobio kada je pronađen, a ime znači na Yahu jeziku „čovjek“. Sljedeće četiri godine su antropolozi i fizičari učili od njega dok je demonstrirao svoje vještine lova, izrađivanja oruđa, te im je pričao plemenske priče i govorio im o njihovim pjesmama. Kao što sam ranije napisala, mediji su se prema njemu referirali kao „posljednji divlji Indijanac“, a često je bilo anegdota na račun njegove reakcije na nova tehnološka dostignuća. Govorilo se kako je Ishi odlično surađivao sa znanstvenicima koji su ga istraživali. Ishi je bio velika atrakcija, te je svaki vikend oko stotine ljudi posjećivalo Parnassus kako bi vidjeli Ishia dok demonstrira izrađivanje luka i strijele i govori o drugim aspektima njegove kulture plemena.²⁸ Nakon njegove smrti dolazi do komplikacija. Naime njegov mozak je sačuvan u muzeju, ali neki su tražili da se njegov mozak i ostali ostaci zajedno pokopaju u Ishijevom rodnom mjestu. No argumenti muzeja su bili ti da moraju slijediti pismo i duh federalnog prava koji točno kaže da se ljudski ostaci mogu vratiti samo onim plemenima ili pojedincima koji su direktno povezani sa preminulim, ili sa onima s kojima je bio kulturalno povezan. U Ishijevom slučaju to je bilo teško utvrditi, budući da su njegovi ljudi, njegovog plemena, doslovno izbrisani sa planeta zemlje, ili zbog ubijanja, ili zbog teških bolesti. Problem je dakle bio prema muzejskim profesionalcima, kome vratiti ostatke. Ishijevi ostaci su bili kremirani na Colma groblju. Zanimljivo je da fakultet u Kaliforniji, gdje je nad Ishijem izvršena obdukcija, nije mogao potvrditi priču da je Ishijev mozak odnesen tokom obdukcije. Fakultet nije mogao pronaći dokumente koji bi to potvrdili. No, nedugo nakon pronađena su pisma antropologa Kroebera koji se sprijateljio sa Ishijem, a koji je poslao njegov mozak Smithsonianovom institutu.²⁹ 1999.godine grupa Maidu starješina je došlo na Smithsonian institut kako bi potvrdili i vratili Ishijev mozak. Tvrdili su da su odmah znali da se radi o Ishiju čim su ga vidjeli. Svi su smatrali kako se mozak mora vratiti Maidu grupi. No, iako se Smithsonian institut složio sa time, nije se složio da se mora njima vratiti, već Redding i Pitt River plemenima koji žive na sjeveru, objašnjavajući da su ta plemena najbliži srodnici Ishijevim ljudima, budući da su govorili Yana jezik koji je jako blizak jeziku Yahí. 2000.godine

²⁷ Day M.R., (2016), Indian Country Today, „Still Exploiting Him: Remembering Ishi, the Last 'Wild Indian in California'“, [Internet], < raspoloživo na: https://indiancountrytoday.com/archive/still-exploiting-him-remembering-ishi-the-last-wild-indian-in-california-bmdHXuaTOKqLcgCHcE8_mQ >

²⁸ Rockafellar N., (n.d.)University of California San Francisco, A History of UCSF, „The Story of Ishi: A Chronology by Nancy Rockafellar“, [Internet], < raspoloživo na: <https://history.library.ucsf.edu/ishi.html> >

²⁹ Curtius M., (1999), Los Angeles Times, „Museum Refuses to Give Ishi's Brain to Indians“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1999-mar-25-mn-20850-story.html> >

su plemenski iscjelitelj Mickey Gemmill i drugi članovi navedenih plemena vratili Ishijev mozak i njegov pepeo iz San Francisca. Održali su pogreb na tajnoj lokaciji u Deer Creek-u. Ishi je napokon došao kući, a Gemmill tvrdi kako se moraju poštovati duhovne i tradicionalne želje starijih i da mu je važno da je Ishijev duh napokon na miru i slobodan da se pridruži svojim precima. Ishijev prijatelj antropolog Kroeber se smatra osobom koja mu je pomogla, ali opet i osoba koja ga je iskoristila za znanstvena istraživanja, te je odmah nakon Ishijeve smrti njegov mozak dao muzeju i znanstvenicima na istraživanje. Zbog toga ljudi imaju podijeljena mišljenja oko toga da li mu je Kroeber stvarno bio prijatelj ili samo netko tko ga je iskoristio za svoje znanstvene svrhe, ne uzimajući u obzir što Ishijeve želje.³⁰ Ovo je specifičan primjer u kojem je teško reći što je ispravno. Čini se da ga je Kroeber spasio od sigurne smrti te mu je ponudio dom i hranu, no neki smatraju da je Ishi naučio živjeti u divljini i da mu je to bio normalan način života, ali ipak reći da je normalan možda i nije najbolje budući da je nekada kao dijete živio u zajednici sa obitelji sve dok ta zajednica nije ubijena. Možda mu je sa vremenom to postala normala. Svejedno, možemo reći da mu je Kroeber pomogao ali isto tako je od njega napravio i senzaciju i mi nikada nećemo znati da li je Ishi voljno pristao na to da uči druge i pokazuje im svoje vještine ili je samo htio živjeti život bez da je u središtu pozornosti. Ako su se njih dvojica složili oko toga onda je to u redu, no ako je Ishi manipuliran onda je to već druga priča. Drugi je problem da se njegov mozak dao u istraživačke svrhe što znači da njegovo tijelo nije u cijelosti pokopano. Opet se može vidjeti bezobzirnost znanstvenika i arheologa jer su odlučili (i to još tajno) dati mozak na istraživanje bez da su obavijestili njegovu prvu najbližu domorodačku zajednicu i bez da su dobili njihovo dopuštenje. I kod nas osoba odlučuje hoće li svoje tijelo dati u svrhu istraživanja ili da će svoje organe dati u svrhu transplantacije nakon što umre. Prema tome, ovaj čin je bio veoma uvrjedljiv za njegovu najbližu zajednicu i za Ishija, jer on nije ništa drugačiji od ostalih. Možda su i vremena tada bila drugačija, sada se ipak opreznije postupa u sličnim situacijama, odnosno barem se vidi postupni napredak.

³⁰ Day M.R., (2016), Indian Country Today, „*Still Exploiting Him: Remembering Ishi, the Last 'Wild Indian in California'*“, [Internet], < raspoloživo na: https://indiancountrytoday.com/archive/still-exploiting-him-remembering-ishi-the-last-wild-indian-in-california-bmdHXuaTOkqLcgCHcE8_mQ >

Slika 2. Ishi

Dala bih još jedan primjer koji govori o suradnji muzeja i domorodaca. Pleme Zuni živi na zapadnom dijelu Novog Meksika, pokraj Little Colorado River, pritok Coloradu River, a naziva ih se i Pueblo ljudima. 1989. godine ravnatelj muzeja Novi Meksiko je obavijestio vijeće Zuni plemena da se kod njih drže ljudski ostaci i posmrtni predmeti koji su prikupljeni sa Zuni zemlje. Muzej je bio odlučan znati što Zuni ljudi žele raditi sa tim ostacima, budući da su ti ostaci pripadali njima. No, guverner Zuna je odgovorio da prema sistemu vjerovanja Zuni smatraju kada osoba umre da njegov duh ostavlja tijelo nakon četiri dana i da se nikada ne vraća svojim ostacima, kosturu. Smrt predstavlja jako tužan događaj za klan i obitelj. Podsjetiti nekoga na mrtve u obitelji i vraćati kosti nakon njihovog iskapanja bi bilo poprilično bezosjećajno iz kulturne perspektive Zuna. Otvorilo bi se mnogo pitanja kao što su koji klan će prihvatiti ostatke, tko će ih oprati, tko će ih pripremiti za pokop i tko će ih na kraju zakopati. No iako Zuni ne smatraju ljudske ostatke svetima, ipak se ti ostaci moraju tretirati sa poštovanjem. Zbog navedenih razloga i konzultacije sa Zuni članovima, Zuni su odlučili da ljudski ostaci i pogrebni predmeti trebaju ostati u muzeju i njegovoj kolekciji i vlasništvu (Bray, ed., 2001:113). Iako su Zuni odbili preuzeti ljudske ostatke zbog vlastitih vjerovanja, lijepo je pročitati kako muzej Novog Meksika i dalje uključuje Zuni ljude u svoje pronalaskе. Muzej će za svaki pronalazak koji je povezan sa Zuni ljudima konzultirati Zuni vijeće koje će onda odlučiti u razgovoru sa Zunima o tome što se sa tim predmetima ili ostacima mora napraviti. Dakako, Zunima je mnogo predmeta, svetih predmeta, tokom godina i godina oduzeto i odneseno u muzeje, ali ipak se može vidjeti napredak, poštovanje muzeja Novog Meksika

prema Zuni ljudima, njihovoj tradiciji, vjerovanju. Zuni odlučuju. A kada se tako nešto omogući, kada se ne ide na neprijateljsku liniju, onda se događa i suradnja.

Slika 3. Zuni ljudi i grad Pueblo

5. EGIPĆANI I DREVNI ARTEFAKTI

5.1. Prikaz egipatske drevne povijesti u muzejima

Kroz egipatsku povijest vladala je era imperijalizma i kolonijalizma, a neki pak borbu Francuske i Engleske za moć u Egiptu nazivaju „silovanjem Egipta“, odnosno odnosi se i na količinu artefakata koji su sistematski ukradeni iz zemlje. Najpoznatiji ukradeni artefakt je Rosetta kamen (Rosetta Stone) o kojoj ću nešto više kasnije pisati. Zbog vrijednih artefakata koji su „dolazili“ na Zapad mnogo je europskih arheologa putovalo u Egipat kako bi pronašli još vrijednih stvari. Egipnologija je postala strast zapada, a ta strast je onemogućila Egipćanima da budu naratori svoje vlastite povijesti i kulturnog nasljeđa. Egipćani su konstantno bili isključeni iz arheologije, a radili su samo u vlastitim muzejima i podučavali hijeroglifsko pismo. Zanimljivo je uočiti da su tri od četiri muzeja u Egiptu osnovana od strane Europljana. Neki to nazivaju kolonijalistička muzeologija (ili imperijalistička muzeologija) koja se krije iza termina univerzalni muzej. Najpoznatiji svjetski muzej koji sadrži najviše egipatskih artefakata je onaj u Britaniji, Britanski muzej. On i dalje drži egipatsko ukradeno kulturalno nasljeđe kako bi i dalje zadržali veliko oduševljenje turista koji posjećuju muzej. Njihovo konstantno odbijanje vraćanja artefakata zapravo reflektira za neke njihovu nevoljkost odricanja opresivne povijesti. Univerzalni muzeji su zapravo započeli kao agenti kulturalnog imperijalizma stvarajući povijest koju je osvajač želio prenijeti kroz te objekte. Konstrukcija povijesti ima sposobnost naglasiti odnose nejednakosti i povezano je sa strukturama moći i bogatstva (Volante, 2018). Htjela bi ukratko ukazati na to da ljudi na zapadu na neki način imaju pogrešnu sliku o egipatskoj povijesti, a ta kriva slika je zanimljivija od one ispravne. Ono što utječe na tu sliku su najčešće filmovi, serije i fikcije koje mistificiraju povijest Egipta. U knjizi „*Consuming Ancient Egypt*“ govori se o tome kako je „Drevni Egipat“ koncept, a ne samo zemlja, odnosno takav dojam ljudi imaju o starom Egiptu. Grupa ljudi koja je sudjelovala u istraživanju je kazala kako su piramide i velike građevine sagrađene tako što su faraoni naredili njihovu gradnju, u smislu da su imali neko super ljudsko znanje ili kontakt sa nepoznatim moćima (vanzemaljci i slično). Izložbe u muzejima izazivaju u ljudima mističan pogled na jednu kulturu. Umjesto da su povijesne činjenice u prvom planu, zapravo tu ulogu zauzimaju razni opisi i načini na koji je neki artefakt prikazan, odnosno ambijent izložbe je mističan. Osim krive slike, puno artefakata postaje zapravo komercijalizirano, dakle muzeji se okreću i drugom načinu zarade time što prodaju u svojim suvenirnicama majice, šalice, knjige, svijeće, bilježnice, ručnike sa temom primjerice Rosetta kamena ili kraljice Nefertiti. Zanimljivo je da se ljudi ne interesiraju previše za običan, svakodnevni život u Egiptu već nekako doživljavaju Egipat kao zemlju u kojoj su

vladali faraoni i u kojoj su robovi gradili piramide. Rijetko kada ih zanima ono „između“, kao da toga nije bilo. Geografski locirati Egipat je ljudima („bijelim“ ljudima) problematično, odnosno naučili su da je Egipat prikazan uz rijeku Nil, a rijetko kada je prikazana mapa na kojoj se vidi da je Egipat smješten na afričkom kontinentu. Za mnoge ljude zapada Egipat je zemlja u koju se fizički mora otići kako bi se dobilo puno iskustvo mističnog drevnog Egipta. Mnogo ljudi zapravo ne zna točno gdje se on nalazi, ali njima to nije važno jer smatraju da duhovnost koju osjećaju prema toj zemlji pripada također i njima. Za neke je činjenica da je Egipat afrička zemlja nezamisliva u smislu kako je u Africi sve u „blatu“ a nekada su Egipćani gradili piramide i bili napredni u ostalim sferama života. Putem filmova su Egipćani često prikazani kao bijeli Europljani, pa šok kada shvate da Egipćani nisu bijeli Europljani. Na neki način ti muzeji, na Zapadu, sa egipatskom kolekcijom se ne moraju previše truditi kako bi svoje izložbe učinili popularnima. Oni koriste svoje prednosti iz popularne kulture koja se desetljećima bavi egipatskom poviješću, bila ona prikazana u literaturi, filmovima, televiziji ili u reklamama. Na neki način oni već očekuju da posjetioци imaju određeno predznanje o ponekim aspektima drevnog Egipta. Međutim zabrinjavajuće je to da ti ljudi uglavnom (osim ako nisu čitali o egipatskoj povijesti iz legitimnih izvora) dolaze u muzeje sa dubokim pogrešnim shvaćanjem i sa neugodnim pretpostavkama o toj zemlji (MacDonald & Rice, eds., 2009:87-99.).

5.2. Važnost artefakata za Egipat

Vraćanje bilo kojeg artefakta nazad u Egipat bi puno značilo, ne samo u smislu nacionalnog ponosa, već i u ekonomskom, budući da se bore za ekonomsko preživljavanje. Turizam je među najvažnijim izvorima prihoda u Egiptu. Artefakti drevnog Egipta u tome puno pomažu na ekonomskoj razini, te i puno ljudi budući da se mnogi bave upravo turizmom. Zbog toga sve više raste interes u Egiptu za kulturnom baštinom i nasljeđem. Artefakti koji su bili izloženi diljem svijeta i koji su se vratili u Egipat (i oni ukradeni artefakti koji su vraćeni) su puno doprinijeli svojom izložbom u Egiptu. Muzeji u Egiptu su sve posjećeniji od turista diljem svijeta. Da je što više takvih izložbi koje se sastoje od drevnih artefakata povećala bi se posjećenost među lokalnim i stranim posjetiteljima. Zanimljiv je Muzej Ukradenih stvari koji radi od 50ih godina 20.stoljeća zbog toga što on privlači pažnju na njihovu baštinu, ali i naglašava rad policije koja uspješno hvata one koji krađu kulturno nasljeđe svakog pojedinog Egipćana ili Egipćanke (Silverman, ed., 2011:148-149). Otvaranje novih muzeja i edukacijskih programa nakon repatrijacije mnogih artefakata (npr. Zahi Hawass je uspješno vratio preko 5000 artefakata diljem svijeta) otvara mogućnost pojačanja nacionalne ekonomije. Gradnja i otvaranje muzeja kreira puno novih radnih mjesta, kratkoročno i dugoročno. Kratkoročno je

gradnja muzeja a dugoročno su radna mjesta unutar muzeja kada počne raditi, a to su pozicije poput kustosa, arhivista, osoblje koje radi na izložbi. Vraćanjem u egipatske muzeje artefakti povećavaju cjelokupno bogatstvo muzeja. Turizam će se povećati i poboljšati baš zbog novih, vraćenih artefakata u izložbi. Poboljšanje turizma može dovesti i do povećane aktivnosti za lokalne poslove kao što su hoteli, restorani, kafići i slično. Iz ekonomskog pogleda, baš kao i svaka druga roba, umjetnost i kulturalni turizam su elementi kapitala (Roche, 2008).

Salima Ikram u svojem poglavlju, knjige „*Contested Cultural Heritage: Religion, Nationalism, Erasure, and Exclusion in a Global World*“ govori da je za Egipćane njihova faraonska politeistička prošlost bila ključ za kreiranje osjećaja nacionalnog identiteta djelomično zbog toga što ta povijest zapravo ujedinjuje sve ljude Egipta. Ti su simboli prvotno korišteni u 19.stoljeću a zatim ponovno tijekom ranog 20.stoljeća kada su Egipćani pokušali vratiti slobodu uzetu od strane Britanaca. Korištenje faraonske povijesti se može vidjeti u njihovim pečatima, valuti, novinama, simbolima za nacionalnu banku i ostalim nacionalnim ustanovama. I danas u modernom Egiptu Egipćani koriste svoju faraonsku prošlost kako bi izazvali i potaknuli osjećaj nacionalne povijesti, ponosa i jedinstva koje je sekularno po prirodi. Novi sud izgrađen u Maadi u Kairu je neo-faraonskog stila koji povezuje suvremeno sa drevnim i tako naglašavajući kontinuitet Egipćana, njihove kulture i prava. Nacionalni muzej je sponzorirao nekoliko kratkih tečajeva za djecu i odrasle u Egipatskom muzeju koji su dosta posjećeni. Ovakvi tečajevi ne uče samo ljude o njihovoj povijesti, već na neki način nude osjećaj povezanosti sa njihovom poviješću i pomažu artikulirati i naglasiti nacionalni identitet. Osim što otvaranje regionalnih muzeja pomaže u stvaranju, artikulaciji i naglašavanju egipatskog nacionalizma na regionalnoj razini isto tako, ranije spomenuto, služi poboljšanju lokalnih ekonomija. Egipatske teme na televiziji također poboljšavaju i pridonose povećanoj svijesti modernih Egipćana za njihovu prošlost i povezanost sa njome. Dobar je primjer premještanja kipa Ramzesa II. sa željezničke stanice (Ramzes stanice) na „zdraviju“, sigurniju lokaciju u Veliki muzej. Mnogi su izašli na ulice i pozdravljali kip Ramzesa II. a neki su se i u suzama opraštali od njega. Možemo uočiti da je premještanje kipa služilo kao podsjetnik egipatske faraonske prošlosti i isto tako je naglasilo povezanost moderne nacije sa svojim precima (Silverman, ed., 2011:150-153.). Svakako bi vraćanje artefakata u Egipat omogućilo širi kontekst i mogućnost da Egipćani puno više nauče o svojoj povijesti. No ono što Salima Ikram u svojem poglavlju piše jest da su argumenti protiv repatrijacije artefakata uglavnom oni koji se tiču percipiranog prava vlasnika, ali češće su ti argumenti vezani uz siromašne uvjete muzeja, religijski fundamentalizam, potencijalno ratovanje i politički nemir. Ali također treba

uvidjeti da niti zapadni muzeji nisu uvijek u najboljem stanju, mnogi muzeji pate od vlage, poplave i neodgovarajućih skladišta. Smatra Ikram da je istina da možda neki egipatski muzeji nisu u stanju u kakvom su najbogatiji muzeji Zapada, no ipak se uvjeti poboljšavaju. U mnogim se starijim muzejima popravljaju situacija vezana uz klimatske kontrole, a novi muzeji su građeni prema modernim standardima što zapravo pobija argument da su nesigurni (Silverman, ed., 2011:149). Ikram smatra kako Egipat ima svo pravo tražiti repatrijaciju artefakata, budući da traže samo ono što je uzeto iz njihove zemlje i što predstavlja simbole Egipta (Silverman, ed., 2011:153).

5.3. Rosetta kamen

Rosetta kamen je dio veće kamene ploče te je na njoj urezana poruka koja je napisana na tri tipa pisma. Važna je jer je omogućila stručnjacima čitati hijeroglif, staro egipatsko pismo koje se sastojalo od slika i znakova. Ona predstavlja službenu poruku o kralju. Taj dekret (pismo) je kopirano na velike kamene ploče koje se nazivaju stele a koje su postavljene u svaki hram u Egiptu. One govore da su svećenici hrama u Memfisu podržavali kralja. Rosetta kamen je jedna takva kopija. Najvažnija stvar kod nje je ta da je pismo upisano tri puta, na hijeroglifskom (uglavnom svećeništvo u Egiptu), demotskom („jezik naroda“ u Egiptu) i drevnom grčkom (jezik administracije, vladari Egipta). Rosetta kamen sadrži 14 redova hijeroglifskog pisma, 32 demotskog i 53 reda drevnog grčkog. Naime nitko nije znao čitati hijeroglif pa je stoga ovaj kamen važan jer je na tri pisma (jezika) govorio o istoj stvari. Rosettu kamen su pronašli slučajno vojnici Napoleonove vojske. Pronašli su je 1799.godine u gradu Rashid (Rosetta). Navodno je bila ugrađena u vrlo stari zid, a važnost tog kamena uvidio je Pierre-Francois Bouchard. Nakon Napoleonovog poraza, kamen postaje vlasništvo Britanije kao i ostali predmeti koje je Francuska pronašla. Rosetta kamen prebačena je u Englesku 1802.godine. Pismo na kamenu je urezalo vijeće svećenika. Ona predstavlja jednu u nizu pisama koje potvrđuje kraljevski kult trinaestogodišnjeg Ptolomeja V. na prvu godišnjicu krunidbe. Nakon što je kamen prebačen u Englesku 1802.godine, on je prezentiran Britanskom muzeju od Georgea III. iste te godine.³¹ Mnogi zagovornici repatrijacije smatraju da bi se kulturno nasljeđe i artefakti kao što je Rosetta kamen bolje interpretirali kada bi se vratili u svoju izvornu zemlju, Egipat, no smatraju da bilo tko tko misli da muzeji na zapadu bolje interpretiraju tuđe kulturno nasljeđe, kao što je egipatsko, zapravo ima usađeno orijentalističko razmišljanje gdje je zapad superiorniji od ostalih kao što je istok, Afrika, Azija. Dakle Rosetta

³¹ The British Museum Blog, (2017), „Everything you ever wanted to know about the Rosetta Stone“, [Internet], < raspoloživo na: <https://blog.britishmuseum.org/everything-you-ever-wanted-to-know-about-the-rosetta-stone/> >

kamen se nalazi u Britanskom muzeju a ona stoji u staklenoj vitrini u središtu egipatske galerije. Postoje dva opisa pokraj kamena, s prednje i stražnje strane. Na jednoj se opisuje što Rosetta kamen predstavlja i iz kojeg perioda datira, dok se na drugoj govori o tome kako je bila ključ za razumijevanje hijeroglifa te uključenost Francuske i Britanije u njenom „dekodiranju“. Drugi tekst čak koristi zastarjeli, orijentalistički termin „misteriozno“ kako bi opisali hijerogliffe što se može povezati sa pričom o mistifikaciji drevnog Egipta. Egipat se smatra stranim, egzotičnim i misterioznim. Dakle opisi govore o pisanju u drevnom Egiptu, i isto tako o povijesti Rosetta kamene ploče te o njenom ponovnom otkriću, opisanom ranije u radu. Međutim ono što smeta mnoge je to da se nigdje ne spominju molbe za repatrijaciju kamena u Egipat, niti usađeni orijentalizam koji okružuje priču Rosetta kamena. Muzej naravno ne nudi iskrenost oko imperijalističkog izvora kamena, niti ne nudi nikakvu informaciju o odnosu između Britanaca i Egipćana u vrijeme kada je Rosetta pronađena. Čini se kao da se to samo dogodilo, a ne da je kolonijalizam ikada planirano postojao, pa tako i uzimanje Rosetta kamena. Mnogi zagovornici repatrijacije smatraju da u trenutku kada bi se Rosetta ploča vratila u grad Rashid da bi se ispričala cjelovita priča. Grad Rashid bi ponudio pogled u drevnu prošlost kada je kamen stvoren u ptolomejsko doba, kolonijalističko doba kada se Rashid borio protiv imperijalističkih snaga, te u sadašnjost, gdje moderni Egipćani objeručke dočekuju izgubljeni dio svoje povijesti. Rosetta ploča bi bila intrinzično povezana sa gradom Rashid i njenim ljudima, sa prošlošću i sadašnjošću. O muzejima se govori kao o utočištima jer su oni i najpristupačniji. No, ipak nije to tako jednostavno budući da većina Egipćana, ljudi kojima ti predmeti predstavljaju njihovu povijest, ne može putovati van države zbog financijskih i političkih razloga. Mnogima je viza odbijena zbog sumnje da će ostati u Britaniji, pa čak i stručnjacima koji su htjeli prisustvovati raznim konferencijama. Često se tvrdi da Egipćani ne pokazuju interes prema svom kulturnom nasljeđu te da nemaju veze sa drevnim Egipćanima. Još jednom ću spomenuti James Cuno-a koji zapravo odvaja drevni i moderni Egipat tvrdeći kako su artefakti iz kultura koje više ne postoje drugačiji od modernih nacionalnih kultura. Zaključuje kako drevni i moderni Egipat samo dijele istu geografsku lokaciju. No ipak moderni Egipćani hodaju istim stazama i zemljom u kojima su živjeli njihovi preci, te bi trebali imati pravo posjedovati to kulturno nasljeđe. Tvrdnja da drevni i moderni Egipat nisu povezani, a da to još i dolazi od strane Zapada samo znači da orijentalistički duh i dalje prevladava. Ružno je govoriti da Egipćani nisu zainteresirani za svoje kulturno nasljeđe jer postoji mnogo primjera koji tu izjavu pobijaju, kao što je prosvjed lokalnog stanovništva koji nisu htjeli da se ikakvi radovi izvršavaju pokraj i na piramidi u Dahshuru. Borili su se sve do trenutka kada im se popustilo i kada su radovi otkazani (Volante, 2018). Rosetta kamen ni dan danas nije vraćena Egiptu, iako je UNESCO prihvatio rješenje da

se artefakti ne smiju iznijeti iz države u kojoj su pronađeni, međutim budući da je to rješenje doneseno 1970.te godine, to se ne odnosi na Rosettu kamen niti na bilo koji drugi artefakt koji je donesen u strane muzeje prije 1970.te godine. Egipatski arheolog Zahi Hawass smatra kako je Rosetta kamen ikona egipatskog identiteta, te da je taj identitet „silovan“ francuskim osvajačima i prema tome ona pripada svojoj domovini, Egiptu. Naime, on je prvo tražio da se Rosetta ploča posudi Egiptu za otvaranje novog Velikog muzeja u Gizi 2013.godine. No argument zbog čega su odbili posuditi kamen je bio povezan sa sigurnosnim uvjetima u novom muzeju, na što je Hawass odlučio da ne želi posuditi kamen, već želi njegovu repatrijaciju. S druge strane Britanski muzej vidi Rosettu kamen kao dragulj među ostalim artefaktima. Najčešće i najočitije tvrdnje muzeja su one da više ljudi može doći posjetiti Rosettu kamen u London nego u Egipt, da je ona vrijedna u smislu da povezuje ostale artefakte u muzeju (egipatske) u neki širi kontekst pa tako zajedno i povezuje i više kultura (Rosetta kamen, nemojmo zaboraviti, sadrži tri pisma). Sljedeći argumenti su da je ploča stara i krhka za prijevoz u Egipt, da će repatrijacija otvoriti vrata daljnjoj raspravi o kolonijalizmu, da Egipt neće dobro voditi brigu o njoj, odnosno sigurnost je mala, te ono čega se najviše boje je to da će ju Egipćani zadržati zauvijek jednom kada je posude. Mnogi se slažu da se Rosetta ploča ne bi trebala vratiti u Egipt zbog jedne druge stvari. Naime, hijeroglifsko pismo na Rosetti kamen su dekodirali Thomas Young, Britanac i Jean-Francois Champollion, Francuz. Dakle ono što mnogi imaju na umu je upravo ta činjenica, da je Rosetta ploča postala ikona egiptologije, da su zbog otkrića ploče, i njenog dekodiranja, otkrivene riječi faraona. Ili jednostavnije njihov argument je taj da nije bilo Francuza i Britanaca do ovakvog otkrića se ne bi došlo. Stoga s razlogom Hawass traži Rosettu kamen natrag i s razlogom ju naziva dijelom egipatskog identiteta.³² Što je onda ispravno napraviti, pitaju se mnogi. Tvrdi Britanski muzej da Egipćane nije briga za važnost Rosetta ploče jer su ju iskoristili kao nešto što će podupirati zid u izgradnji neke kuće ili slično, što je bila uobičajena praksa onda. Smatra se da su kamen cijenili samo europski stručnjaci koji su i dekodirali pismo i otkrili važne detalje povijesti. Međutim, muzej ne uzima obzir da su se vremena promijenila i da su Egipćani postali svjesniji svojeg kulturnog identiteta i nasljeđa, pa tako i Rosette ploče koja predstavlja ključ jednog od najstarijeg pisma. Možemo zaključiti da zapravo Rosetta ploča ima preklapajuću kulturalnu i povijesnu važnost za Egipt, Britaniju i Francusku. Mislim da se zbog toga ne može niti doći do rješenja jer svi smatraju da su nekim dijelom oni adekvatni „vlasnici“ Rosetta kamena. Dok jedni tvrde da su pomogli otključati povijest drevnog Egipta, drugi smatraju da zbog toga što je nastala kod njih,

³² The History Blog, (2010), „Should the British Museum Return the Rosetta Stone to Egypt?“, [Internet], < raspoloživo na: <http://www.thehistoryblog.com/archives/5257> >

od njihovih predaka, predstavlja egipatski identitet i nacionalni ponos. Ova priča će se teško privesti kraju budući da svi čvrsto drže svoja stajališta oko pitanja vlasništva. Rosetta kamen je vrlo specifičan slučaj i odličan primjer za daljnju raspravu oko repatrijacije. Svakako moramo uzeti u obzir ono poznato pitanje što bi bilo kad bi bilo? Pitanje je da li bi se ikada otkrilo ono što su otkrili osvajači krajem 18.stoljeća i da li bi se otključale vrijedne informacije i znanja o prošlosti Egipta da njih nije bilo. Treba biti korektan i reći da su Young i Champollion neopisivo puno pomogli u otkrivanju pisma faraona i povijesti Egipta. Moramo im biti vječno zahvalni što su nam omogućili da pogledamo i u one nepoznate dijelove povijesti Egipta. Međutim, tu je drugi problem. Istina je da Egipćani onda nisu uvidjeli važnost Rosetta kamena, ali situacija je danas drugačija i ljudi su svjesniji svoje povijesti i uviđaju vrijednost kamena. Pogrešno je tvrditi da Egipćanima Rosetta ploča ništa ne znači niti da joj ne pridaju ikakvu vrijednost. Možemo vidjeti da se Egipćani pod vodstvom Zahi Hawassa trude dobiti Rosettu ploču natrag. Njima taj kamen predstavlja ponos njihove povijesti. Kako kaže Hawass ona je i dio njihovog identiteta, jer je ta ploča nastala od njihovih predaka tisućama godina unazad. A tako staro pismo i važnost pisma, smatram, Egipćanima i njihovim stručnjacima puno znači. Puno im znači od kuda i od koga potječu i što su njihovi preci radili i kako su oni stvarali povijest sve do danas. Zaključak je da je Rosetta kamen dio njihove povijesti i identiteta. Ali priča se nastavlja u nedogled jer Britanci pak tvrde da isto tako današnji ljudi nisu mogli utjecati na prošlost, u smislu zaustaviti kolonijalizam, iako po mom mišljenju taj se stav, kako sam ranije napisala, orijentalistički i imperijalistički, zadržao i dan danas. Dakle do rješenja vjerujem da neće brzo doći a i jako sam skeptična da će se Rosetta kamen vratiti u Egipat.

Slika 4. Rosetta kamen u Britanskom muzeju

Slika 5. Kopija Rosetta ploče u Rashidu

5.4. Bista kraljice Nefertiti

Bista kraljice Nefertiti je pronađena 1912.godine a iskopao ju je Nijemac Ludwig Borchardt i njegov tim u mjestu Tell el-Amarna, grad utemeljen od kralja Akhenatena i kraljice Nefertiti. Nefertiti je bila jedna od moćnijih žena u drevnom Egiptu, a bila je i kraljica uz faraona Akhenatena od 1353. do 1336.g.pr.n.e. i moguće je da je vladala i nakon muževe smrti. Za vrijeme njene vladavine dolazi do velikog kulturalnog preokreta jer je Akhenaten reorijentirao egipatsku religijsku i političku strukturu oko obožavanja boga sunca Aten. Nefertiti i njena bista postaju ikona ženske ljepote i moći. Tokom vladavine sa svojim mužem ona uzima ime Neferneferuaten što znači ljepotice su ljepotice Atena, Lijepa Žena je došla. Na zidovima grobnica i hramova sagrađenih tokom vladavine Akhenatena, Nefertiti je naslikana pokraj svog muža, što niti jedna kraljica nije bila tako naslikana. Često je prikazana u pozicijama moći i autoriteta. Kraljica Nefertiti rodila je šestero djece, sve djevojčice. Njen muž počinje uzimati još žena pa i vlastitu sestru koja mu je rodila sina i budućeg kralja Tutankamona. Treća kćer (Ankhesenpaaten) Nefertiti će postati Tutankamonova kraljica. Bista kraljice Nefertiti ju prikazuje sa vitkim vratom, proporcionalnim licem i sa plavom valjkastom kapom na glavi. Borchardtov tim je imao dogovor sa egipatskom vladom da će se pronađeni artefakti podijeliti na pola pa je zbog toga Njemačka dobila bistu kraljice Nefertiti. Nakon jedne fotografije objavljene u arheološkim novinama bista je dana Jacquesu Simonu (financijer ekspedicije) koji ju je držao izloženu 11 godina u svom privatnom domu. 1923.godine bista kraljice Nefertiti je u izložbi u Berlinu. Čak je i Adolf Hitler rekao da se nikada neće odreći glave Kraljice. Do dana današnjeg bista kraljice Nefertiti drži se u Neues (Novom) muzeju u Berlinu.³³ Međutim Zahi Hawass i dalje traži repatrijaciju biste. Referirao se na dokumente prezentirane od glavnih u Novom muzeju u Berlinu. Tvrdi kako papiri i dokumenti potvrđuju da je Borchardt pokušao bistu provući kao manje važno otkriće kako bi mogla doći u Berlin. Kaže Hawass kako je Borchardt registrirao bistu kao egipatsku princezu u gipsu, no bista kraljice Nefertiti je egipatska kraljica sačinjena od vapnenca prekrivenog sa gipsom. Egipatski službenici su kazali, u vrijeme pronalaska, da su Egipat i tada Prusko Carstvo imali dogovor koji kaže da artefakti sačinjeni od gipsa mogu ići u Njemačku, dok ostali artefakti moraju ići u Egipat. Hawass je siguran u to da je prijenos biste bila prijevara, te smatra kako je pravo Egipćana tražiti njenu repatrijaciju. No, Njemačka tvrdi kako imaju dokaze da je sve bilo legitimno pa tako i prijenos biste kraljice Nefertiti.³⁴ Kao što je bista bila svjedok prošlosti

³³ History, (2019), „Nefertiti“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.history.com/topics/ancient-history/nefertiti> >

³⁴ Phalnikar S.,ed., (n.d.), DW, „Germany acquired Nefertiti illegally, Egyptian official says“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.dw.com/en/germany-acquired-nefertiti-illegally-egyptian-official-says/a-5046115> >

Akhenatena i Nefertiti isto tako Nijemci smatraju da je ona bila svjedok događaju u njemačkoj povijesti. Čak je i Hitleru upala u oko. Bista je preživjela bombardiranja tokom Drugog Svjetskog rata u bunkeru i ponovno se uzdigla kako bi se prikazala jednom kada je Njemačka sebe ponovno izgradila. Iako bista predstavlja simbol za period Amarne u Egiptu isto tako na neki način za Njemačku predstavlja simbol ponovnog rođenja. Možemo vidjeti njenu kulturalnu važnost za Nijemce na njihovim razglednicama koje su dizajnirane upravo sa ikonskom slikom biste kraljice Nefertiti. Zbog te nove kulturalne povezanosti, Njemačka bistu kraljice Nefertiti uzima kao dio kulturnog nasljeđa. Ukratko, za Egipat je ona predstavljala simbol izgubljenog nasljeđa, a za Nijemce novi početak. Možemo reći da u današnje vrijeme mijenja funkciju i da simbolizira idiličnu ljepotu obožavanu od svjetskog društva. Njena je ljepota iz kulture koja se uzdigla u carstvo i koja je zrcaljena od svijeta koji teži prema toj istoj moći (Bearden, 2012). Što se Zapad više povezuje sa stranim zemljama to se više uočava namjera da globalno stanovništvo međusobno dijeli informacije. Isto tako umjetničko tržište poboljšava ovu ideologiju na suptilniji način. Tržište umjetnina postaje globalno i vjeruje se da se dijeljenjem umjetničkih djela stranim kulturama diljem svijeta kreira razumijevanje i poštovanje prema različitosti. Bista kraljice Nefertiti u Novom muzeju u Berlinu postaje jedna od popularnijih atrakcija. Njena vrijednost u ekonomskom smislu je ono što perpetuira njemačke i egipatske argumente za njenu repatrijaciju i ispravnog vlasnika. Njemačka zarađuje mnogo od njene izložbe, budući i da je velika atrakcija, a da je bista vraćena u Egipat on bi također postigao iste beneficije. Ono što mnogi protivnici repatrijacije tvrde je da bi se premještanjem biste u Egipat promijenila grupa ljudi koja dolazi u posjetu. Zapad smatra kako bi bista služila samo egipatskoj publici i tako bi se zatvorila vrata stranoj. No sve to baš i ne drži vodu zajedno sa argumentom da je opasno premještat i artefakte. Naime, svi artefakti koji su krhki za premještanje su ujedno i najveća atrakcija (Bearden, 2012). Egiptolog dr. Zahi Hawass kaže kako je Egipat dao sagraditi muzej koji će izložiti artefakte Amarna kulture. Na taj način također pokušavaju vratiti bistu kraljice Nefertiti jer će i muzej biti smješten u El Minya pokraj Tel el-Amarna, baš pokraj stvarnog povijesnog grada gdje bi se učilo kroz artefakte o Novom Kraljevstvu Amarna. No zbog egipatske revolucije 2011.godine taj se zahtjev od strane Nijemaca gotovo i potihom zaboravio, dok Egipćani nastoje stabilizirati stanje. Prosvjedi su se odvijali na Tahrir trgu u Kairu, a zahtjev je bio da egipatski predsjednik Hosni Mubarak da ostavku. Frustracija ljudi je bila ona vezana uz ekonomsku situaciju. Prosvjedi su bili nasilni, ali revolucija je ipak stigla, no kaos nije bio samo na cestama već i u Egipatskom muzeju u Egiptu. Naime, osam artefakata je nestalo iz muzeja, a jedan od njih je i kip Nefertiti. Zahi Hawass postaje ministar antikviteta, mjesto koje je kreirano posebno za njega od predsjednika Mubaraka, dva tjedna prije revolucije.

Mnogi su smatrali kako je vezom došao na tu poziciju, ali i loša je slika bila ta što je bio dobar sa tadašnjim predsjednikom koji nije bio ljudima drag. Također se smatralo kako Hawass nije u potpunosti bio iskren o šteti koja je nastala gubitkom artefakata, čini se da je šteta bila veća. Hawass daje ostavku kao ministar antikviteta i zapravo postaje razlog više za protivljenje Zapada za repatrijaciju određenih artefakata. Zbog događaja kao što je revolucija u Egiptu se stvara percepcija da Egipat ne poštuje svoje nasljeđe. Zapad vidi Egipat kao državu koja nije u stanju brinuti se o artefaktima. Politička stabilnost zapravo sada postaje temelj za pitanje tko može sigurno držati umjetnost. No, svi vole zaboraviti gdje je bista pronađena, a to je Amarna (Bearden, 2012). Zanimljivo je da protivnici repatrijacije često postavljaju pitanje ima li Egipat uopće pravo vlasništva nad bistom. Ako ćemo gledati sa jedne moralne strane svakako da imaju pravo jer je ona njihovo kulturno nasljeđe, a na određeni način ljudi, pa tako i Egipćani doživljavaju nacionalnost kroz artefakte drevne kulture. Dakle za moderni Egipat je bista kraljice Nefertiti važna jer im daje priču i izravna je poveznica sa kulturom Novog Kraljevstva. Stvara se veza između modernog društva i kulture sa drevnom kulturom i društvom, i taj se osjećaj pripadnosti kulturi i njenoj povijesti ne bi trebao uzimati zdravo za gotovo. Svatko osjeća povezanost sa svojom poviješću i svojim korijenima. Loše je tvrditi da je moderna egipatska kultura drugačija od one drevne egipatske prošlosti i da ih veže samo mjesto. Da, točno je da se svaka kultura mijenja, neka više neka manje, no ne znači da „prošla“ kultura nije utjecala na ono što će biti danas. Kao što sam ranije spomenula, ljudi osjećaju povezanost sa prošlošću i žele učiti povijest svojih predaka, a također ju žele i sačuvati. Protivnici repatrijacije navode kako Egipat više nije pod faraonskom vlašću već je demokracija, Egipat je islamski koji se protivi drevnoj politeističkoj grupi bogova,... Sve su to argumenti protiv repatrijacije. Zašto bi Egipćani išta osjećali prema svojoj povijesti kada je njihov život potpuno drugačiji? No, smatram kako je i ova borba beskrajna jer niti jedna strana ne popušta. Kulturno nasljeđe može mijenjati značenje objekta tokom vremena kao što je i slučaj sa bistom kraljice Nefertiti, jer za Nijemce predstavlja ponovno rođenje, a za Egipat simbol izgubljenog nasljeđa. Bista je postala važna ne samo za Egipćane, već i za Nijemce. No to nije razlog da se zaboravi od kuda bista dolazi i u kojoj zemlji ona ima izvorno i ispravno značenje. Također je tu i situacija sa dogovorom između Egipta i tada Pruskim Carstvom, odnosno skriva li neka strana nešto i koja strana govori istinu?

Slika 6. Bista kraljice Nefertiti u Neues muzeju u Berlinu

6. ABORIDŽINI AUSTRALIJE

Australski Aboridžini bi mogli biti najstarija populacija koja je živjela izvan Afrike a koja je po jednoj teoriji migrirala iz Afrike sa brodovima prije 70 000 godina. Australski Aboridžini se još nazivaju i prvim ljudima, a živjeli su na australskom kontinentu preko 50 000 godina. Danas postoji 250 različitih jezičnih skupina raširenih po Australiji. Aboridžini Australije se dijele u dvije grupe, a jedni su Aboridžini povezani sa onima koji su već naselili Australiju kada je Britanija počela svoju kolonizaciju 1788.godine, i drugi su Torres Strait Islander ljudi, potomci stanovnika Torres Strait otoka, grupa otoka koji je dio današnjeg Queenslanda, Australije. Svi Aboridžini Australije su povezani sa grupama domorodaca Australije. Često dolazi do problema kada se koristi riječ domorodac, budući da tu riječ mogu koristiti i oni koji nisu originalni naseljenici otoka. Službeno, Aboridžini Australije predstavljaju potomci Aboridžina ili Torres Strait Islandera i koji su prihvaćeni kao takvi od zajednice.³⁵ Nove studije ukazuju na to da su Aboridžini došli iz Afrike prije 70 000 godina i smatraju se jednim od najstarijih populacija koje su živjele izvan Afrike. Do sada se pak mislilo da su migrirali primitivnim brodovima iz Azije u Sjevernu Australiju. Kada su započele Britanske kolonizacije Australije 1788.godine, tada je u Australiji živjelo preko 750 000 Australskih Aboridžina. No ubrzo dolazi do raznih bolesti koje ubijaju domoroce, a također i Britanci oduzimaju i osvajaju njihovu zemlju. Mnogo se Aboridžina borilo i suprotstavljalo britanskim kolonizatorima, no oko 20 000 domorodaca je poginulo u nasilnoj borbi. Mnogi su podvrgnuti masakru, a puno ih je i završilo u siromaštvu nakon britanskih osvajanja.³⁶ Između 1910. i 1970.godine mnogo je (oko 30 posto) aboridžinske djece nasilno premješteno iz svojih domova u obitelji i institucije na posvajanje. Također im se zabranilo govorenje svojeg materinjeg jezika, a imena su im često mijenjali. Međutim, pravda je donekle „zadovoljena“ kada je 2008.godine australski premijer izdao nacionalnu ispriku za zlodjela države nad Australskim Aboridžinima. Od tada Australija radi na smanjenju društvenih razlika između Aboridžina i ne-domorodačkog stanovništva. Mnogo Aboridžina nije imalo pravo glasa sve do 1965.godine. Danas oko tri posto australske populacije ima aboridžinsko podrijetlo. Mnogi se Aboridžini i danas bore da vrate svoju drevnu kulturu, te se bore za to da budu prepoznati.³⁷

³⁵ Blakemore E., (2019), National Geographic, „*Aboriginal Australians*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.nationalgeographic.com/culture/people/reference/aboriginal-australians/> >

³⁶ Blakemore E., (2019), National Geographic, „*Aboriginal Australians*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.nationalgeographic.com/culture/people/reference/aboriginal-australians/> >

³⁷ Blakemore E., (2019), National Geographic, „*Aboriginal Australians*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.nationalgeographic.com/culture/people/reference/aboriginal-australians/> >

6.1. Sveti objekti, ljudski ostaci i repatrijacija

U poglavlju o Aboridžinima Australije odlučila sam samo ukratko pisati o nekoliko primjera uspješne repatrijacije svetih artefakata i ljudskih ostataka i isto tako o tome što njima oni znače. Više ću se koncentrirati na suradnju muzeja i izvornih zajednica. Zajednice australskih Aboridžina veliku važnost pridaju kulturalnim objektima i vraćanje kulturalnih aktivnosti pojačava znanje i prava povezana sa svečanim objektima te održava njihov duhovni integritet. Kulturalno očuvanje je stoga postignuto u formi kulturalnog održavanja vjerovanja, vrijednosti i aktivnosti povezanih sa tim objektima. Moira Simpson u tekstu „*Museums and restorative justice: heritage, repatriation and cultural education*“ govori o važnosti vraćanja objekata u izvornu zajednicu. Očuvanjem konteksta i povezanih aktivnosti, ne samo objekt sam, uključuje resocijalizaciju objekata, njihovo vraćanje mjestu izvora gdje neopipljivi aspekti nasljeđa nude smisao i gdje objekti sami mogu stimulirati nove aktivnosti neopipljivog aspekta kulture. Ovime se zapravo ukazuje na važnost svečanih objekata za prijenos međugeneracijskog znanja unutar domorodačkih zajednica i za očuvanje i obnovu neopipljivog aspekta nasljeđa. Za mnoge zajednice, pa tako i za australske Aboridžine, repatrijacija svečanih artefakata iz muzeja može biti važan proces koji je povezan sa strategijama da se pomogne u oporavku od post-kolonijalne traume i kao takav taj proces ima kapacitet doprinijeti zdravlju i blagostanju domorodaca (Simpson, 2009). Simpson daje zanimljivu izjavu Michaela Dodsona, izvornog povjerenika društvene pravde za Aboridžine i Torret Strait Islander-e i profesora domorodačkih studija na australskom Nacionalnom studiju u Canberri, koji kaže da su domorodački ljudi akutno svjesni da njihovo preživljavanje kao ljudi ovisi o vitalnosti njihove kulture, a najveća rana koju je kolonizacija nanijela je došla iz procesa odvajanja domorodaca od posebnih identiteta i kultura (Simpson, 2009). U koloniziranim zemljama očito je da domorodački ljudi imaju društvene i kulturalne nedostatke što utječe na veliku stopu smrtnosti djece i kraći životni vijek. U Australiji primjerice, domorodački ljudi žive oko 17 ili 18 godine kraće od nedomorodačkog stanovništva. Razlozi su najčešće siromašna prehrana, životni uvjeti koji dovode do srčanih problema, dijabetesa i raznih drugih bolesti, no ono što Simpson tvrdi, prema raznim studijama, je da postoji još jedan uvjet za ovakav život, a to su psihološki efekti post-kolonijalnog života i efekti akulturacije (asimilacija drugačijoj kulturi). To kreira direktnu poveznicu između kulturalnog nasljeđa i domorodačkog zdravlja i blagostanja. Čini se da povijesni faktori i njihovo nasljedstvo uzrokuju društvene bolesti i zdravstvene probleme sa kojima se suočavaju australski Aboridžini (Simpson, 2009). Sve više dokaza upućuje na to da samo-vladavina, samo-determinacija i kulturalna obnova imaju pozitivan učinak na živote

domorodačkih ljudi koji su se nosili sa efektima povijesne i post-kolonijalne traume. Gubitak kulturalne kontinuiranosti stavlja cijelu kulturalnu zajednicu u opasnost, odnosno dokazano je da to utječe na povećanu stopu samoubojstva. Kolektivni naponi za očuvanjem kulturalne kontinuiranosti bivaju povezani sa poboljšanim zdravljem i blagostanjem i sa manjom stopom samoubojstva u domorodačkim zajednicama (Simpson, 2009). Mnoge domorodačke zajednice, kolonizirane zajednice, kao što su i australski Aboridžini, traže oživljavanje tradicionalnih vrijednosti i kulturalnih praksi kao proces obnove koji bi ojačao kulturni identitet, izliječio osobne i grupne bolesti i ponudio poticaj za novu kreativnost. U svojoj opipljivoj i neopipljivoj formi, kulturalno nasljeđe je povezano sa društvenom strukturom, ceremonijalnim životom i kulturalnim identitetom. Domorodačke aktivnosti koje se tiču očuvanja baštine često su dio strategija održavanja ili obnove kulture i vezane su za brige zajednice u mnogim drugim aspektima života u zajednici, što uključuje domorodačko obrazovanje, suverenitet, obnovu jezika, prava intelektualnog vlasništva, prava na zemljište, ekonomski razvoj, zdravlje i blagostanje. Duhovne i religijske prakse su oživljene jer domorodački ljudi traže načine da održe svoj kulturalni identitet i tako stvore uspješan put kroz suvremeno društvo. Revitalizacija tradicionalnih praksi ne znači vraćanje zastarjelih načina života koji nemaju važnosti u modernom svijetu. Očuvanje kulturalnog nasljeđa je često povezano sa naporima održavanja kulturalne i duhovne neovisnosti koji uključuju obnovu kulturalnog identiteta, ponosa i upotrebu domorodačkih pristupa komunikaciji, učenju, vladanju i iscjeljivanju. Mnogo domorodačkih kultura, pa tako i australski Aboridžini, vjeruju da jačanje ili obnova tradicionalne kulture i duhovnih vrijednosti može pomoći ublažiti neke od problema koji utječu na zdravlje i blagostanje (Simpson, 2009).

Aboridžini Australije imaju veliki uspjeh u repatrijaciji artefakata i ljudskih ostataka, no ta je borba, naravno, bila duga i teška. Dobar je primjer repatrijacije artefakata iz Manchester muzeja. Muzej je vratio preko 40 različitih svetih i ceremonijalnih artefakata domorodačkim zajednicama u Australiji. Mnogo je tih objekata došlo u Britaniju tokom 19. i početkom 20. stoljeća, a smatra se da su bili ukradeni od kolonizatora. Repatrijacija artefakata se ticala četiri različite grupe, a to su Aranda zajednica (središnja Australija), Gangalidda Garawa zajednica (sjeverno-zapadni Queensland), Yawuru zajednica (zapadna Australija) i Nyamal zajednica Pilbara (zapadni dio zemlje). Ceremonija repatrijacije je održana u Manchester muzeju kako bi se i potaknulo vraćanje ostalih artefakata, nekoliko desetaka tisuća, koji se drže u drugim muzejima, natrag u izvornu zemlju i izvornoj zajednici. Među artefaktima koji su vraćeni Aboridžinima Australije je bila i tradicionalna kapa od emu perja. Za neke artefakte se

smatralo da su toliko stari da se povezuju sa nasljeđima domorodačkih zajednica koje su živjele pred nekoliko desetaka tisuća godina. Mnogo važnih i izvanrednih predmeta nikada nisu bili izloženi javnosti desetljećima. Razlog tomu je bio djelomično zbog manjka prostora u muzejima, a većinom zbog kontroverze oko toga što ti predmeti pripadaju Britaniji, a ne izvornoj zajednici. Razvija se pitanje oko toga zbog čega je onda bio problem vratiti te predmete, kada nisu imali nikakvu korist u muzeju, osim što su stajali u skladištima gdje ih nitko nije mogao vidjeti. No, važno je ipak da su se predmeti vratili kući. Koliko ti predmeti znače Aboridžinima Australije možemo vidjeti i u onome što je rekao predstavnik jedne domorodačke zajednice, Mangubadijarri Yanner, koji je iz Australije doputovao u Britaniju na ceremoniju repatrijacije artefakata. Naglasio je kako je ceremonija repatrijacije artefakata bila jako emocionalna, te da je ta odluka bila snažna koja je isto tako dopustila duhovno izlječenje. Govori kako su ti predmeti ukradeni od njih, ali da je najvažnije da će ih vratiti u svoj dom.³⁸ Jako je važno tko je ravnatelj/ica muzeja jer oni imaju veliki utjecaj na to što će se sa predmetima dogoditi, tako je srećom ravnateljica muzeja Esme Ward shvaćala da će biti problema oko njene odluke za repatrijaciju artefakata domorodačkim zajednicama u Australiji, međutim ona se nadala kako će to uspjeti izvesti i time potaknuti ostale institucije da slijede njen primjer. Teško je biti na takvoj poziciji i k tome još odlučiti vratiti predmete izvornim zajednicama, jer se smatra da je to obično prvi korak prema otkazu. No, ona je ipak smatrala da to nije tako, ali je i tvrdila da su neki muzeji u nekoj vrsti egzistencijalne krize, naročito oni rođeni iz Britanskog Carstva.³⁹ Postoji program pod nazivom Australijski institut Aboridžinskih i Torres Strait Islander studija koji nastoji nestale ceremonijalne predmete u drugim zemljama, i na drugim kontinentima, vratiti nazad u izvornu zajednicu. Oni su išli još dalje i traže preko 30 000 svetih artefakata koji se drže u britanskim institucijama, naročito u Britanskom muzeju i Victoria i Albert muzeju koji su smješteni u Londonu. Taj zahtjev postaje sve glasniji tokom godina. Upravo je taj program utjecao na odluku Manchester muzeja za repatricijom. Naime, postoji i preko 100 000 artefakata koji se nalaze u preko 200 muzeja i galerija diljem svijeta. Većina je tih predmeta od kulturalne važnosti, a mnogi od njih nisu niti izloženi javnosti već se drže u skladištima tih institucija.⁴⁰ Ovo je jedan jako lijep primjer vraćanja svetih i važnih predmeta izvornoj zajednici. Naime da bi se došlo do ovakvog dogovora važno je da su oni sa

³⁸ Charr M., (2019), Museum Next, „*Manchester Museum Returns Indigenous Australian Artefacts*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.museumnext.com/article/manchester-museum-returns-indigenous-australian-artefacts/> >

³⁹ Charr M., (2019), Museum Next, „*Manchester Museum Returns Indigenous Australian Artefacts*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.museumnext.com/article/manchester-museum-returns-indigenous-australian-artefacts/> >

⁴⁰ Charr M., (2019), Museum Next, „*Manchester Museum Returns Indigenous Australian Artefacts*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.museumnext.com/article/manchester-museum-returns-indigenous-australian-artefacts/> >

druge strane, koji drže te predmete, suosjećajni sa zajednicama i ljudima koji te predmete traže nazad. To je jedan od ključnih uvjeta za repatriacijom. Često zapravo proces repatriacije i sam čin repatriacije ovisi o onome tko te predmete i drži, jer ako se netko iz muzeja bori za njihovo vraćanje i ako taj netko ima veliki utjecaj na ostale u muzeju veća je i šansa za željeni ishod, no ako nema nekoga tko je imalo zainteresiran za repatriaciju i za to koji značaj ti predmeti imaju za izvornu zajednicu, teško da će se išta i dogoditi, a predmeti će skupljati prašinu u skladištu, a rijetko će kada biti i prikazani javnosti, barem u slučaju Aboridžina Australije. Mora se razvijati svijest oko važnosti predmeta za izvornu zajednicu, ali i suosjećanje sa ljudima koji su prošli mnogo zala tokom povijesti. Važno je da muzeji komuniciraju sa zajednicama čije predmete drže, da ih se ne odbija čim je zahtjev poslan, te da otvoreno razgovaraju i slušaju što im te zajednice žele reći, a ne samo zauzimati obrambeni stav bez da se sa razumijevanjem sasluša ono što domoroci imaju za reći. Još mogu shvatiti onaj skriveni, sebični razlog zašto muzeji žele zadržati vrijedne artefakte (novac) ali nikako ne mogu razumjeti što muzejima znači držati predmete koji nisu nikada došli na javnu izložbu, već stoje negdje u skladištu, zaboravljeni, ali ne i od domorodačkih zajednica. Nadam se da će ovakvi primjeri, kao što je Manchester muzej, u budućnosti biti sve češći.

Slika 7. Predmet načinjen od emu perja, a nosio se oko struka kao pojas ili je služio kao ukras na glavi

Ono što australski Aboridžini zahtijevaju su također i ljudski ostaci, primjerice 2013.godine Britanski muzej je odbio jedan takav zahtjev od Torres Island Straits ljudi. Muzeji se izvlače na tvrdnju da su lubanje i kosti vjerojatno razmijenjene. Predstavnik Torres Strait Island ljudi Lui Ned je govorio o bolnom iskustvu sa Britanskim muzejom. Na svojoj službenoj

stranici, Britanski muzej je napisao da im nije jasno zašto je važnost ljudskih ostataka originalnoj zajednici prevladala onu važnost tih kostiju kao izvora informacija o ljudskoj povijesti. Lubanje i kosti se drže u skladištu muzeja u centralnom Londonu. Oko 200 ljudskih ostataka se drži u Oceania kolekciji koja uključuje 80 lubanja, ali i kosu, kosti i zube. Drže se u posebnoj prostoriji sa ograničenim pristupom. Britanski muzej i dalje ne govori o ovom problemu, te i dalje te ostatke drži kod sebe. Oni ne čine razliku između drevnih ostataka koje su iskopali arheolozi i onih ostataka koji su sakupljeni tokom kolonijalnog razdoblja. Najčešći argument je, kao i kod primjera Američkih domorodaca, da su ti ostaci važni za istraživanja u poljima kao što su ljudska biologija, povijest bolesti i forenzika. No, nije dan niti jedan primjer nedavnog istraživanja. Mnogi smatraju da je privilegiranje znanosti nad obitelji i zajednicom uvrjedljivo.⁴¹

6.2. Suradnja Aboridžina Australije i muzeja

Možemo reći da muzeji na neki način sadrže kulturalne materijale iz cijeloga svijeta i da nude vrijedne izvore znanja o kojima ljudi mogu naučiti, a to su vrijednosti, prakse, vjerovanja i tradicije svoje i druge kulture. Međutim, mnogo je kolekcija u modernim muzejima prikupljeno kolonijalnom okupacijom. Veliki je izazov za muzeje za očuvanjem objekata unutar konteksta njihove šire društvene i kulturalne važnosti, a također moraju razvijati strategije koje nude najbolju zaštitu i korištenje tih predmeta kako bi cijelo čovječanstvo imalo koristi. Ono što Moira Simpson smatra je da muzeji 21. stoljeća mogu igrati novu ulogu u podupiranju i doprinošenju procesa kulturalne obnove, a to uključuje uzimanje u obzir zašto čuvamo predmet i za koga. Muzeji bi prema njoj trebali gledati dalje od svojih zidova i tako prepoznati vrijednosti i potrebe izvornih zajednica. Time bi doprinijeli i društvu kao cjelini, a ne samo posjetiteljima muzeja i akademskoj zajednici. Repatriacijom bi muzeji doprinijeli naporima domorodačkih zajednica za obnovom kulturalnih praksi. Muzeji bi proširili svoju ulogu tako što bi postali aktivno uključeni u očuvanje i razvoj življenog nasljeđa i suvremenih kulturalnih praksi. Simpson smatra kako ignoriranje zahtjeva domorodačkih ljudi za vraćanje kulturalnih predmeta zapravo ukazuje na to da su muzeji i njegovo osoblje više zainteresirani za očuvanje artefakata, a ne za podršku zajednicama u njihovim naporima da perpetuiraju posebne kulture, vjerovanja, prakse koji su doveli do stvaranja predmeta. Repatriacija je zapravo jedinstvena forma kulturalnog očuvanja, jer ona omogućuje domorodačkim ljudima obnovu vrijednosti i

⁴¹ Pes J., (2018), Artnet News, „*It's Not Just Art That Indigenous People Are Fighting to Reclaim From Museums. They Want Their Ancestors' Remains Back, Too*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://news.artnet.com/market/its-not-just-art-that-indigenous-peoples-want-back-from-museums-they-want-their-ancestors-human-remains-too-1397737> >

praksi koji su esencijalni njihovom kulturnom i ceremonijalnom životu, a isto tako doprinosi i izlječenju zajednice kao dio suvremenog života (Simpson, 2009). Problematično je bilo prikazivanje domorodačkih zajednica kroz artefakte zbog toga što je taj pogled bio stvoren od bijelih Anglo-Saksonskih muškaraca. Nekada domorodačke zajednice nisu imale glas u prikazivanju svojeg pogleda na sami sebe, te nisu mogli kreirati svoje istine koje bi ušle u vjerovanja društva i time postale dio nacionalnog identiteta. Ako bi se mogućost sudjelovanja domorodačkih zajednica u muzejima ostvarila, onda bi se kroz muzejsko iskustvo moglo naučiti o multikulturalizmu. Domorodačke zajednice u Australiji su se često susretale sa problemom uzimanja njihovog prava na znanje. Antropolozi i kustosi su koristili informacije, znanje i povijest koje su dobivali od australskih Aboridžina za svoju svrhu, a mnogo puta nisu uzimali u obzir izvor ili vlasnika tog znanja. Time domorodačke zajednice nisu bile shvaćene kao vlasnici tog znanja i nisu dobivali ni zasluge ni beneficije koje uz to idu.⁴² Važan je bio UNESCO seminar koji se održao 1978.godine pod temom „*Uloga muzeja u očuvanju domorodačkih kultura*“. Taj seminar je bio prekretnička točka u odnosu između muzeja i domorodačkih zajednica. Seminaru su prisustvovali razni domorodački govornici i sudionici, ali i antropolozi, arheolozi i kustosi muzeja. Ono što su australski domoroci zahtijevali je bilo pravo na pristup kulturalnim kolekcijama u muzejima. Smatrali su i tvrdili da su ti predmeti mrtvi bez informacija dobivenih od ljudi u čijoj zajednici i kulturnoj tradiciji su ti predmeti i nastali. Izrazili su želju za većom uključenosti domorodačkih zajednica u razvoju izložbi i edukacijskih programa. Do tada su se kustosi smatrali kao najvažnija snaga održavanja domorodačke kulture, a sada se daje prilika da te domorodačke zajednice vježbaju svoju ulogu kustosa bez ograničenja. Na seminaru se razgovaralo i o zaslugama, reprezentaciji, repatrijaciji i reakciji. Nakon toga se tokom 80ih godina povećavao broj muzeja koji su htjeli razgovarati sa Aboridžinima i time su surađivali sa njima oko kulturalnog materijala koji se drži u kolekcijama, a pozitivno je i to da se mnogo materijala i vratilo domorodačkim zajednicama. Takvi seminari i postupci muzeja imaju veliki odjek i međunarodno.⁴³

Muzeji zapravo imaju zadatak identificirati, održavati i prezentirati nacionalni identitet. U multikulturalnom svijetu teško je održati nacionalni identitet, a osjećaj za identitet zajednice dolazi iz svijesti o dijeljenim karakteristikama. Ako se dopusti angažiranost zajednice u muzejima, naročito u suradnji zajednice i muzeja, dolazi do mogućnosti učenja o različitim

⁴² Cordes S., (2015), „*A Short History of Community Engagement in Australian Museums*“, [Internet], < raspoloživo na: https://www.academia.edu/35666491/A_Short_History_of_Community_Engagement_in_Australian_Museums >

⁴³ Cordes S., (2015), „*A Short History of Community Engagement in Australian Museums*“, [Internet], < raspoloživo na: https://www.academia.edu/35666491/A_Short_History_of_Community_Engagement_in_Australian_Museums >

grupama ljudi na način koji nam omogućava da identificiramo sličnosti i razlike između više zajednica, kultura. Ono što su domorodačke zajednice pokušavale tokom godina ostvariti je to da muzej postane neka vrsta kontakt zone koji bi predstavljao specifično mjesto prijelaza, interkulturalnu granicu, kontekst borbe i komunikacije između proturječnih zajednica. Treba doći do decentralizacije kolekcija i izvora, a muzeji bi trebali biti više otvoreni prema različitim zajednicama. Muzej mora biti mjesto prepoznavanja borbe i glasova drugih, te bi mogao ponuditi osjećaj integriteta prema razgovorima i debatama koji ti glasovi stimuliraju. Treba postojati dijalog između zajednice i muzeja i onda će to dopustiti muzeju da postane glas pluralističkog društva. Muzeji postaju mjesto različitih kultura, dijeljenja, debate i povećanog razumijevanja, a na kraju svi imaju neke koristi od takve vrste angažmana, i muzeji i uključena zajednica.⁴⁴ Kada zajednice i muzeji surađuju na izložbama tada te izložbe uključuju i aktivnosti kao što su identifikacija teme, istraživanje, biranje predmeta i sl. Proces razvoja takve suradnje zapravo postaje mnogo važniji od same izložbe na kojoj se radi. Muzej i njegova zadaća se mijenja i on više ne radi samo na aranžmanu predmeta u galeriji, već su bitni procesi koji se događaju i prije, tokom i nakon same izložbe. Ovom suradnjom muzeji postaju sudionik u zajednici koliko i zajednica postaje sudionik u muzeju. Takvom suradnjom se mijenja način razmišljanja te se napušta cjelokupna kontrola muzeja nad izložbama.⁴⁵ Muzeji u Australiji prepoznaju moralna prava tradicionalnih vlasnika predmeta u izložbi. Oni poštuju povezanost i osjećaj Aboridžina prema tim predmetima, te niti jedan muzej ne prikazuje i ne provodi istraživanje nad predmetima domorodačkih zajednica, iako se o njima malo zna. Zbog toga muzeji surađuju sa zajednicama kojima ti predmeti pripadaju. Također, kada muzeji identificiraju sveti predmet oni ga vraćaju zajednici kojoj pripada kroz legalni transfer. Taj predmet ima više vrijednosti i značenje u zajednici kojoj izvorno pripada, te ta zajednica bolje shvaća njihovu značajnost i stoga im daje mogućnost sjećanja na tradiciju, a isto tako im omogućava da tu tradiciju i dalje održavaju. Mnogi muzeji u Australiji zapošljavaju domorodačko osoblje, te muzeji razgovaraju sa predstavnicima Aboridžina kako bi donijeli odluke o izložbama i edukacijskim programima kao i o kolekcijskom menadžmentu. Muzeji u Australiji ne dopuštaju istraživanje nad ljudskim ostacima ili tajnim, važnim predmetima već se ti predmeti nakon identifikacije vraćaju zajednici kojoj pripadaju (Peer & Brown, eds., 2003:46.).

⁴⁴ Cordes S., (2015), „*A Short History of Community Engagement in Australian Museums*“, [Internet], < raspoloživo na: https://www.academia.edu/35666491/A_Short_History_of_Community_Engagement_in_Australian_Museums >

⁴⁵ Cordes S., (2015), „*A Short History of Community Engagement in Australian Museums*“, [Internet], < raspoloživo na: https://www.academia.edu/35666491/A_Short_History_of_Community_Engagement_in_Australian_Museums >

Voljela bih pisati o jednom primjeru takve izložbe pod nazivom „*Yiwarra Kuju*“ (Jedna Cesta) u kojoj je sudjelovalo preko 240 Aboridžina i preko 100 ne-Aboridžina. Proces je pokrenuo Canning Stock Route Project. Taj projekt je bio o zajednici, suradništvu i pomirenju. Ovaj projekt je uključivao 17 zajednica Aboridžina, a priču pričaju Aboridžini Australije. Projekt je uključivao 58 radionica sa mladim i starim ljudima., te je uključivao veliki dio zapadne Australije, fizički i kulturalno. U početku je (2006) projekt trebao istražiti, jednostavno, umjetničke i obiteljske veze između umjetničkih zajednica Aboridžina na zapadu. Naime, projekt izrasta u bitan savez umjetnosti i kulturnih centara kroz mnoge regije zapadne Australije (Acker, 2015). Ovo istraživanje je išlo do dublje analize umjetnosti i kulturne povijesti, te su sudionici bilježili obiteljske veze kroz zapadnu Australiju. Na ovaj način se omogućilo umjetnicima da izraze svoje osobne povijesti lokalno, regionalno i sa nacionalnom i globalnom publikom pod svojim uvjetima. Umjetnost biva poveznik, pozivnica za umjetnike i publiku da sudjeluju. Više od 200 radova je proizvedeno u raznim radionicama i umjetničkim centrima. Nacionalni muzej Australije je 2008.godine nastojao dobiti te umjetničke radove, što će kasnije biti poznato pod imenom Canning Stock Route Collection kao dio Nacionalno povijesne kolekcije. Umjetnici su bili plaćeni, a „slaganje“ ovog rada, izložbe je bilo jako teško budući da je istraživanje trajalo dvije godine, te je svaki rad dokumentiran, a poveznice mapirane između umjetnika, zemlje i povijesti, a ti filmovi su dokumentirali preko 100 sati intervjua, suradnje,... Nacionalni muzej Australije je ovu kolekciju smatrao istinski nacionalno važnom koja istovremeno nudi jedinstvenu arhivu domorodačke društvene i kulturalne povijesti, a isto tako je predstavljala važan dodatak nasljeđu nacije i povijesnoj kolekciji. Nacionalni muzej je odlučio da će doprinijeti i financijski, ali i da će ponuditi pomoć u istraživanju, kao što su dodatni broj ljudi, tehnologije kako bi se kolekcija razvila u izložbu. Ovakvo institucionalno suradništvo je ponudilo važne stvari za projekt, budući da se skupio tim koji će organizirati ogromnu putujuću izložbu pod nazivom „*Yiwarra Kuju*“. Ravnatelj programa Aboridžina i Torres Strait Islander u Nacionalnom muzeju dr. Michael Pickering je shvaćao kompleksnost projekta budući da je provodio vrijeme sa timom i vidio potencijal korištenja proširenog istraživanja i digitalne dokumentacije kako bi se ispričala sveobuhvatna priča. Istraživački tim je bio povezan sa zajednicama te su se prijateljski ponašali međusobno a s time su uspjeli i dobiti dublji smisao ovih umjetničkih proizvoda. Na ovaj način je istraživački tim pokušao pronaći inovativne načine donošenja domorodačkih priča i njihove povijesti glavnome gradu. Projekt i njegova izložba su temeljeni i usmjereni na dvije primarne motivacije, a prva je da se umjetnikova povijest mora podijeliti lokalno sa obitelji za sadašnji i budući pristup. Druga je bila ta da se umjetnikova povijest i kultura podijele sa globalnom

publikom, a ton izložbe proizlazi iz aboridžinskih vrijednosti obitelji (walyja), country/dom (ngurra) i Jukurrpa. Upravo su ove vrijednosti odredile ton, brand, identitet i raspoloženje ove izložbe. Nakon što se odredio ton izložbe, odnosno kako tu izložbu Aboridžini doživljavaju, i nakon odluke o tome o čemu će izložba biti, ona se onda dala na uviđaj vanjskim konzultantima, partnerima koji financiraju izložbu i javnoj publici, a osigurano je da duh i energija domorodaca sa zapada budu integrirani u svaki aspekt produkcije ove izložbe. Napokon se mogla doživjeti izložba (povijest, umjetnost) onih ljudi od kojih ta umjetnost i dolazi. Najveći oslonac za ovaj projekt su bili sistem znanja i vrijednosti Aboridžina, te njihovo sudjelovanje i umjetničke prakse. Njihovo sudjelovanje je činilo strukturu ove izložbe, oni su nosili priču. Kroz cijeli projekt je vladao sudionički pristup koji je kreirao siguran i pouzdan prostor za sve sudionike kako bi se emocionalno povezali. Sudionici su više bili tretirani kao ljudi, a ne kao umjetnici jer svaka ta osoba i priča se smatrala jednako važnom iako je možda njihov rad bio prema umjetničkom svijetu Aboridžina tek „ustanovljen“, amaterski. Isto tako je postojao i istraživački tim koji je pomagao u olakšavanju shvaćanja kulturalnih relacija, koji su se bavili raznim aktivnostima, događajima, radionicama, izložbama, usmenom poviješću, dokumentacijom i publiciranjem. Taj tim je bio interkulturalni, a svi su već nekada u prošlosti surađivali sa Aboridžinima. Dokumentirano je preko 240 intervju a i usmenih povijesti, pa je cijeli proces usporavao zapravo prijevod na engleski jezik (Acker, 2015). Dakle, mnogo je Aboridžina bilo zaposleno na ovom projektu i kao profesionalci i kao vježbenici. Umjetnici su se veselili što će moći sudjelovati sa mladim ljudima kako bi im ponudili svoje znanje povijesti te kako bi se to znanje kasnije preneslo na buduće generacije. Također je istraživački tim bio od povjerenja pa je to olakšavalo međukulturalnu komunikaciju između grupa. Nakon ove izložbe sve se češće uključuju Aboridžini u stvaranje izložbe a isto tako im se i otvaraju razna radna mjesta u muzejima.⁴⁶ Zašto se muzeji diljem svijeta ne bi ugledali na ovu vrstu suradnje zajednica i muzeja? Ova je izložba postigla veliki uspjeh upravo zbog pouzdane i iskrene suradnje između raznih poduzeća i muzeja, ali i domorodačkog stanovništva. Ova izložba predstavlja inovativnu suradnju izvorne zajednice i muzeja. Ovakva suradnja je pomogla Aboridžinima da se izraze, odnosno da ispričaju svoju povijest pod svojim uvjetima, da te obitelji, umjetnici i zajednice napokon izađu iz sjene, da ih nitko drugi ne reprezentira nego oni sami sebe. Na taj način mi dobivamo drugu i potpuniju sliku njihove povijesti, tradicije i kulture. Suradnjom se dolazi do pozitivnih rezultata, a kada muzeji samo žele nešto zadržati za sebe kao da su oni vlasnici i „kreatori“ te povijesti, zapravo se stvara „zid“ između izvornih

⁴⁶ Cordes S., (2015), „*A Short History of Community Engagement in Australian Museums*“, [Internet], < raspoloživo na: https://www.academia.edu/35666491/A_Short_History_of_Community_Engagement_in_Australian_Museums >

zajednica i muzeja, i dolazi do konflikta. Naravno da je repatrijacija važna za izvorne zajednice, međutim ako dođe do suradnje i ako muzej doista želi prikazati tu zajednicu ili narod onakvom kakvom ona zaista jest, i ako se domoroci sa time slažu, tu dolazi do napretka. Treba biti obziran prema izvornim zajednicama, možda neke od njih neće htjeti podijeliti sve sa javnošću, ali mnogo zajednica zapravo želi da ih se čuje i da mi njih vidimo u svijetlu u kojem oni sebe vide. Te izvorne zajednice ne žele biti pogrešno reprezentirane od muzeja, jer se često ne istražuje povijest dovoljno „duboko“ kako bi se stvorila njihova cjelokupna slika, nego se samo postavljaju razni artefakti sa kratkim opisom i bez opširnog konteksta. Ono što te zajednice traže nije uvijek repatrijacija, već ono što žele jest da ih se sasluša i da one „napišu“ povijest u muzeju u kojem se njihova povijest već nepotpuna drži. Dapače, mnogo bi zajednica i htjelo da se u muzejima može učiti o njima, ali ono što učimo o tim zajednicama mora biti ispričano sa njihove strane. Kroz suradnju sa zajednicama stvara se kompleksna slika njihove povijesti, jer nije povijest jednodimenzionalna već je ona skup raznih odnosa, veza i događaja koje će samo znati oni o kojima ta povijest jest.

Slika 8. Izložba „*Yiwarra Kuju: The Canning Stock Route*“

7. BAŠĆANSKA PLOČA I APOKSIOMEN

Ukratko ću se osvrnuti na problem repatrijacije i u Hrvatskoj, a za primjere sam izabrala Bašćansku ploču i Hrvatskog Apoksiomena. Zanimljivo je da je Bašćanska ploča pronađena kao dio crkvenog poda ranoromaničke crkve sv. Lucije u Jurandvoru pokraj Baške, 1851.godine, a radi se o kamenom spomeniku isklesanog od bijelog vapnenca i teži čak 800 kilograma. Agresorske vojske je nisu uništile baš zbog toga što je bila teška, a umnogome je pomogla i činjenica njihovog nepoznavanja glagoljice pa nisu uvidjeli njenu vrijednost. Prvotno je Bašćanska ploča bila lijevi plutej oltarne pregrade, a na njenu filološku vrijednost je ukazao krčki bogoslov Petar Dorčić. Tekst je napisan u 13 redaka (Regan & Nadilo, 2009). Bašćanska ploča je ispisana glagolskim znakovima, a tekst na ploči je zainteresirao mnoge i postao je vrijedan izvor informacija koji su se ticali razvoja hrvatskog glagolskog pisma, hrvatskog jezika i kulture. Bašćanska ploča je potvrda postojanja Hrvatske države od najranijih dana, a najvrjedniji podatak je spominjanje imena hrvatskog kralja Zvonimira i sjeverne granice njegova kraljevstva na otoku Krku. Trebalo je neko vrijeme da se tekst uspješno pročita do kraja, a to je ostvareno 1875.godine. U početku joj se davao „mističan“ karakter, odnosno smatralo se da ploča krije neke tajne podatke, ali je ustanovljeno da je ploča potvrda o darovanju zemljišta koje je kralj Zvonimir poklonio benediktinskom samostanu sv. Lucije. Tekst na ploči navodi svjedoke te darovnice i opisuje vrijeme u kojem se to darovanje i dogodilo, pa se zaključuje da je ploča nastala oko 1100.godine.⁴⁷ Zapravo je na Bašćanskoj ploči prvi put na hrvatskom jeziku zapisano hrvatsko nacionalno ime, a od tuda i naziv „Zvonimirova ploča“, „Kraljevska ploča“. 1934.godine ploča je prebačena u Akademiju znanosti i umjetnosti u Zagreb, a tamo se i danas nalazi, dok se u crkvi sv. Lucije nalazi njena kopija. Smatralo se da crkva sv. Lucije više nije bila povoljno mjesto za njeno čuvanje, pa su ju htjeli spasiti od propadanja i očuvati za sve ljude i one buduće jer ona „pripada svima nama“. U Akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu je očišćena i postavljena u palači Akademije. Jezikoslovac Stjepan Ivšić ju je preuzeo u ime Akademije, a liturgičar i povjesničar umjetnosti, Dragutin Kniewald, u ime Konzervatorskog ureda.⁴⁸ Jurandvorsko stanovništvo se dosta protivilo ovom koraku pa su ju mještani čak i sakrili u podu mjesne škole, a zanimljivo je spomenuti da je ona i danas vlasništvo krčkog biskupa, opata samostana sv. Lucije (Regan & Nadilo, 2009). Stjepan Ivšić ju je nazvao „dragim kamenom“ hrvatskog jezika, jer se smatralo da su Hrvati „izronili iz mraka svoje nedokumentirane povijesti“. Svako istraživanje povijesti hrvatskog jezika i

⁴⁷ Krk, (n.d.), „Bašćanska ploča“, [Internet], < raspoloživo na: http://www.krk.hr/ponuda/atrakcije/bascanska_ploca >

⁴⁸ Hrvatska akademija znanost i umjetnosti, (2007), „Bašćanska ploča-’Dragi kamen’“, [Internet], < raspoloživo na: http://info.hazu.hr/hr/o-akademiji/osnutak_akademije/bascanska/ >

književnosti započinje od njezina teksta, ali je važna i za proučavanje povijesti glagoljičnoga pisma jer njeno pismo predstavlja glagoljicu prijelaznoga tipa. Prvi puta se spominje ime hrvatskog naroda i ime kralja Zvonimira, a i saznajemo da je kvarnersko područje bilo u granicama Zvonimirove Hrvatske, ali je važna i za političke odnose u njegovo doba.⁴⁹ Nažalost, malo je rasprave oko njene repatrijacije, no prošle godine je inicijativu za njeno vraćanje započela, sada već bivša predsjednica Hrvatske, Kolinda Grabar Kitarović na zamolbu načelnika Općine Baška, Tonija Juranića. Ona želi slijediti model vraćanja kipa Apoksiomena na Mali Lošinj gdje je i pronađen, a i uskoro izgrađen muzej njemu u čast.⁵⁰ Zanimljivo je da se i zalaže za povrat kulturne i druge baštine i imovine i iz drugih država. Grabar Kitarović smatra kako se takvi vrijedni spomenici, kao što je Bašćanska ploča, moraju vratiti svojim izvorišnim mjestima, u ovom slučaju u Jurandvor.⁵¹ Predsjednica je smatrala kako bi model osnutka muzeja mogao pridonijeti razvoju lokalnog gospodarstva, ne samo Baške i Jurandvora već i cijelog otoka kada se radi o turizmu i kulturnom turizmu. Razmatra se mogućnost izgradnje muzeja što znači i da bi i Bašćanska ploča bila na sigurnom, jer bi se omogućilo njeno pravilno čuvanje. Tvrdi kako je potencijal Bašćanske ploče u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti (HAZU) uglavnom neiskorišten, te kako malo ljudi zapravo i zna da se ona nalazi u njenom sjedištu.⁵² Na neki način mogu i potvrditi ovu izjavu, jer sam osobno saznala lokaciju originalne Bašćanske ploče tek kada sam došla u crkvu sv. Lucije u Jurandvor, a to je bio jedan osnovnoškolski izlet. Ne mogu reći da nisam doživjela blago razočaranje i smatram kako bi doživljaj bio potpuniji kada bi ona stajala na svom izvorišnom mjestu. No, Bašćanska ploča se od 1934.godine ugovorom s krčkim biskupom Josipom Srebrničem nalazi u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti te kako navode, ona će i nadalje čuvati Bašćansku ploču kako se i obvezala ugovorom. Protive se tvrdnji predsjednice da je Bašćanska ploča neiskorištena te da ima malo posjetitelja, jer kažu kako Akademija besplatno daje na uvid javnosti hrvatsku kulturnu i znanstvenu baštinu koja joj je povjerena. Bivša predsjednica i lokalna zajednica nemaju ovlasti nad Bašćanskom pločom jer u ugovoru stoji da Bašćanska ploča za sva vremena ostaje vlasništvo Opatije sv. Lucije, Biskupije krčke, a čuvanje i skrb za sva vremena ima i za

⁴⁹ Leksikografski zavod Miroslav Krleža, (n.d.), Hrvatska Enciklopedija, „Bašćanska ploča“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6206> >

⁵⁰ Krinčić M., (2019), Otok Krk, „Predsjednica RH Kolinda Grabar Kitarović u prvoj službenoj posjeti otoku Krku“, [Internet], < raspoloživo na: <https://otok-krk.org/krk/predsjednica-rh-kolinda-grabar-kitarovic%C4%87-u-prvoj-slu%C5%BEbenoj-posjeti-otoku-krku> >

⁵¹ Hina, (2019), Jutarnji list, „Predsjednica će se zauzeti za vraćanje Bašćanske ploče u Jurandvor“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/predsjednica-ce-se-zauzeti-za-vracanje-bascanske-ploce-u-jurandvor-9134270?fbclid=IwAR3TGKLUHG9fxEvlNdA438Q6HWtsg69VWqiYVoL7-BTh-F8ufjUW6hRaoxA> >

⁵² Grad Krk, (2019), „Predsjednica Republike Hrvatske u službenoj posjeti gradu i otoku Krku“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.grad-krk.hr/predsjednica-republike-hrvatske-u-službenoj-posjeti-gradu-i-otoku-krku> >

svaki slučaj Akademija u Zagrebu. Ako Akademija prestane postojati, ploča se predaje zagrebačkom nadbiskupu koji u dogovoru sa krčkim biskupom pohranjuje ploču u palači Akademije na Zrinskom trgu u Zagrebu.⁵³ Povjesničar Neven Budak se također protivi predsjednici tvrdeći kako je to krivo jer se radi o spomeniku od kapitalne važnosti za hrvatsku povijest i kulturu, a jedino primjereno mjesto za njeno čuvanje jest zgrada Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Smatra kako Bašćanska ploča ne privlači osobito veliki interes turista, te da bi njena pravilna prezentacija u Jurandvoru iziskivala velika ulaganja i novu muzejsku zgradu, a on ipak tvrdi kako bi se trebalo više financirati u zaštitu spomeničke baštine. Iz Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti navode kako ploča nije neiskorištena te da je zadivila britansku kraljicu Elizabetu II. tijekom posjeta Akademiji 1972.godine.⁵⁴ Dobro je što je inicijativa predsjednice odjeknula i u Krčkoj biskupiji. Naime generalni vikar Krčke biskupije mons. Franjo Velčić kazuje kako nema još službenog stava jer se treba održati interni dogovor, ali da ne postoji niti ikakav spor između biskupije i HAZU upravo jer je ploča dana na čuvanje u Zagreb zbog velike opasnosti od Talijana da dođu na otok i unište ploču. Tvrdi kako je Bašćanska ploča dana na čuvanje, ali da je to vrijeme prošlo, a za njen povratak, smatra on, bi mogla biti najzainteresiranija lokalna zajednica, mjesna zajednica Jurandvor. Ono što on naglašava jest to da je crkva sv. Lucije u Jurandvoru opatijska crkva, te da nije župna, niti mjesta, niti u vlasništvu Baške, već da je opat sv. Lucije krčki biskup. Osim što je krčki biskup on je i opat crkve sv. Lucije i ujedno je i njezin vlasnik, ali smatra kako zanimanje može iskazati i općina Baška. Govori da Krčka biskupija ne može, odnosno nije u mogućnosti formirati muzej, ali da se grad Krk ozbiljno sprema i u fazi je realizacije da se na krčkome trgu otvori multikulturalni centar, muzej. Lijepo je što je grad Krk odlučio ustupiti jedan cijeli kat Krčkoj biskupiji, što bi značilo da bi se tamo mogla i čuvati Bašćanska ploča. Smatra kako bi ovo bio dobar argument u zahtjevu Krčke biskupije prema Akademiji za vraćanjem Bašćanske ploče. No, nove rasprave u godini dana nismo čuli, a mons. Velčić je zaključio da treba dobro odvagnuti gdje je ploča najsigurnija i gdje se najbolje može prezentirati, ali isto tako smatra da restauratori danas mogu doći na Krk i obaviti ono što se mora.⁵⁵ Dragutin Kniewald u tekstu „*Bašćanska ploča*“ u Zagrebu“ opisuje njeno premještanje sa otoka Krka u Zagreb. Zanimljiv

⁵³ I.I., (2019), tportal.hr., „*Bašćanska ploča ostaje u Zagrebu 'za sva vremena', a evo i zašto*“, [Internet], < raspoloživo na: https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/bascanska-ploca-ostaje-u-zgradi-akademije-za-sva-vremena-a-evo-i-zasto-20190719?fbclid=IwAR1zRr-9VPwQ_joulmaFirbUV4rnSWJH38hNvAn1TSrzOtdSI5IFeePS4u4 >

⁵⁴ Mahmutović D., (2019), 24 sata, „*Kolinda želi Bašćansku ploču maknuti iz zgrade HAZU-a*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.24sata.hr/news/kolinda-zeli-bascansku-plocu-maknuti-iz-zgrade-hazu-a-640439> >

⁵⁵ Pavičić D., (2019), Večernji list, „*Nakon predsjednice i Krčka biskupija za povratak Bašćanske ploče iz Zagreba na otok Krk*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.vecernji.hr/vijesti/nakon-predsjednice-i-krcka-biskupija-za-povratak-bascanske-ploce-iz-zagreba-na-otok-krk-1333491> >

je dio teksta u kojem govori o nezadovoljstvu Jurandvoraca, a smatrao je kako je nemir namjerno „ubačen“ među stanovništvom. Kazao je kako je čuvanje Bašćanske ploče u Jurandvoru zapravo bilo štetno i samo je ubrzalo njeno propadanje. No, Jurandvorci su bili oštri u kritikama oko toga što se važna Bašćanska ploča daje Zagrebu, te su čak, kako sam ranije navela, neovlašteno uzeli originalnu ploču i ukopali je u pod, a plan je bio da ju zabetoniraju, međutim prije nego se to dogodilo vlasti su ušle u trag krađi. Osim što su Jurandvorci smatrali da im se oduzima njihova baština, isto tako su se bojali da će broj turista opadati, no prema tvrdnji Dragutina Kniewalda mještani su ipak uvidjeli da se to ne događa (Kniewald, 1934).

Slika 9. Bašćanska ploča

Hrvatski Apoksiomen, kako ga se voli nazivati, jedan je od rijetkih sačuvanih grčkih kipova koji su nekada krasili grčka svetišta, gradove i vježbališta, a neki smatraju da je čak djelo grčkog kipara Lizipa iz Sikiona a koji je bio aktivan u drugoj polovici 4.st.pr.n.e. Hrvatski je Apoksiomen brončani kip visine 192 cm postavljen na sačuvanu izvornu brončanu plintu visine 10 cm. Kip prikazuje mladog atletičara, što je za ono doba bilo uobičajeno, koji je upravo završio natjecanje ili neko vježbanje i u tom trenutku se opušta i posvećuje čišćenju svojeg tijela od ulja, znoja i prašine (gr. *apoxyesis*) pa od tuda i naziv Apoksiomen. Njegovo nalazište je u podmorju otočića Vele Orjule pokraj otoka Lošinja, a slučajno ga je pronašao belgijski turist Rene Wouters, 1996.godine, iako i tu postoje priče da je prešutno htio izvući kip sa svojim prijateljima, kolegama i odnesti ga u Belgiju, no kip je bio pretežak, pa je nalaz prijavljen Ministarstvu kulture Republike Hrvatske 1998.godine. Sastavlja se projekt, te je poduzeta hitna akcija vađenja kipa iz mora zbog opasnosti od ilegalnog ronjenja na tom lokalitetu. Kako je kip završio u moru? Pretpostavlja se da je kip bio teret rimskoga broda koji je plovio na sjever prema nekim većim gradovima, kao što je Pula, Raveni,...ili nekoj od sofisticiranih sredina

izvan grada. Sačuvano je osam antičkih inačica i varijanti ovog motiva, a to je upravo atletičar u trenutku čišćenja svojeg tijela nakon natjecanja, a oni izrađeni od bronce su kip iz Efeza (Ephesos muzej u Beču, Austrija) i glava kipa (Kimbel Art muzej, Forth Worth, SAD). Ipak većina smatra da kip datira u kasno klasično ili rano helenističko doba u rasponu od 360.g. do 280.g.pr.n.e. Akademik Nenad Cambi smatra kako je Hrvatski Apoksiomen helenistička kopija iz 2.-1. st.pr.n.e.⁵⁶ Svoj trajni smještaj Apoksiomen je čekao oko osam do devet godina jer je bio izlagan u raznim muzejima na različitim mjestima u Hrvatskoj i izvan nje. Bio je u izložbama u Zagrebu (Arheološki muzej Zagreb), Osijeku (Arheološki muzej Osijek), Rijeci (Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja), Splitu (Etnografski muzej Split), Zadru (Muzej antičkog stakla), Ljubljani (Mestni muzej Ljubljana) ali i u najpoznatijim svjetskim muzejima počevši od 2006.godine u Firenci (Italija, Palazzo Medici Riccardi), zatim 2012/2013. godine u Muzeju Louvre u Parizu (Francuska), pa čak i 2015. godine u Britanskom muzeju u Londonu i J. Paul Getty Muzeju u Los Angelesu (SAD).⁵⁷ U travnju 2016.godine otvoren je u palači Kvarner u Malom Lošinj Muzej Apoksiomena. Također je i ovom događaju prisustvovala bivša predsjednica Grabar Kitarović te je kazala kako je Apoksiomen postao dio identiteta Malog Lošinja i Jadrana i da se upravo tu i treba čuvati, a uspoređuje i druge znamenite antičke kipove koji su također dio identiteta gradova poput Londona ili Pariza u čijim se muzejima nalaze. Grabar Kitarović je istaknula kako je vraćanje Apoksiomena u Mali Lošinj potvrda hrvatske izvrsnosti na europskoj kulturnoj pozornici. Kazala je kako su se ona, bivši ministar kulture Božo Biškupić, i gradonačelnik Malog Lošinja Gari Cappelli zalagali za povratak Apoksiomena na Lošinj jer su smatrali kako se hrvatski turizam mora preoblikovati u smjeru kulturnog turizma, budući da se Lošinj ne može oslanjati na samo nekoliko mjeseci ljetnog turizma. Također je istaknula kako je Muzej Apoksiomena, kao i Vučedolski muzej, Muzej antičkog stakla, Muzej u Naroni, Muzej alke primjer muzeja koji zapravo preobražava zajednicu i daje joj novi identitet, a tvrdila je kako ulaganje u kulturu i baštinu nije trošak, već ulaganje u razvoj i budućnost. Zaključila je kako Lošinjani moraju sačuvati uspomenu, dati joj novo značenje i produžiti život ovom umjetničkom djelu.⁵⁸ Gradonačelnik Malog Lošinja Gari Cappelli je kazao kako je izgradnja muzeja i povratak Apoksiomena doprinijelo razvoju Lošinja kao cjelogodišnje turističke destinacije, a također i otvara mogućnost nove ponude kao što su

⁵⁶ Hrvatski Restauratorski Zavod, (n.d.), „Hrvatski Apoksiomen“, [Internet], < raspoloživo na: <http://www.h-r-z.hr/index.php/djelatnosti/konzerviranje-restauriranje/metal/222-hrvatski-apoksiomen> >

⁵⁷ Hrvatski Restauratorski Zavod, (n.d.), „Kip Apoksiomena“, [Internet], < raspoloživo na: <http://www.h-r-z.hr/index.php/aktualno/arhiv-novosti/2062-kip-apoksiomena> >

⁵⁸ Hrvatski Restauratorski Zavod, (n.d.), „Kip Apoksiomena“, [Internet], < raspoloživo na: <http://www.h-r-z.hr/index.php/aktualno/arhiv-novosti/2062-kip-apoksiomena> >

antička kuhinja, antički kulturni putovi. Gradonačelnik smatra kako je borba za povratak Apoksiomena na Lošinj doprinos sustavnom usmjeravanju Lošinja ka važnom položaju u hrvatskom kulturnom turizmu.⁵⁹ Zanimljivo je i što se sve jednom atrakcijom može osmisliti. Tako je osmišljena ponuda na temu Apoksiomena i antike s namjerom upoznavanja s kulturnom baštinom i antičkim naslijeđima Hrvatske i otoka Lošinja. Održavaju se brojne edukacije, događanja, radionice, i sve je na temu Apoksiomena i antike.⁶⁰

Slika 10. Hrvatski Apoksiomen

Ovim primjerima sam htjela skrenuti pažnju na to da i u Hrvatskoj postoje važni i vrijedni predmeti, a zapravo se borimo ponekad sa istim problemom kao što su i primjeri Rosette kamena, biste kraljice Nefertiti, sveti predmeti Aboridžina i ljudski ostaci Američkih domorodaca a to je problem repatrijacije. Navela sam primjer Apoksiomena kako bi ukazala na dobar primjer vraćanja kipa u njegovo izvorno mjesto nalaska. Iako se dugo vremena raspravljalo gdje će kip biti postavljen, u Zagrebu, Rijeci, ..., ipak je zahtjev odjeknuo i na kraju je kip pronašao ponovno svoj put „kući“. Dakako, dobro je zapitati se da li samo mjesto pronalaska odlučuje pripadanje tom mjestu, iako nije izrađen na toj lokaciji, već daleko u staroj Grčkoj. Dalo se bi se o tome pričati, ali smatram da to ne predstavlja problem jer Grčka nikada nije tražila kip nazad, a i radi se o kipu koji se izrađivao u puno primjeraka u ono doba i vjerojatno se prodavao kao što se i danas prodaje kopija Mona Lise npr. Htjela sam ovim primjerima pokazati da se o takvim zahtjevima i problemima mora početi javno pričati da bi se

⁵⁹ Hrvatski Restauratorski Zavod, (n.d.), „Kip Apoksiomena“, [Internet], < raspoloživo na: <http://www.h-r-z.hr/index.php/aktualno/arhiv-novosti/2062-kip-apoksiomena> >

⁶⁰ Hrvatski Restauratorski Zavod, (n.d.), „Kip Apoksiomena“, [Internet], < raspoloživo na: <http://www.h-r-z.hr/index.php/aktualno/arhiv-novosti/2062-kip-apoksiomena> >

nešto i pokrenulo. Logično je zaključiti da bi se Bašćanska ploča trebala vratiti na Krk jer je ipak u vlasništvu krčkog biskupa. Ali HAZU s druge strane tvrdi kako je dana na čuvanje za sva vremena i zapravo je teško donijeti pravu odluku. No, ipak smatram kako je opasno razdoblje i nemogućnost sigurnog čuvanja ploče na otoku Krku davno prošlo, a budući da je ploča dana samo na čuvanje, mislim da je možda fer da se ona i vrati mještanima Jurandvora, ili makar u muzej u gradu Krku. Važno je napomenuti da su ondašnji Jurandvorci odmah uvidjeli važnost Bašćanske ploče i čuvali su ju onako kako su oni mislili da je ispravno. Nažalost im to nije uspjelo i to je jedan od razloga što se ploča premjestila u Zagreb. Ali danas su druga vremena i mještani Jurandvora i Krka i danas njeguju povijest Bašćanske ploče i smatraju je vrijednim izvorom informacija, kao dio njihove povijesti. Ona nije Jurandvorcima važna samo za turizam, već je važna za kulturu, lokalnu povijest, jezik i još mnogo drugih stvari. Ovakvi pronalasci su rijetki i zašto ne ojačati lokalna mjesta turistički i kulturno, a ne se centralizirati. Istina i Zagrepčanima ona predstavlja nešto vrijedno, ali kako je tek stanovnicima Krka kojima ploča predstavlja u neku ruku ponos. Isto tako mogu reći budući da sam iz Novog Vinodolskog da mi puno znači najstariji cjelovito sačuvan zapis običajnog prava, Vinodolski zakonik (od njega najstariji možda samo Ruska pravda) pronađen upravo u Novom. Iako izvornika nema postoji sačuvan najstariji rukopis, prijepis, pisan glagoljicom u drugoj polovici 16.st. (postoje i mlađi prijepisi). Taj se prijepis čuva u Nacionalnoj sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Nisam imala prilike vidjeti ga uživo i također bi voljela da se nalazi u gradu Novom. Smatram da se grad Novi isto može kulturno i turistički još više ojačati, sigurno bi se osmislila zanimljiva izložba i priča koja povezuje gradove i mjesta kao što su Ledenice, Bribir, Grižane, Drivenik, Hreljin, Bakar, Trsat, Grobnik i naravno Novi Vinodolski. Mogu shvatiti želju lokalnog stanovništva Jurandvora za repatrijacijom Bašćanske ploče, jer također i sama bi htjela da se Vinodolski zakonik vrati u Novi. Jednostavno smatram da je doživljaj drugačiji i da bi se dao širi kontekst, a možda bi se našli i pojedinci koji znaju poneku priču od svojih predaka, a koja se tiče zakonika ili ploče. U Zagrebu se ionako ima mnogo toga za vidjeti i bez Bašćanske ploče i Vinodolskog zakona.

7.1. Anketa

Odlučila sam složiti jednu kratku anketu u kojoj je glavno pitanje bilo smatraju li ispitanici da se Bašćanska ploča mora vratiti u Jurandvor ili bi trebala i dalje ostati u Zagrebu u zgradama HAZU. Kako bi bili bolje upoznati sa situacijom dala sam kratak uvod u priču kako je Bašćanska ploča premještena u Zagreb, te zbog čega. Također sam spomenula i inicijativu bivše predsjednice Grabar Kitarović, načelnika Općine Baška da se Bašćanska ploča vrati u

Jurandvor ili novi muzej koji će biti izgrađen u gradu Krku, i isto tako sam napisala koji je argument HAZU-a za to da ploča mora ostati u Zagrebu. Ispitanici su morali odgovoriti i na pitanje znaju li nešto o Bašćanskoj ploči od prije. Naime, poslala sam mailove načelniku Općine Baška, Toniju Juraniću, i mons. Franji Velčiću kako bi mi dali svoje obrazloženje zašto žele vratiti Bašćansku ploču. Dobila sam odgovor mons. Franja Velčića, ali ne i od načelnika Tonija Juranića. Anketa je bila anonimna, a godine su varirale od 22 do 62 godine. Neki odgovori su bili kratki (unatoč pod pitanju da se odgovor obrazloži), ali bilo je i dosta odgovora koji su zanimljivi i opširni, pa ću ih nekoliko ovdje i napisati. Većina ispitanika je imala priliku vidjeti kopiju Bašćanske ploče u Jurandvoru, ali ne i u Zagrebu, što je možda i zbog toga jer su ispitanici uglavnom iz Rijeke i okolice. No, unatoč tome neki su vidjeli samo original, a rijetki su posjetili i jedno i drugo. Što se tiče njihovog znanja o Bašćanskoj ploči, ono je očekivano, odnosno uglavnom ono što se učilo u osnovnoj i srednjoj školi. No odgovori su različiti što se tiče pitanja o tome kamo Bašćanska ploča pripada. Većina ih smatra da se mora vratiti na Krk, nešto manje da mora ostati u Zagrebu i nekoliko onih koji smatraju dok se ne osiguraju uvjeti ploča treba ostati u Zagrebu.

Evo nekoliko odgovora u korist argumenta da se Bašćanska ploča vrati u Jurandvor:

Ispitanik 1: Bitno je da se nalazi tamo odakle potječe, kao što je npr. Apoksiomen vraćen Lošinju. Ukoliko Baška nema svoj muzej možda se može čuvati u bilo kojem muzeju na otoku Krku. Ipak je to bliže „mjestu pristanka“ nego Zagreb.

Ispitanik 2: Zato što je izvorno pronađena na Krku, ljudi s ciljem dođu u crkvicu kako bi vidjeli mjesto pronalaska, osjetili atmosferu mjesta i možda maštali o prošlosti, da bi na kraju shvatili da je ono u što gledaju kopija. Nema smisla da danas ploča bude u Zagrebu.

Ispitanik 3: Smatram da pripada istoj lokaciji kao i ono što je njome darovano. Na taj način čine cjelinu koja se ne bi smjela razdvajati. Ona je kulturna baština jednoga kraja i ne vidim razloga zašto netko drugi smije to eksploatirati (zarađivati) bez izričite privole vlasnika.

Ispitanik 4: Većina znamenitosti su na izvornim mjestima pronalaska, te smatram da bi i originalna Bašćanska ploča bila sigurno zbrinuta na svom Krku. Kopija bi se trebala čuvati u Zagrebu i bila bi dostupna svima, a original u svom mjestu.

Ispitanik 5: Mislim da Zagreb ima i svoje baštine i kulture. Ne trebamo biti toliko centralizirani. Treba poticati i male lokalne zajednice. Ukoliko postoje uvjeti da se kvalitetno čuva na izvornoj

lokaciji to bi bilo logičnije, ima više smisla kada se dođe u posjetu otoku Krku da se vidi ono što je izvorno odande.

Ispitanik 6: Smatram da bi svi slični predmeti, spomenici i slično trebali biti izloženi na mjestu gdje su prvotno bili izloženi i pronađeni, naravno ako su dobro zaštićeni i osigurani.

Ispitanik 7: Jednostavno je logično da bude na mjestu gdje je nađena da se zaokruži cijela povijesna priča oko toga.

Ispitanik 8: Darovnica kralja Zvonimira benediktinskom samostanu sv. Lucije treba „stanovati“ na svom originalnom mjestu.

Ispitanik 9: Osobno smatram da dokument ima veću kulturnu vrijednost ako se nalazi na mjestu na kojem je nastao, a time bi i posjetioči mogli bolje doživjeti kulturu u kojoj je dokument nastao.

Ispitanik 10: To je njeno izvorno mjesto, gdje pripada. Jurandvor je poznat po Bašćanskoj ploči i na taj način bi privukao brojne posjetitelje, konzumente kulturnog turizma.

Ispitanik 11: Zalažem se da umjetnine uvijek budu na izvornom mjestu jer tada tek dobivaju pravu vrijednost, kada su u okruženju u kojem su pronađene. Mala mjesta posebno onda dobivaju na važnosti kada imaju tako neki veliki spomenik, to pridonosi razvoju mjesta i više ljudi bi ju vidjelo u sklopu turističkih izleta nego u akademiji u Zagrebu.

Ispitanik 12: Smatram da su okolnosti zbog kojih se danas čuva u HAZU odavno prestale. Ugovor kojim je Bašćanska ploča predana HAZU može biti razvrgnut nakon ovoliko vremena i može biti potpisan novi ugovor kojim se ploča vraća u mjesto nastanka.

Ispitanik 13: Smatram da se Bašćanska ploča treba vratiti na otok Krk, ukoliko se izgradi muzej i ostvare uvjeti za adekvatno čuvanje tako važnog spomenika. S obzirom da je to kulturna baština otoka Krka, mislim da, ukoliko se ostvare potrebni uvjeti, nema potrebe da se čuva u HAZU. Vremena su se drastično promijenila od davne 1934. kada je Bašćanska ploča predana na čuvanje te su svi razlozi zbog kojeg je tada predana na čuvanje u HAZU danas irelevantni, odnosno nema straha od agresora koji bi ju mogli uništiti, restauracije i procesi očuvanja spomenika mogu se odvijati na licu mjesta u Krku itd.

Ispitanik 14: Zalažem se za vraćanje Bašćanske ploče u Jurandvor. Razlog tome je mogućnost očuvanja Bašćanske ploče i u izvornom mjestu na kojem je pronađena, a da pritom posjetitelji imaju priliku doživjeti tu vrijednu baštinu u njezinom pravom okruženju. Smatram da nema

razloga za strah od njezina uništenja budući da je moderno doba pružilo mogućnost za razvijanjem ruralnih sredina, pa tako i samih muzeja u izvornom mjestu pronalaska ili njegovom okruženju. Uz to, mislim da lokalno stanovništvo ima pravo na čuvanje tako vrijednog spomenika koji je dio, kako Hrvatske, tako i njihove lokalne povijesti.

Ispitanik 15: Mišljenja sam da takav spomenik svoju istinsku vrijednost postiže upravo tamo gdje je i pronađen. Tek kada se nalazi na mjestu gdje je pronađen, u takvom okruženju, baš u malenom Jurandvoru, tek tada ovakav spomenik može nekoga tko nije upućen u hrvatsku povijest, glagoljicu i darovnice, ukazati mu na svoje pravo značenje, veličinu i vratiti ga barem jednim dijelom u taj maleni dio naše povijesti koji sa sobom nosi predivno, a nažalost zaboravljeno pismo glagoljicu. Gledamo li ovako nešto sa turističke strane, nemojmo zaboraviti na mogućnost turističke valorizacije u slučaju povratka Bašćanske ploče na otok Krk. Ukoliko takav spomenik ostane na čuvanju u HAZU-u, nikada neće više „zasjajiti“ i pokazati svoju pravu vrijednost. Kada bi turistička valorizacija bila odrađena na kvalitetan i održiv način, ovakvom spomeniku mogla bi biti zagarantirana sigurnost i očuvanje u svom „jedinom domu“, a turistu bi se mogao ponuditi kvalitetan i bogat turistički proizvod koji uključuje turu kroz Jurandvor i Bašku te uvod u glagoljicu i razgledavanje originalnog spomenika, što bi također osiguralo i podizanje Jurandvora na jedan viši turistički nivo (što samim time rezultira povećanjem zarade, uključivanjem lokalnog stanovništva u rast i razvoj mjesta, zapošljavanje lokalnog stanovništva, očuvanje kulture i dr.). Kao i uvijek, NE VIDIMO vrijednost onoga što imamo i ne znamo to iskoristiti i sačuvati na pravi način.

Nekoliko argumenata zašto Bašćanska ploča mora ostati u Zagrebu:

Ispitanik 1: Razlog je posve jednostavan. Mislim da je Bašćanska ploča u Zagrebu sigurnija nego u Jurandvoru. Kada se, i ako se, jednoga dana stvore svi potrebni uvjeti da bi se Bašćanska ploča vratila u Jurandvor, onda u redu. Do tad, Hrvatska bi se trebala potruditi vratiti sve ostale vrijedne spomenike i dokumente koji se trenutno nalaze izvan matice, diljem Europe i svijeta.

Ispitanik 2: Smatram da je Bašćanska ploča kulturna baština Hrvatske, a ne samo određenog mjesta. S obzirom na to mislim da je dostupnija široj javnosti u Zagrebu. Usto je i manja mogućnost njenog oštećenja.

Ispitanik 3: To je prevažan artefakt za RH da bi bio u jednom malom, teško dostupnom mjestu.

Ostali odgovori koje nisam navela su uglavnom oni koji govore da bi trebala ostati u Zagrebu dok se ne nađe rješenje za njeno pravo čuvanje na otoku Krku ili da ne znaju gdje je sigurnija

lokacija za njeno očuvanje, pa zbog toga ne mogu dati niti svoje mišljenje. Iz ove ankete možemo primijetiti da se ipak većina zalaže za njeno vraćanje pod uvjetom da se pravilno čuva. Mnogi vide vraćanje Bašćanske ploče na Krk kao i pomoć turizmu, ali isto tako smatraju da je vraćena u svoj kontekst i da je njen doživljaj tamo veći. Tvrde kako je situacija danas drugačija od one iz 1934.godine, te je vraćanje ploče sasvim logično. Oni koji su protiv još uvijek smatraju kako se u Zagrebu najbolje čuva, ali i da je posjećenost veća tokom cijele godine nego na Krku. Ipak, iako nisam navela sve odgovore zbog sličnosti sa odgovorima koje sam napisala, je većina za to da se Bašćanska ploča vrati u Jurandvor ili u muzej u gradu Krku. No ovo su odgovori 37 pojedinaca, a da se istraživanje provede na razini cijele Hrvatske dobila bi se potpunija slika, a naročito bi zanimljivo bilo pitati ljude sa otoka Krka i iz Zagreba što oni misle o ovoj situaciji.

Odgovor generalnog vikara Krčke biskupije mons. Franja Velčića:

Što se tiče vraćanja Bašćanske ploče na otok Krk, to je vrlo složeno pitanje. Naime, ona je uzeta u Zagreb, s dopuštanjem tadašnjeg biskupa krčkog dra. Josipa Srebrnića, ponajprije radi konzervacije iste, odnosno desalinizacije, ali i zbog opasnosti političke nestabilnosti, tj. opasnosti da ju Talijanski okupatori ne unište. Zatim se tu postavlja pitanje vlasništva iste. Naime, krčki biskup kao naslovni opat opatije Sv. Lucije u Jurandvoru, vlasnik je iste. Ako gledamo geografski, ona pripada crkvi sv. Lucije koja se nalazi u župi Bašćanska Draga itd. Pitanje povratka Bašćanske ploče u Bašku, indirektno je pokrenula bivša predsjednica RH Kolinda G.K. Istina je, da je danas tendenca među povjesničarima umjetnosti da se povijesni spomenici sačuvaju „in situ“, a ne da se odvlače u velike gradske centre. Po toj logici, i ne uz malu borbu, i Apoksiomen se vratio u Mali Lošinj, tj. tamo gdje je pronađen. I danas se vidi da je to vrlo uspješno napravljeno. Ali trebalo je napraviti i vrlo prikladno izložbeno mjesto...i sve što je s time povezano. S druge strane i ova logika je opravdana! Bašćanska ploča je danas u atriju Hrvatske Akademiju ZU. Ona je, slobodno možemo reći, na vrlo doličnom mjestu, ali moramo i to reći da je slabo posjećena. Zagreb je ionako velegrad i ima se što vidjeti u njemu, pa se jedva tko sjeti da posjeti i vidi Bašćansku ploču. (Moram priznati da ju ni ja nisam do sada posjetio!!!).

Možemo iz odgovora zaključiti da je mons. Franjo Velčić dakako za repatrijaciju Bašćanske ploče na otok Krk, ali isto tako ne umanjuje činjenicu da je smještena na doličnom mjestu. Mogu reći da se slažem sa njegovim odgovorom i teško je sada, trenutno dati ispravan odgovor. Ako su uvjeti adekvatni, a mislim da je danas to moguće, onda se ploča mora vratiti u svoj kraj. Mora se komunicirati i sa lokalnom zajednicom i vidjeti što oni žele.

7.2. Analiza Hrvatske situacije na temelju obrađenog u radu

Priča oko pronalaska hrvatskog Apoksiomena je pomalo mutna. Naime, Dubravko Balenović, geolog, hrvatski podvodni ribolovac, sportski dužnosnik, poduzetnik, političar i publicist, stanovnik je Malog Lošinja i on ima svoju verziju priče kako je pronađen Apoksiomen. Iako je službena i pristojna priča da ga je pronašao belgijski turist Rene Wouters koji ga je prijavio onda i nadležnim vlastima, sve na pošten način, ipak Balenović tvrdi da je redosljed događaja ipak malo drugačiji. Najprije bih htjela napisati koja je obaveza onoga koji pronađe određeno kulturno dobro, dakle artefakte i kako ih se štiti. Svaki nalaz kulturnog dobra u zemlji, moru ili vodi kao državnim površinama i nalaz kulturnog dobra kojemu nije utvrđen vlasnik postaje državno vlasništvo, dakle pravo vlasništva kulturnog dobra kao javnog dobra koje je od općeg interesa pripada Republici Hrvatskoj, a pravo prvokupa kulturnog dobra ponuđenog na prodaju drži nadležno tijelo grada ili općine, a zatim i Republika Hrvatska (Meštrović, 2017:57). Osim Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture kao glavnog za obavljanje funkcije osnovnog nadležnog tijela i prava na autoritet, pravo na autoritet drže i ovlaštene institucije poput muzeja, galerija, arhiva, instituta, restauratorskih ustanova, knjižnica, a tek u dogovoru i skladu sa Zakonom o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara i u suradnji s državnim nadležnim tijelima obavljanje poslova zaštite i očuvanja može biti povjereno i drugim fizičkim i pravnim osobama (Meštrović, 2017:57). Svaki građanin je dužan prijaviti pronalazak dobra istim tim nadležnim tijelima, a za koje se predmnijeva da ima svojstva kulturnoga dobra (Meštrović, 2017:57). Što se tiče kategorije podmorskih lokaliteta ona je sigurnosno posebno osjetljiva cjelina kulturnoga dobra. Budući da ju nije moguće samo tako optički nadzirati i fizički obilaziti, ova cjelina otežava pokušaje redovite kontrole. Istraživanje podmorja (istraživanje kulturnih dobra) se povjerava stručnim znanstvenim timovima s odgovarajućim ronilačkim obrazovanjem, iskustvom i ovlaštenjem. Nadležna tijela u ovim istraživanjima su Ministarstvo kulture, ovlaštene službene osobe Lučke kapetanije i Ministarstva unutarnjih poslova. Stručni voditelj podmorskog istraživanja mora osigurati obilježavanje područja na kojima se istraživanje i odrađuje i ima dužnost obavijestiti državna nadležna tijela o početku, trajanju i prekidu istraživanja. Nakon završetka istraživanja, kako bi se zaštitilo područje sa pronađenim kulturnim dobrima, mora se upotrijebiti metalna zaštitna konstrukcija („kavezi“) (Meštrović, 2017:61). Podmorski materijal nema veliku estetsku vrijednost, ali je njegova cjelovitost u izvornom obliku na posebnoj cijeni. Zbog svoga javnog smještaja i često relativno lake pristupačnosti, on predstavlja savršenu metu pojedincima i skupinama koji su zainteresirani za takve artefakte. Problematična su ilegalna prikupljanja

materijala, najčešće u plićim dubinama gdje nije potrebna profesionalna ronilačka oprema. Ovakva kaznena djela teške krađe provode pojedince, skupine ali i slučajni ili upućeni nalaznici koji u tome vide dobru priliku, a ponekad se i organizira planirani zločinački pothvat. Osim što se krađom gube ti predmeti, također se nestručnim vađenjem i sam lokalitet uništava koji predstavlja izvor znanstvenih informacija o širem kontekstu cjelokupne arheološke situacije (Meštrović, 2017:62). Ako se ne prijavi pronalazak važnog predmeta ili lokaliteta kulturnog dobra, onda se to definira kao kazneno djelo prisvajanja, a naročito s posebnom težinom ako je prouzročeno i oštećenje kulturnoga dobra (Meštrović, 2017:63). Da se vratimo na priču o Apoksiomenu. Belanović tvrdi kako je došao do par verzija priče zašto se čekalo gotovo tri godine (od 1996. do 1999.godine) da bi se Apoksiomen izvadio iz mora. Govori da je sve to povezo slušajući priče od samoga Woutersa i svojeg brata koji je i sudjelovao u svim naknadnim istraživanjima. Rene Wouters je ronio u kolovozu 1996.godine u organizaciji Submartina. Kada je već sve poznatije i zanimljive lokacije prošao, nije znao kamo bi još mogao ići, pa mu je nakon raspitivanja, poznavatelj podmorja Rade Mnazonija, rekao da ode roniti sa zapadne strane Velih Orjula. Iako se tamo smatralo da nema ništa bitno za vidjeti, osim muljevito dna, ispostavilo se da tamo leži upravo Hrvatski Apoksiomen. Nakon što ga je pronašao, Rene je ronio još dva puta, a kada je shvatio da kip ne može sam pomaknuti, a kamoli i izvaditi, oputovao je natrag u Belgiju. Svoj pronalazak je povjerio dvojici prijatelja, a s kojima je planirao vratiti se u jesen kako bi ga pokušali skupa izvaditi. Međutim, opet nije bilo uspjeha. Tražili su nekoga sa većim iskustvom i boljom opremom. Došli su do Roberta Stenuita, jednog od najvećih i najuspješnijih svjetskih hidroarheologa. On je procijenio da se radi o iznimnom nalazu, te je odglumio da je zainteresiran za rad sa Woutersom, ali je po belgijskom ministarstvu kulture kontaktirao hrvatskog veleposlanika u Beneluxu, Janka Vranitzany-Dobrinovića, a on je pak obavijestio našeg ministra kulture Božu Biškovića i cijela stvar se pokrenula u legalnom smjeru. Robert Stenuit je omogućio i osigurao značajna materijalna i tehnička sredstva za vađenje, kao i za naknadna istraživanja okolnog podmorja. Tvrdi Belanović kako mu je slijedeće godine i sam Wouters rekao kako u trenutku kada se glava odvojila od ostatka kipa nije zaplakao od ganuća već zato jer je shvatio da je, dok još nitko nije znao za Apoksiomenu, mogao jače uhvatiti glavu, otkinuti je i bez problema odnijeti, jer bi za nju dobio barem milijun eura.⁶¹ Možemo uočiti da je Rene Wouters zapravo učinio kazneno djelo, jer prema zakonu svaki se pronalazak mora prijaviti nadležnim tijelima, kao što su Konzervatorski odjel

⁶¹ Belanović, D., (2017), Rafinerija ideja, „Neispričane i manje poznate priče o Apoksiomenu na 90.000.000 eura osiguranom najvrjednijem muzejskom eksponatu u Hrvatskoj“, [Internet], < raspoloživo na: <https://rafinerijaideja.com/neispricane-i-manje-poznate-price-o-apoksiomenu-na-90000-000-eura-osiguranom-najvrjednijem-muzejskom-eksponatu-u-hrvatskoj/> >

Ministarstva kulture, muzeji, knjižnice, arhivi i sl. Ako pojedinac mora biti kažnjen zbog neprijavlivanja kulturnog dobra, zašto je onda Rene Wouters prošao nekažnjeno? U svim medijima, ali i u službenim dokumentima se konstantno ponavlja njegovo ime kao ime poštenog nalaznika kipa. Jasno je da je kip nastojao ukrasti i odvesti u Belgiju, kako bi, ne sačuvaao kip (ili samo glavu kipa), već kako bi ga nekome prodao i zaradio veliku svotu novca. A prema zakonima je jasno da Republika Hrvatska odlučuje o tome što će sa predmetom biti, pa je isto tako izvođenje predmeta van države pronalaska također kažnjivo, a to je upravo Wouters nastojao učiniti. Osim što se u njegovoj nakani već vidi da ga pokušava ukrasti, isto tako je i sam kazao da je htio barem glavu sačuvati i prodati. To je već drugo kazneno djelo, a odnosi se na oštećenje kulturnog dobra. Međutim, Wouters je prošao nekažnjeno i još k tome postao „heroj“ koji je pronašao vrijedni artefakt i to javio nadležnim tijelima.

Kada govorimo o sigurnosti artefakata, možemo reći da su danas uvjeti drugačiji i da se većina muzeja gradi prema modernim standardima zaštite. Nema razloga za centraliziranjem, kao što je netko naveo u anketi, grad Zagreb već ima puno svojih kulturnih baština i vrijednih predmeta, pa zašto onda ne bi Bašćanska ploča bila na otoku Krku? Prema ovom ispitaniku važno je poticati male i lokalne zajednice. Međutim neki smatraju, kao što vidimo i prema anketi, da je posjećenost manja nego u Zagrebu jer je manje popularno mjesto. Ako se prisjetimo što su kolege James Cuna govorili, da su manja mjesta manje popularna i manje posjećenija, i isto tako se trati vrijednost predmeta koje tamo i stoji i zbog toga je najbolje dati predmet na čuvanje velikim i popularnim gradovima koje je i lakše posjetiti, nego nekim zabačenijim mjestima. Ali isto tako otok Krk je jedna od najposjećenijih destinacija tokom ljeta, isto tako i od domaćih ljudi tokom i nakon ljeta. Ne moramo niti ići na otok Krk kako bi to znali, već je svake godine isti članak o tome da se stvaraju velike gužve na mostu, što znači da je posjećenost velika. Osim toga, Baška je jedna od top destinacija na otoku, a u svakom opisu Baške se spominje i Jurandvor i Bašćanska ploča koju onda ljudi posjećuju, naravno kopiju ploče, jer je to ono što se tamo „mora“ posjetiti. Zašto se onda turistički i ekonomski ne bi jačala ovako manja mjesta, kao što se mnogi i u anketi pitaju. Da, jasno je da se davne 1934.godine ploča dala na čuvanje u Zagreb, međutim opasna vremena su prošla, a zaštita predmeta je danas gotovo svugdje ista, još k tome kad se i izgradi muzej u gradu Krku, nema razloga da se ploča ne vrati. Egipćani su bili primjer, možemo tako to reći, onih koji nisu imali izgrađene muzeje sa dovoljnom zaštitom artefakata, pa su pod tom izlikom mnogi artefakti i izvedeni van zemlje. Međutim, modernizacijom se omogućava da i egipatski muzeji, ne samo oni najveći, već i manja u lokalnim mjestima budu sagrađeni prema modernim standardima. Kada bi se vratilo

mnogo artefakata, otvorilo bi se mnogo novih radnih mjesta, isto tako bi bio slučaj i za Bašćansku ploču. Kako je netko u anketi odgovorio, time se otok Krk i Jurandvor podiže na jedan viši turistički nivo, otvorila bi se mnoga nova radna mjesta (prvo što se tiče gradnje muzeja, a zatim i dugoročna radna mjesta kao što je osoblje muzeja), lokalno stanovništvo bi se uključilo u razvoj i rast mjesta i isto tako bi se lokalno stanovništvo i moglo zaposliti, dolazi i do veće zarade, ali i dolazi do očuvanja kulturne baštine na svojem originalnom mjestu. Kao što Egipćani žele i rade na izgradnji muzeja koji će se nalaziti baš u gradu u kojem je vladala kraljica Nefertiti, isto tako bi i otok Krk otvorio muzej na kojem je i pronađena Bašćanska ploča. Mnogi u anketi govore o kontekstu mjesta pronalaska predmeta. Naravno da se može ljepše i bogatije složiti priča o Bašćanskoj ploči i njejoj važnosti u izvornom mjestu, nego u Zagrebu, a ona je bila veoma važna i vrijedna, ne samo za Jurandvor, već i za cijelu Hrvatsku. Kada je tako nešto od velike važnosti za cijelu državu, onda to puno doprinosi i mjestu na kojem je ploča nađena. Govorimo o glagoljici i prvi puta spomenutom imenu na hrvatskom jeziku, a ako to nije važno za hrvatsku povijest, ne znam što jest. Upravo bi se u Jurandvoru ili barem u gradu Krku mogla njegovati i čuvati lokalna povijest mjesta. Ako usporedimo slučaj biste kraljice Nefertiti sa Bašćanskom pločom možemo uočiti da je bista barem imala neki značaj za Nijemce, predstavljala je određeni simbol. No, što Bašćanska ploča znači za Zagreb? Da, sadrži glagolsko pismo i važno je za cijelu Hrvatsku, ali ova darovnica nije nastala u Zagrebu, već ima najveću važnost za otok Krk jer je njemu namijenjena, a i govori se o Zvonimirovim sjevernim granicama kraljevstva na otoku Krku. Zagreb je samo, jednostavno rečeno, pričuvala ploču kako se ne bi uništila, ali to je jedini razlog zašto je ona tamo, i to je vrijeme opasnosti odavno prošlo. Zagreb ima za ponuditi mnogo toga, tokom cijele godine, pa zbog toga Bašćanska ploča nije toliko niti posjećena, baš kao što kaže i mons. Franjo Velčić. Ljudi jednostavno planiraju posjetiti druge lokacije i muzeje u Zagrebu, a rijetko kada će se sjetiti da bi mogli posjetiti baš HAZU. Kada bi se Bašćanska ploča vratila, sigurno bi se ova velika posjećenost još i više povećala jer je ta ploča možda, odnosno i je, najvrjednije kulturno dobro pronađeno na otoku Krku. Drago mi je da je barem Hrvatski Apoksiomen vraćen na izvorno mjesto pronalaska, ali o njegovoj sigurnosti bi se dalo raspravljati, jer se ne nalazi niti u staklu, niti se ne nalazi barem neka ogradica oko njega. Time su veće šanse da netko, možda ne i namjerno, sruši ili ošteti kip. Smatram da bi se tako vrijedan kip trebao više paziti.

8. ZAKLJUČAK

Pitanje repatrijacije je kompleksno, ali smatram da je ono potrebno i za narod/državu i domorodačke zajednice koji je zahtijevaju. Naravno, postoje primjeri zahtjeva repatrijacije koja nisu adekvatna, a to je primjer kojeg sam navela u radu i odnosi se na zahtjev Italije za repatricijom vaze stare 2300 godina nađena na području Italije, ali je nastala u Grčkoj. Repatrijacija ljudskih ostataka ima veliki značaj za Američke domoroce, njima je to proces izlječenja i oporavka. Kao što netko doživljava smrt svojeg bližnjeg tako oni doživljavaju ponovno iskapanje preminulih, jer su to bili njihovi ljudi, preci, rodbina. Još više imaju pravo tražiti repatrijaciju jer ih se u prošlosti tretiralo kao inferiornima i divljacima. Prema tome su ih „bijeli“ ljudi i istraživači i arheolozi, a nekada i antropolozi doživljavali kao manje vrijednima, gotovo ih izjednačavajući sa životinjama. Evolucija se kod njih nije dogodila, oni su samo divljaci koji žive u prirodi i smetnja su napretku čovječanstva i znanosti. Dolazi do, kako bih ja to nazvala, kulturne nepravde jer ako već poštujemo sve religije i vjerovanja svijeta, zašto ne bismo i vjerovanja i tradiciju domorodaca? Tokom iskapanja tih kosti vladalo je kolonijalističko razmišljanje, a to je da su jedni bolji i vrijedniji od drugih. Međutim, danas smo, nadam se, napredovali pa ne bi smjela postojati podjela na nas i njih, iako i u današnje vrijeme, nažalost, postoji diskriminacija. Prikazivanje kostura u muzejima je za domoroce uvreda i to se mora uzeti u obzir. Zapravo se prvo mora pitati zajednicu o tome što sa kostima treba raditi, ili još točnije, zajednicu bi se moralo pitati za dopuštenje iskapanja i istraživanja njihove zemlje. Osim što je potrebno vratiti kosti, potrebno je vratiti i svete predmete koji idu uz preminulog kao posmrtni darovi. Na taj način domoroci mogu ispravno ponovno obaviti ritual pokapanja, i kada su ti predmeti i ljudski ostaci konačno zajedno pokopani, duša preminulog i duše živih će dalje mirno živjeti. Za njih je repatrijacija u doslovnom smislu izlječenje i to treba poštovati. Također se u obzir ne uzima usmena tradicija domorodaca što je opet još jedna uvreda. Predstavlja ih netko drugi, a ne oni sami sebe. Egipat je malo drugačija priča i tu se radi više o nacionalnom ponosu, ponosu prema povijesti zemlje, i nacionalnom identitetu. Rosetta kamen je poseban slučaj i ne treba se izvlačiti na argumente kao što je da Egipćani onda nisu marili za njega, jer se time generalizira narod i država. Egipćani su danas itekako svjesni svoje prošlosti i važnosti kamena i ostalih predmeta koja otključava tajne njihove povijesti. Govori se o sigurnosti kamena, a ne uzima se obzir gradnja muzeja prema modernim standardima i poboljšavanje uvjeta starih muzeja. Kada taj argument pada u vodu onda se govori o većoj posjećenosti i popularnosti mjesta u kojem se predmet nalazi, a to je Britanski muzej u Londonu. Takvo razmišljanje je sebično i bahato. Jasno je da žele kulturno i ekonomski ojačati svoju zemlju, ali

dovoljno su jaki i mnogo je drugih mjesta i muzeja za posjetiti. Mnogi Egipćani ne mogu putovati u London, bilo to zbog financija ili zbog toga što im je viza odbijena. Praktički im se oduzima pravo da posjete predmet svoje povijesti. Nije isto vidjeti kopiju ili original. Egipat bi se mogao kulturno i ekonomski podići, kulturni turizam bi ojačao, otvorila bi se nova radna mjesta, a s time bi se popravila i ekonomska situacija zemlje. Ionako argument za posjećenost i ne drži vodu, budući da sam u tekstu pisala o tome da većina ljudi već ima znanje o Egiptu i prije posjeta muzeju (bilo to krivo ili ispravno znanje) i oni sami govore kako se Egipat mora posjetiti da bi se njihova kultura i povijest doista iskusila. Smatram da bi vraćanjem Rosette ploče u Egipat posjećenost samo porasla. Kada govorimo o nacionalnom identitetu, upravo smo kroz primjer u radu mogli vidjeti da je povezanost ljudi sa poviješću (kroz predmete) snažna. Kao što je kip Ramzesa II. koji je premješten sa željezničke stanice u Veliki muzej. Mještani su se u suzama opraštali od kipa, što znači da svoju povijest poštuju i njeguju. Bista kraljice Nefertiti je poseban slučaj i ne mogu dati ispravan odgovor na pitanje repatrijacije. Dok se ne ustanovi kojeg je materijala bista i dok se ne otkrije cijela istina teško je dati i konačno rješenje. Činjenica je da je postojao dogovor između Egipta i tadašnjeg Pruskog Carstva i treba dobro istražiti slučaj. K tome, bista za Egipćane znači simbol izgubljenog nasljeđa, a za Nijemce ponovno rođenje i ako Nijemci ne skrivaju istinu da je bista drugog materijala od onoga što je napisano u ugovoru treba se stvoriti kompromis. Aboridžini Australije su najbolji primjer toga kako muzeji mogu surađivati sa domorodačkim zajednicama. Dakako i njihova je povijest bolna, te im se krađom ljudskih ostataka i predmeta oduzimala kultura i tradicija. Kao što sam već napisala, muzeji prikazuju predmete kao produkt neke zajednice, a zajednica te predmete shvaća kao mogućnost očuvanja kulture i njene tradicije i nasljeđa. Zašto nekome oduzimati takve stvari? No, promjene se događaju. Napredak se vidi kada muzeji uzimaju u obzir mišljenja domorodaca i njihovu priču. Također kada otkriju kome predmet pripada prvo se javljaju toj zajednici kako bi im ili vratili predmet ili kako bi im domoroci dali jasniji kontekst predmeta. Domoroci postaju neophodni za reprezentaciju predmeta u muzejima, te ih se sve više zapošljava u muzejima kako bi mogli imati nekoga tko ima direktnu poveznicu sa određenom zajednicom. Umjesto da se vodi „krvava“ borba oko repatrijacije, u ovom slučaju se našao kompromis, a i domoroci vrlo rado žele ispričati svoju povijest i tradiciju pod svojim uvjetima, bez da ih netko drugi reprezentira. Lijepo je vidjeti da su im zahtjevi za repatrijaciju predmeta i ljudskih ostataka koji se nalaze na drugim kontinentima sve uspješniji. Idealno rješenje na problem repatrijacije bi bio upravo taj primjer, kompromis, ali ako država ili zajednica zahtjeva repatrijaciju, naravno da se taj predmet mora vratiti, ako je zahtjev adekvatan. I na kraju što se tiče Bašćanske ploče i njenog vraćanja na izvorno mjesto to je priča koja je započela prošle

godine a koja će se tek, pretpostavljam, razviti tokom sljedećih nekoliko godina. Priča je komplicirana jer se ploča dala na čuvanje za sva vremena u Zagreb, ali isto tako se treba poštovati njen vlasnik i mjesto na kojem je pronađena. Kao što sam ranije napisala, važna su mišljenja mještana u Jurandvoru. Osim što bi repatrijacija Bašćanske ploče ojačala kulturu i kulturni turizam otoka, također bi se dio povijesti otoka vratio na svoje mjesto, a mještani Jurandvora, otoka Krka i okolice bi imali priliku vidjeti originalnu Bašćansku ploču. Drugačije je doživjeti original u svom izvornom kontekstu, a možda bi i mještani imali pokoju priču vezanu uz samu ploču.

9. LITERATURA

Knjige

1. Bray T.L., ed., (2001), „*The Future of the Past: Archaeologists, Native Americans, and Repatriation*“, New York i London: Routledge, Taylor and Francis Group
2. Brooks R.L., ed., (1999), „*The Controversy Over Apologies and Repatriations for Human Injustice: When Sorry Isn't Enough*“, New York i London: New York University Press
3. Cantor N.L., (2010), „*After We Die: The Life and Times of the Human Cadaver*“, Washington D.C.: Georgetown University Press
4. Colwell C., (2017), „*Plundered Skulls and Stolen Spirits: Inside the Fight to Reclaim Native America's Culture*“, Chicago i London: The University of Chicago Press
5. Cuno J., ed., (2012), „*Whose Culture? The Promise of Museums and the Debate Over Antiquities*“, United Kingdom: Princeton University Press
6. Henare A., Holbraad M. & Wastell S., eds., (2007), „*Thinking Through Things: Teorising artefacts ethnographically*“, London i New York: Routledge, Taylor and Francis Group
7. MacDonald S. & Rice M., eds., (2009), „*Encounters With Ancient Egypt: Consuming Ancient Egypt*“, Walnut Creek, California: Left Coast Press Inc.
8. Mihesuah D.A., ed. (2000), „*Repatriation Reader: Who Owns American Indian Remains?*“, Lincoln i London: University of Nebraska Press
9. Peers L. & Brown A.K., eds., (2003), „*Museums and Source Communities*“, London i New York: Routledge, Taylor and Francis Group
10. Silverman H., ed., (2011), „*Contested Cultural Heritage: Religion, Nationalism, Erasure, and Exclusion in a Global World*“, New York, Dordrecht, Heidelberg, London: Springer
11. Watkins J. E., (2006), „*Contemporary Native American Issues: Sacred Sites and Repatriation*“, SAD: Chelsea House Publishers

Članci

1. Acker C.D., (2015), „*Convergence: The Making of the Canning Stock Route Project and Yiwarra Kuju Exhibition*“, Cultural Studies Review, vol. 21(1), pp.177-205

2. Bearden L., (2012), „*Repatriating the Bust of Nefertiti: A Critical Perspective on Cultural Ownership*“, The Kennesaw Journal of Undergraduate Research, vol. 2, pp.1-16
3. Cuno J., (2014), „*Culture War: The Case Against Repatriating Museum Artifacts*“ Foreign Affairs Magazine, vol. 93(6), pp.119-124, 126-129
4. Curtis N., (2003), „*Human remains: The sacred, museums and archaeology*“, Public Archaeology, vol. 3, pp.21-32
5. Kniewald D., (1934.), „*'Bašćanska ploča' u Zagrebu*“, Bogoslovska smotra, vol. 22(4), pp.383-389
6. Meštrović, N., (2017), „*Zaštita kulturnih dobara*“, Polic. sigur. (Zagreb), vol. 26(1), pp.58-65
7. Regan K. & Nadilo B., (2009), „*Crkveno graditeljstvo: Stare crkve u jugoistočnom dijelu otoka Krka*“, Građevinar, vol. 61, pp.1075-1087
8. Roche B.J., (2008), Wright State University, Thesis and Dissertations, „*Museums and Restitution: The Actions and Effects od Dr. Zahi Hawass*“, Ohio: Wright State University
9. Simpson M., (2009), „*Museums and restorative justice: heritage, repatriation and cultural education*“, Museum International, vol. 61 (1-2), pp.121-129
10. Volante A., (2018), The University of San Francisco, Master's Projects and Capstones, „*Renouncing the Universal Museum's Imperial Past: A Call to Return the Rosetta Stone Through Collaborative Museology*“, San Francisco: University of San Francisco

Web izvori

1. Archeology and Contemporary Society, (n.d.), „*The Return of Cultural Property: National and International Mechanisms*“, [Internet], < raspoloživo na: https://pcwww.liv.ac.uk/~Sinclair/ALGY399_Site/return.html#why_return > [pristupljeno 6.6.2020.]
2. Bachelorandmaster, (n.d.), „*The Vanishing Red by Robert Frost: Summary and Analysis*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.bachelorandmaster.com/britishandamericanpoetry/the-vanishing-red-summary-analysis.html#.XyrlHYgzblX> > [pristupljeno 10.6.2020.]

3. Belanović, D., (2017), Rafinerija ideja, „*Neispričane i manje poznate priče o Apoksiomenu na 90,000.000 eura osiguranom najvrjednijem muzejskom eksponatu u Hrvatskoj*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://rafinerijaideja.com/neispricane-i-manje-poznate-price-o-apoksiomenu-na-90000-000-eura-osiguranom-najvrjednijem-muzejskom-eksponatu-u-hrvatskoj/> > [pristupljeno 30.8.2020.]
4. Blakemore E., (2019), National Geographic, „*Aboriginal Australians*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.nationalgeographic.com/culture/people/reference/aboriginal-australians/> > [pristupljeno 6.7.2020.]
5. Charr M., (2019), Museum Next, „*Manchester Museum Returns Indigenous Australian Artefacts*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.museumnext.com/article/manchester-museum-returns-indigenous-australian-artefacts/> > [pristupljeno 6.7.2020.]
6. Cordes S., (2015), „*A Short History of Community Engagement in Australian Museums*“, [Internet], < raspoloživo na: https://www.academia.edu/35666491/A_Short_History_of_Community_Engagement_in_Australian_Museums > [pristupljeno 10.7.2020.]
7. Culture in Development, (n.d.), „*What is Cultural Heritage*“, [Internet], < raspoloživo na: http://www.cultureindevelopment.nl/Cultural_Heritage/What_is_Cultural_Heritage > [pristupljeno 29.4.2020.]
8. Curtius M., (1999), Los Angeles Times, „*Museum Refuses to Give Ishi's Brain to Indians*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1999-mar-25-mn-20850-story.html> > [pristupljeno 16.6.2020.]
9. Day M.R., (2016), Indian Country Today, „*Still Exploiting Him: Remembering Ishi, the Last 'Wild Indian in California'*“, [Internet], < raspoloživo na: https://indiancountrytoday.com/archive/still-exploiting-him-remembering-ishi-the-last-wild-indian-in-california-bmdHXuaTOkqLcgCHcE8_mQ > [pristupljeno 16.6.2020.]
10. Ezadar, Zadarski Internet portal, (2016), „*Otvoren Muzej Apoksiomena u Malom Lošinjju*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://ezadar.net.hr/kultura/2013705/otvoren-muzej-apoksiomena-u-malom-losinju/> > [pristupljeno 20.7.2020.]

11. Farago J., (2015), „*To return or not: Who should own indigenous art?*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.bbc.com/culture/article/20150421-who-should-own-indigenous-art> > [pristupljeno 4.6.2020.]
12. Franchi E., (2014), Khan Academy, „*What is Cultural Heritage?*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.khanacademy.org/humanities/special-topics-art-history/arches-at-risk-cultural-heritage-education-series/arches-beginners-guide/a/what-is-cultural-heritage> > [pristupljeno 29.4.2020.]
13. Gensdecoeur, (n.d.), „*10 nevjerojatnih slučajeva krađe arheološkog ili umjetničkog blaga*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://gensdecoeur.com/6218-10-incredible-cases-of-theft-of-archaeological-or-art.html> > [pristupljeno 4.6.2020.]
14. Grad Krk, (2019), „*Predsjednica Republike Hrvatske u službenoj posjeti gradu i otoku Krku*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.grad-krk.hr/predsjednica-republike-hrvatske-u-službenoj-posjeti-gradu-i-otoku-krku> > [pristupljeno 18.7.2020.]
15. Hina, (2019), Jutarnji list, „*Predsjednica će se zauzeti za vraćanje Bašćanske ploče u Jurandvor*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/predsjednica-ce-se-zauzeti-za-vracanje-bascanske-ploce-u-jurandvor-9134270?fbclid=IwAR3TGKLU9fxEvINdA438Q6HWtsg69VWqiYVoL7-BTh-F8ufjUW6hRaoxA> > [pristupljeno 18.7.2020.]
16. History, (2019), „*Nefertiti*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.history.com/topics/ancient-history/nefertiti> > [pristupljeno 3.7.2020.]
17. Hrvatska akademija znanost i umjetnosti, (2007), „*Bašćanska ploča-'Dragi kamen'*“, [Internet], < raspoloživo na: http://info.hazu.hr/hr/o-akademiji/osnutak_akademije/bascanska/ > [pristupljeno 15.7.2020.]
18. Hrvatski Restauratorski Zavod, (n.d.), „*Hrvatski Apoksiomen*“, [Internet], < raspoloživo na: <http://www.h-r-z.hr/index.php/djelatnosti/konzerviranje-restauriranje/metal/222-hrvatski-apoksiomen> > [pristupljeno 20.7.2020.]
19. Hrvatski Restauratorski Zavod, (n.d.), „*Kip Apoksiomena*“, [Internet], < raspoloživo na: <http://www.h-r-z.hr/index.php/aktualno/arhiv-novosti/2062-kip-apoksiomena> > [pristupljeno 20.7.2020.]

20. I.I., (2019), tportal.hr., „Bašćanska ploča ostaje u Zagrebu 'za sva vremena', a evo i zašto“, [Internet], < raspoloživo na: https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/bascanska-ploca-ostaje-u-zgradi-akademije-za-sva-vremena-a-evo-i-zasto-20190719?fbclid=IwAR1zRr-9VPwQ_joulmaFirbUV4rnSWJH38hNvAn1TSrzOtdSI5IFeePS4u4 > [pristupljeno 18.7.2020.]
21. ICOM, (n.d.), „Museum definition“, [Internet], < raspoloživo na: <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/> > [pristupljeno 29.4.2020.]
22. Kontes Z., (2015), New York Times, „Repatriation Reinforces International Collaboration“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.nytimes.com/roomfordebate/2015/01/21/when-should-antiquities-be-repatriated-to-their-country-of-origin/repatriation-reinforces-international-collaboration> > [pristupljeno 7.6.2020.]
23. Krinčić M., (2019), Otok Krk, „Predsjednica RH Kolinda Grabar Kitarović u prvoj službenoj posjeti otoku Krku“, [Internet], < raspoloživo na: <https://otok-krk.org/krk/predsjednica-rh-kolinda-grabar-kitarovi%C4%87-u-prvoj-slu%C5%BEbenoj-posjeti-otoku-krku> > [pristupljeno 17.7.2020.]
24. Krk, (n.d.), „Bašćanska ploča“, [Internet], < raspoloživo na: http://www.krk.hr/ponuda/atrakcije/bascanska_ploca > [pristupljeno 15.7.2020.]
25. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, (n.d.), Hrvatska Enciklopedija, „Bašćanska ploča“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6206> > [pristupljeno 17.7.2020.]
26. Lewis G.D., (n.d.), Encyclopaedia Britannica, „Museum: Cultural institution“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.britannica.com/topic/museum-cultural-institution> > [pristupljeno 29.4.2020.]
27. Mahmutović D., (2019), 24 sata, „Kolinda želi Bašćansku ploču maknuti iz zgrade HAZU-a“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.24sata.hr/news/kolinda-zeli-bascansku-plocu-maknuti-iz-zgrade-hazu-a-640439> > [pristupljeno 18.7.2020.]
28. Markey L., (2019), Last Posts, „The Controversy of Human Remains in Museums“, [Internet], < raspoloživo na: <https://lastposts.blog/2019/01/09/the-controversy-of-human-remains-in-museums/> >, [pristupljeno 11.6.2020.]

29. Museum Mutterings, (2017), „*Human Remains in Museums*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://museummutterings.wordpress.com/2017/01/28/human-remains-in-museums/> > [pristupljeno 13.6.2020.]
30. Nash S.E., (2018), Sapiens: Anthropology/Everything Human, „*The Skeletons in the Museum Closet*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.sapiens.org/column/curiosities/natural-history-museum-human-remains/> > [pristupljeno 11.6.2020.]
31. Nexus Svjetlost, (2018), „*Hramovi kolonijalne pljačke: muzeji Zapada ukradene bi predmete morali vratiti tamo gdje i pripadaju*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://nexus-svjetlost.com/2018/12/18/hramovi-kolonijalne-pljacke-muzeji-zapada-ukradene-bi-predmete-morali-vratiti-tamo-gdje-i-pripadaju/> > [pristupljeno 4.6.2020.]
32. Pavičić D., (2019), Večernji list, „*Nakon predsjednice i Krčka biskupija za povratak Bašćanske ploče iz Zagreba na otok Krk*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.vecernji.hr/vijesti/nakon-predsjednice-i-krcka-biskupija-za-povratak-bascanske-ploce-iz-zagreba-na-otok-krk-1333491> > [pristupljeno 18.7.2020.]
33. Pes J., (2018), Artnet News, „*It's Not Just Art That Indigenous People Are Fighting to Reclaim From Museums. They Want Their Ancestors' Remains Back, Too*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://news.artnet.com/market/its-not-just-art-that-indigenous-peoples-want-back-from-museums-they-want-their-ancestors-human-remains-too-1397737> > [pristupljeno 6.7.2020.]
34. Phalnikar S.,ed., (n.d.), DW, „*Germany acquired Nefertiti illegally, Egyptian official says*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.dw.com/en/germany-acquired-nefertiti-illegally-egyptian-official-says/a-5046115> > [pristupljeno 3.7.2020.]
35. Rockafellar N., (n.d.)University of California San Francisco, A History of UCSF, „*The Story of Ishi: A Chronology by Nancy Rockafellar*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://history.library.ucsf.edu/ishi.html> > [pristupljeno 16.6.2020.]
36. Smith C.Y.N., (2016), The Yale Law Journal, „*Oral Tradition and the Kennewick Man*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.yalelawjournal.org/forum/oral-tradition-and-the-kennewick-man> > [pristupljeno 15.6.2020.]

37. Tam A., (2020), „*Priceless Treasures and Their Shaky Pedestals*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://harvardpolitics.com/world/art-museum-repatriation/> > [pristupljeno 6.6.2020.]
38. The British Museum Blog, (2017), „*Everything you ever wanted to know about the Rosetta Stone*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://blog.britishmuseum.org/everything-you-ever-wanted-to-know-about-the-rosetta-stone/> > [pristupljeno 1.7.2020.]
39. The Editors, (2018), Scientific American, „*Indigenous Remains Do Not Belong To Science*“, [Internet], < raspoloživo na: <https://www.scientificamerican.com/article/indigenous-remains-do-not-belong-to-science/> > [pristupljeno 15.6.2020.]
40. The History Blog, (2010), „*Should the British Museum Return the Rosetta Stone to Egypt?*“, [Internet], < raspoloživo na: <http://www.thehistoryblog.com/archives/5257> > [pristupljeno 1.7.2020.]
41. Wunderlich C.S., (2017), The Museum Scholar, „*Museum Sector Policy Deficit: Repatriation from United States Museums*“, [Internet], < raspoloživo na: <http://articles.themuseumscholar.org/vol1no1wunderlich> > [pristupljeno 8.6.2020.]

Prilozi

Slika 1: Lubanja Kennewick čovjeka i njegova rekonstrukcija, izvor: <https://www.pinterest.com/red13starwood/kennewick-man/>, posjećeno 5.8.2020.

Slika 2: Ishi, izvor: <https://en.wikipedia.org/wiki/Ishi>, posjećeno 5.8.2020.

Slika 3: Zuni ljudi i grad Pueblo, izvor: <https://en.wikipedia.org/wiki/Zuni>, posjećeno 5.8.2020.

Slika 4: Rosetta kamen u Britanskom muzeju, izvor: <https://blog.britishmuseum.org/everything-you-ever-wanted-to-know-about-the-rosetta-stone/>, posjećeno 5.8.2020.

Slika 5: Kopija Rosetta ploče u Rashidu, izvor: https://en.wikipedia.org/wiki/Rosetta_Stone, posjećeno 5.8.2020.

Slika 6: Bista kraljice Nefertiti u Neues muzeju u Berlinu, izvor: https://en.wikipedia.org/wiki/Nefertiti_Bust, posjećeno 5.8.2020.

Slika 7: Predmet načinjen od emu perja, a nosio se oko struka kao pojas ili je služio kao ukras na glavi, izvor: <https://www.bbc.com/news/uk-england-manchester-50504511>, posjećeno 5.8.2020.

Slika 8: Izložba „*Yiwarra Kuju: The Canning Stock Route*“, izvor: <http://www.idaia.com.au/en/galleries/idaias-events/yiwarra-kuju-the-canning-stock-route-events/>, posjećeno 5.8.2020.

Slika 9: Bašćanska ploča, izvor: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6206>, posjećeno 5.8.2020.

Slika 10: Hrvatski Apoksiomen, izvor: https://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvatski_Apoksiomen, posjećeno 5.8.2020.